

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı

SERMAYE BİRİKİM SÜRECİNDE TİCARET HUKUKUNUN İŞLEVİ

Koşun Özgür Özbey

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2017

SERMAYE BİRİKİM SÜRECİNDE TİCARET HUKUKUNUN İŞLEVİ

Koşun Özgür Özbey

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kamu Hukuku Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2017

KABUL VE ONAY

Koşun Özgür Özbey tarafından hazırlanan "Sermaye Birikim Sürecinde Ticaret Hukukunun İşlevi" başlıklı bu çalışma, 20/01/2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından yüksekisans tezi olarak kabul edilmiştir.

[İ m z a]

Prof. Dr. Örsan Ö. Akbulut (Başkan)

[İ m z a]

Prof. Dr. Ali Murat Özdemir (Danışman)

[İ m z a]

Yard. Doç. Dr. Muammer Ketizmen

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof Dr. Sibel Bozbeyoğlu

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

20/01/2017

[İmza]

Koşun Özgür Özbey

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır. Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

- Tezimin/Raporumun tamamı dünya çapında erişime açılabilir ve bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir.**
(Bu seçenekle teziniz arama motorlarında indekslenebilecek, daha sonra tezinizin erişim statüsünün değiştirilmesini talep etmeniz ve kütüphane bu talebinizi yerine getirirse bile, teziniz arama motorlarının önbelleklerinde kalmaya devam edebilecektir)
- Tezimin/Raporumun 20.01.2017 tarihine kadar erişime açılmasını ve fotokopi alınmasını (İç Kapak, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) istemiyorum.**
(Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir, kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir)
- Tezimin/Raporumun.....tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum ancak kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisinin alınmasını onaylıyorum.**
- Serbest Seçenek/Yazarın Seçimi**

20.01.2017

(İmza)

Kayın Öğen ÖZBEY
Öğrencinin Adı SOYADI

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Prof. Dr. Ali Murat Özdemir danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

(İmza)

Koşun Özgür Özbey

TEŞEKKÜR

Yaptığı bilimsel yönlendirmeler ve yol göstermeler ile çalışma konusunun geliştirilmesinde, çalışmanın olgunlaşmasında ve tamamlanmasında büyük katkıları olan tez danışmanım Prof. Dr. Ali Murat Özdemir'e teşekkürlerimi sunarım.

Gerek Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde, gerekse başka mecralarda tanıdığım, çalışmanın yapılması esnasında yardımlarını ve desteklerini gördüğüm tüm arkadaşlarıma, dostlarıma teşekkür ederim.

Bu çalışmanın yapılması esnasında kendilerini ihmal ettiğim, ancak en kötü zamanlarında dahi destek ve sevgilerini göstermekten geri durmayan anneme, babama, kardeşlerim Gülçehre ve Enes'e; yardımlarını, sevgisini ve güzel dostluğunu esirgemeyen Dilek'e teşekkür ederim ve çalışmayı onlara ithaf ederim.

ÖZET

ÖZBEY, Koşun Özgür. *Sermaye Birikim Sürecinde Ticaret Hukukunun İşlevi*, Yüksek lisans Tezi, Ankara, 2017.

Bu çalışmanın amacı, ticaret hukukunun sermaye birikim sürecindeki işlevlerini, ticaret hukukunun temel kavramları olan ticari işletme, tacir ve şirket kavramları üzerinden tartışmaktır. ‘Üretim ilişkileri’ ile ‘hukuk’un bağlantısının ele alınması, bu tartışmanın başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Öncelikle, sermaye birikim süreci incelenmiş, hukuk ve kapitalizm arasındaki ilişki ele alınmıştır. Bu doğrultuda, çalışmanın ilk kısmında, sermaye birikim sürecinin işleyişi ile hukukun kapitalist toplumsal düzenlemedeki yeri incelenmiştir. Çalışmanın ikinci kısmında ise, ticari işletme, tacir ve şirket temel kavramları üzerinden, ticaret hukukunun sermaye birikim sürecindeki işlevleri tartışılmıştır. Bu tartışmalar, kavramların güncel anlamları ile tarihsel kopuşları ifade edilerek yürütülmüştür. Çalışmanın sonuç kısmında, ele alınan kavramlara ilişkin tartışmalardan elde edilen sonuçlar üzerinden ticaret hukukunun sermaye birikim sürecindeki işlevleri üzerine genel sonuçlara ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler

İdeoloji, yeniden üretim, sermaye birikim süreci, düzenleme, ticari işletme, tacir, şirket.

ABSTRACT

ÖZBEY, Koşun Özgür. *The Function of Commercial Law in The Process of Capital Accumulation*, Master's Thesis, Ankara, 2017

This thesis aims to discuss the functions of commercial law in the process of capital accumulation with reference to the main concepts of commercial law: commercial enterprise, merchant, corporation. This debate starts with the analysis of the relation between the “relations of production” and the “law”. First, the process of capital accumulation is examined and the relation between law and capitalism is analyzed. Within this context, operation of the process of capital accumulation and the place of law in capitalist formation are examined in the first section of the thesis. In the second section of the study, the functions of the commercial law in the capital accumulation process are discussed with reference to the major concepts identified as commercial enterprise, merchant and corporation. Within these discussions, not only the current meanings but also the historical breaks of these concepts are identified. Consequently, the last part of the study attempts to conclude general results which are concluded as a result of the discussions about the concepts and which further defines the role/function of the commercial law within the process of capital accumulation.

Key Words

Ideology, reproduction, the process of capital accumulation, regulation, commercial enterprise, merchant, corporation.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	iii
ETİK BEYAN	iv
TEŞEKKÜR	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
GİRİŞ	1
1.BÖLÜM: HUKUK VE KAPİTALİZM	5
1.1. KAPİTALİST TOPLUMSAL DÜZENLEME VE SERMAYE BİRİKİMİ ... 5	
1.1.1. Bir Bütün Olarak Sermaye Birikim Süreci.....	6
1.1.2. Sermaye Birikim Süreci ve Hukuksal Formlar.....	17
1.1.2.1. Sözleşme, Ücretli Emek ve Hukuksal Kişilik	18
1.1.2.2. Özel Mülkiyet ve Sermaye İlişkisi	24
1.2. KAPİTALİST TOPLUMSAL DÜZENLEMENİN TEMELİ OLARAK HUKUK: ÜRETİM, YENİDEN ÜRETİM VE DÜZENLEME	25
1.2.1. Altyapı-Üstyapı Tasarımı ve Marx	26
1.2.2. Althusser ve Kapitalist Üretim Tarzının Yeniden Üretimi.....	29
1.2.3. Düzenleme Okulu	36
1.2.4. Hukukun Toplumsal Düzenlemedeki Yeri	42
1.3. SONUÇ	44
2. BÖLÜM: SERMAYE BİRİKİM SÜRECİNDE TİCARET HUKUKUNUN ÖZGÜN ROLÜ	56
2.1. SERMAYE ÖRGÜTLENMESİ OLARAK TİCARİ İŞLETME KAVRAMI	57
2.1.1. Pazar ve Ticari İşletme	57
2.1.2. Sermaye Birikim Süreci Bakımından Ticari İşletmenin Yapısı ve Özellikleri	59

2.1.3. Ticari İşletme Kavramı ve Düzenleme.....	63
2.1.4. Sermaye Birikiminin Devamlılığına İmkân Sağlayan Hukuksal Kurumlar ..	65
2.2. META ÜRETİMİNİ VE DOLAŞIMINI GERÇEKLEŞTİRENLERİN ÖZEL STATÜSÜ: TACİR.....	67
2.2.1. Bir ‘İşleten’ Olarak Tacir	68
2.2.2. Sermaye Birikim Sürecinde Bir ‘Özne’ Olarak Tacir	71
2.2.3. Kapitalizmde Tacir: Bir Kopuş	74
2.3. TİCARET HUKUKUNUN SUNDUĞU İMKÂNLAR: ŞİRKET FORMU..	82
2.3.1 Sermaye Yönetiminin En Yetkin Hali Olarak Şirket	82
2.3.1.1. Bir ‘Tacir’ Örgütlenmesi Olarak Şirket	83
2.3.1.2. Atıl Değerleri Birikim Sürecine Dâhil Etme Süreci Olarak Şirket	90
2.3.1.3. Bireysel Karar Mekanizmalarının Aşılması mı, Sınıfsal Tahakküm mü?	93
2.3.1.4. Sermaye Şirketi ve Şahıs Şirketi Ayrımının Temelleri	96
2.3.2. Şirket Türleri: Sundukları İmkânlar ve Özellikleri	100
2.3.2.1. Limited Şirket	100
2.3.2.1.2. Limited Şirketin Sermaye Yapısı	103
2.3.2.1.3. Limited Şirketin Sermaye Birikim Sürecindeki İşlevleri	105
2.3.2.2. Anonim Şirket	105
2.3.2.2.1. Anonim Şirketin Genel Özellikleri	106
2.3.2.2.1. Anonim Şirketin Sermaye Yapısı	107
2.3.2.2.1. Anonim Şirketlerin Sermaye Birikim Sürecindeki İşlevleri	110
2.3.2.3. ‘Ortaklık’ Kavramının Aşılması: Tek Kişilik Limited ve Anonim Şirketler	111
2.3.3. Kapitalist Ortaklıkların Tarihsel Gelişimi	113
SONUÇ.....	128
KAYNAKÇA.....	133
EK-1: ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU.....	138
EK-2: ORJİNALLİK RAPORU	139

GİRİŞ

Üretim ilişkileriyle hukuk arasındaki bağlantılar ana akım hukuk çalışmaları kapsamında ele alınmamaktadır. Söz konusu bağlantı, genellikle, hukuk disiplini dışındaki alanlarda incelenmiştir; hukuk sosyolojisi alanının içinde azınlıkta sayılabilecek kimi çalışmalarda, bu ilişki incelenmeye çalışılmıştır. Az sayıdaki eser bir kenara koyulabilirse, sermaye birikimi sürecinde hukukun, özelde ticaret hukukunun rolü neredeyse hiç incelenmemiştir, denilebilir. Çalışmanın maksadı, sermaye birikim sürecinde ticaret hukukunun rolünü incelemektir. Böyle bir incelemenin, daha önce çalışılmamış bir alana eğilmesi nedeniyle sermaye birikim sürecinde ticaret hukukunun rolüne ilişkin bilgi birikimimizi artıracığı açıktır. Ticaret hukukunun sermaye birikim sürecindeki işlevinin anlaşılması için ticaret hukuku üzerine çeşitli tartışmalar yürütüleceğinden, bu tartışmalar ticaret hukuku eğitimine de katkı koyacaktır. Son olarak, ticaret hukukunun sermaye birikim sürecindeki rolü üzerinden yürütülecek tartışmalar, dolaylı olarak, genelde hukukun, özelde ticaret hukukunun kapitalizmle ilişkisine yönelik bilgi birikimimizi artıracaktır.

Çalışmanın amaçları, sermaye birikim süreci ile ticaret hukukunun özgül hukuksal formları arasındaki bağıntıyı ve ticaret hukukunun sermaye birikim sürecindeki özgün rol ve imkânlarını tartışmaktır. Bu bağıntı, rol ve imkânlar tartışılmadan önce, sermaye birikim sürecinin gözden geçirilmesi ile hukuk-kapitalizm ilişkisine yönelik ayrı bir tartışma yürütülmesi elzemdir. Zira ticaret hukukunun kimi kendine özgü hukuksal kurumları ve imkânları olsa da, bu kurum ve imkânlar genel olarak hukukun kapitalizm ile kurduğu ilişkiler ekseninde, bunlardan kaynaklı olarak sermaye birikim sürecinde bir işlev taşırlar. Dolayısıyla, sermaye birikim süreci ile kapitalizm ve hukuk ilişkisinin incelemesi, çalışmanın amacını oluşturan sermaye birikim süreci ile ticaret hukukunun özgül hukuksal formları arasındaki bağıntıyı ve ticaret hukukunun sermaye birikim sürecindeki özgün rol ve imkânlarının tartışmasının yürütülmesi için büyük önem taşımaktadır.

Bu bağlamda, çalışmanın ilk kısmında ‘Hukuk ve Kapitalizm’ ilişkisi ele alınacaktır. ‘Kapitalist Toplumsal Düzenleme ve Sermaye Birikimi’ isimli ilk kısmın birinci

bölümünde, öncelikle sermaye birikim süreci açıklanacaktır. Aynı kısmın ikinci bölümünde ise sermaye birikim sürecinde açıkça veya isim verilmeden ele alınan ‘Hukuksal kişilik, sözleşme, ücretli emek, özel mülkiyet’ gibi bazı hukuksal kavramlar tartışılacaktır. Ancak bu tartışma, sınırları içerisinde tutularak hukukun toplumsal düzenlemedeki yerine ilişkin bazı başlangıç noktaları vermekle yetinecektir. Çalışmanın ilk kısmının ikinci bölümünde ise, hukukun toplumsal düzenlemedeki yerini anlamak üzere bazı açıklamalar yapılacak, bu bağlamda bölümün ilk ayrımında Marx ve ilk dönem Marksistlerin toplum ve hukuk hakkındaki görüşleri ele alınacaktır. Bunun yapılma nedeni, daha sonraki iki kısımda ele alınacak olan Althussercilik ve Düzenleme Okulu’nun düşünürlerinin hangi noktalarda ayrıştığını daha sağlıklı bir biçimde ortaya koyabilmektir. Belirttiğimiz üzere, ilk kısmın ikinci bölümünün ikinci ayrımında Althusser’in görüşleri; üçüncü ayrımında ise Düzenleme Okulu’nun görüşleri hukuk bağlamıyla sınırlı olarak ele alınacak; bölümün dördüncü ve son ayrımında ise hukukun toplumsal düzenlemedeki yeri hakkında bir değerlendirme yapılarak hem bölüm hem de çalışmanın ilk kısmı sonlandırılacaktır.

Çalışmanın ikinci kısmında ise, ticaret hukukunun sermaye birikim sürecindeki işlevini anlama bakımından üç temel kavram üzerinde durulacaktır: Ticari işletme, tacir ve şirket. Bu üç kavram, tesadüfen seçilmemiştir. Kavramların sıralanmasında da belli bir mantık dizgesi vardır. Bu üç kavram, sermaye birikim süreci için esaslı önemdedir. Sermaye birikim sürecine müdahil olacak bireyler ve birikim için özgülenecek sermaye parçaları, bu üç temel hukuksal kavram aracılığıyla düzenlenir. İkinci kısmın ilk bölümünde ticari işletme kavramını ele almaktayız. Bu bölüm dört ayrımdan oluşmaktadır. Birinci ayrımda ticari işletme kavramının bir ‘dış’ görünüş olarak pazardaki durumu incelenecektir. İkinci ayrımda ticari işletmenin yapısı ve özellikleri ele alınacaktır. Üçüncü ayrımda ise ticari işletme kavramının düzenleme ile irtibatı tartışılacaktır. Dördüncü ayrımda ise sermayenin birikim sürecindeki devamlılığına imkân sağlamak hususunda ticari işletme kavramı ile bağlantılı olan hukuksal kurum ve kavramlar tartışılacaktır. İkinci bölümünde tacir kavramını ele almaktayız. Bu bölüm, üç ayrımdan oluşmakta olup, birinci ayrımda tacir kavramının bir işleten olarak ele alınması, yani hukuksal ifadesi, ikinci ayrımda hukuk ideolojisinin tacir kavramını nasıl düzenlediği ve son ayrımda ise tacir kavramının kapitalizmde bir kopuş yaşayıp yaşamadığı tartışılmaktadır. Çalışmanın ikinci kısmının son bölümünde ise ‘Şirket’

kavramı ele alınmaktadır. Bu bölüm kendi içinde üç ayrıma ayrılmaktadır. Birinci ayrımda, şirket kavramı sermaye yönetiminin en yetkin hali olarak ele alınırken, üç ayrı başlıkta, bir tacir örgütlenmesi olarak, atıl değerlerin birikim sürecine katılması aracı olarak, bir tahakküm aracı olarak ele alındıktan sonra, dördüncü başlıkta sermaye şirketi-şahıs şirketi ayrımı tartışmaya açılacaktır. Bu son başlığın yazılış amacı, bölümün ikinci ayrımında ele alınacak olan şirket türlerine ilişkin kavramsal bir temel oluşturmak ve bazı şirket türlerinin inceleme dışı bırakılmasının mantıksal gerekçelerini açıklamaktır. Belirttiğimiz üzere bölümün ikinci ayrımında şirket türleri, limited şirket, anonim şirket ve tek kişilik limited ve anonim şirket olmak üzere üç ayrı başlıkta ele alınmaktadır. Bu başlıklar altındaki alt bölümlerle bu şirket türlerinin hukuksal anlamları incelenmekte ve işlevleri tartışılmaktadır. Bölümün son ayrımı ise kapitalist ortaklıkların tarihçesine ayrılmıştır. Bu ayrımda, gerek şirket kavramını düzenleyen hukuksal kavramların, gerekse şirket türlerinin hangi tarihsel gerekçelerle ve hangi toplumsal koşullarda ortaya çıktığı açıklanmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın yöntemi hakkında da birtakım bilgiler vermek gerekmektedir. Bu çalışma, pozitivist bir hukuk çalışması değildir; hukuksal düzenlemelerin gündelik anlamlarını açıklama ve tartışma gibi bir amaçla ortaya konulmamıştır. Çalışmanın konu aldığı her hukuksal kavram kendi özgüllüğü ve yaşamdaki örnekleri birlikte olmak üzere ele alınacaktır.

Ana akım hukuk çalışmaları, hukuku anlamaktan çok yüceltmeye yaramaktadır. Bu çalışmalarda hukuk, toplumsal düzenlemenin dışında ve üstünde, hatta maddi yaşamın üretiminde ve yeniden üretiminde ‘belirleyici’ etkiler taşıyan, öncel bir düzenlemeler toplamından ibaret olarak anlatılır. Bu kanı, hukukun, kendi içinden, kendine yönelik ileri sürdüğü kavramlarla açıklanmaya çalışılmasına dayanır. Hukukun üstünlüğü gibi bir ilkeye dayanılarak, hukuki görüngülerde ilk bakışta anlaşılabilen toplumsal ilişkilere dayanmadığı, tüm sınıfların üstünde olduğu, ana akım hukuk çalışmalarının temel savlarıdır. Oysa hukuksal düzenlemeler kendi hesaplarına konuşamazlar. Hukuk, toplumsal düzenlemenin ne dışında ne de üstündedir. Öyleyse, hukukun toplumsal düzenleme ile rabitasının, öncelikli olarak ortaya konulması zorunluluğu vardır. Zira, ana akım hukuk çalışmalarının ekseninden ilerlemeyen bu çalışma, bu teorik temeli oluşturmadan, ticaret hukukundaki bazı kavramların sermaye birikim sürecindeki işlevlerine yönelik tartışmalarını da gerçekleştiremez. Bu bağlamda, hukuksal

kavramları ‘hazır’ ve ‘anlamı-işlevi değişmez-dönüşmez’ kavramlar olarak değil, belli toplumsal koşullarda oluşmuş ve toplumsal koşulların değişiminden etkilenen, toplumsal yapının düzenlenmesinde işlevleri olan, bireyin hukuksal özne olarak toplumsal düzenlemenin çeşitli bölgelerinde işlevler yerine getirmesini düzenleyen; ancak toplumsal kavramların bir yansıması olmayan kavramlar olarak ele alınması gereği açıktır. Bütün çalışma boyunca yürütülecek tartışmalarda, çalışmanın yöntemini bu düşünce belirlemektedir.

1.BÖLÜM: HUKUK VE KAPİTALİZM

Çalışmanın amacı olan ticaret hukukunun sermaye birikim sürecindeki işlevini incelememizi gerçekleştirebilmek için, sermaye birikim süreci ve hukukun özgül özellikleri ve karşılıklı ilişkilerini kavramaya yönelik teorik bir temel inşa etmek gereklidir. Bu amaçla, öncelikle, hukuk ve kapitalizm ilişkisine eğilinecektir. Çalışmanın ilk bölümünün ilk kısmında öncelikle kapitalist toplumsal düzenleme ve sermaye birikimi konusu incelenecektir. Bu ilk kısımdaki incelemelerin temel gayesi, ticaret hukukunun rolünün tartışılacağı alan olan sermaye birikiminin ne olduğu, nasıl biçimlendiği ve işleyiş biçiminin ifade edilmesidir. Aynı kısmın ikinci ayrımında, birinci ayrımında yer verilen bazı hukuksal biçimler gözden geçirilecektir. İkinci kısımda ise, hukuk ve kapitalizm ilişkisi incelemesine temel oluşturması açısından, öncelikle, kaba materyalist, sınıf araçsalcı görüşler; Althusser'in görüşleri çerçevesinde, ideoloji kavramı ile kavrama bağlı diğer bazı kavramlar; Düzenleme Okulu'nun temel düşünceleri, temel kavramları, kriz kavramsallaştırması ve 'Devlet' konusundaki görüşleri ele alınacak, kısmın son alt başlığında, kısım boyunca yürütülen teorik tartışmalar neticesinde elde edilen veriler ile hukukun kapitalist toplumsal düzenlemedeki yeri üzerine bazı teorik sonuçlara varılacaktır. Ticaret hukukunun sermaye birikim sürecindeki işlevini tartışmayı amaçlayan çalışmamız için hem sermaye birikim sürecinin açıklanması, hem de hukukun toplumsal düzenlemedeki yerinin ilk elde belirlenmesi pek çok teorik kolaylık sağlayacaktır.

1.1. KAPİTALİST TOPLUMSAL DÜZENLEME VE SERMAYE BİRİKİMİ

Sermaye birikim süreci, çalışmanın zeminin oluşturacak ilk konuyu oluşturmaktadır. Sürecin özellikleri, işleyişi ve biçimlenişi, çalışmanın bu bölümünün ilk kısmında ele alınacaktır. Bölümün ikinci kısmında ise, birinci kısımda ele alınan iş ve işlemlere yönelik, çalışmanın devamında ele alınacağı ticaret hukuku kavramlarına bir başlangıç olarak bazı temel hukuksal biçimler incelenecektir.

1.1.1. Bir Bütün Olarak Sermaye Birikim Süreci

Sermaye birikim süreci, kapitalist üretim tarzında, ekonomik faaliyetlerin kendisini ifade etme biçimidir. Sermaye birikim sürecinin incelenmesi, bir parçasını oluşturduğu üretim tarzını ve daha sonra genelde hukukun özelde ticaret hukukunun toplumsal düzenleme içindeki yerini anlamak için gereklidir. Bu kısımda verilen bilgiler ve üzerinde tartışılan kavramlar, hukukun genel kavramlarından bir kısmının oluşumu için gerekli toplumsal ilişkilerin nasıl oluştuğunu, biçimlendiğini anlamada ve çalışmanın ilerleyen kısımlarında ticaret hukukunun çeşitli kısımlarını anlamlandırabilmek için incelenmektedir. Bu amaçla, öncelikle kendisinden öncesinden ayrı bir üretim tarzı olarak kapitalizmin özgünlüklerine değinmek gerekir.

Kapitalizmi kendisinden önceki üretim tarzlarından belirgin olarak ayıran iki özellik vardır: Birincisi tüm ürünlerin meta olarak üretilmesi; ikincisi, üretimin doğrudan ve belirleyici amacının artı-değer ve sermaye üretimi olmasıdır (Marx, 2015, s. 860-861). Bu iki özelliğin incelenmesi, araştırma gayesine ulaşmasında büyük öneme sahip olan sermaye birikim sürecini anlamada ve hukuk kurallarının kaynağının egemenin iradesi olmayıp, egemenin iradesini de belirleyen -ya da sınırlayıp biçimlendiren- nesnel ilişkiler seti olduğunu savlamada fayda sağlayacaktır.

Kapitalizmden önceki toplumsal düzenlemelerde de bilinen bir kavram olarak meta, insan ihtiyaçlarını gideren insanın dışındaki bir nesnedir ve kapitalist üretimin temel birimidir. “*Kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumların zenginliği, muazzam bir meta yığını olarak görünür.*” (Marx, 2014, s. 50). Kapitalizm öncesindeki toplumsal düzenlemelerde de meta üretimi vardır, ancak bu üretim tarzlarında, üretimin esas geçimlik mal üretimine bağlıdır. Dolayısıyla, öncelik üreticinin ihtiyacının giderilmesi olup meta üretimi sınırlıdır. Kapitalizmde ise, kendinden önceki toplumsal düzenlemelerin aksine, üretim neticesinde elde edilecek tüm ürünlerin meta olması temel amaç olmanın yanı sıra, meta olmayan şeylerin de metalaştırılması esastır.

Kapitalist toplumsal düzenlemede özgül bir yer edinen meta üretimini anlayabilmek ve bunun hukukla bağlantısını kurabilmek için değerın iki boyutunun incelenmesi gerekmektedir. Metanın da bir kullanım değeri(faydalılık) ve başka nesnelere değişimi için toplumsal anlamda belirlenebilecek bir değişim değeri vardır. Emek ürünü tüm

toplumsal dönemlerde bir kullanım nesnesi olarak kullanım değerine zaten sahiptir. Ancak üreticilerinin üretimin büyük kısmının ve giderek tümünün, geçim aracı olarak değil de değişim değeri elde etmek için ürettiği kapitalizmde meta haline gelir. Bu ise, toplumda çok büyük bir iş bölümüne işaret eder (Marx, 2014, s. 171).

Kapitalizmde, nesneye içkin soyut toplumsal emek miktarı, nesnenin değerini belirler (Marx, 2014, s. 73). Değişim değeri, metanın diğer metalarla mübadelesi ile ortaya çıkan bir denklik ve oranlılıkla belirlenir. Bu belirleme, rastlantısal değildir. Bütün metaların kullanım değerleri soyutlandığında geriye emek ürünü oldukları kalır. Bütün metalarda içkin olan soyut insan emeği, onların değerini belirler (Marx, 2014, s. 52). Değer, tüm metalarda ortaktır; çünkü tüm metalar doğrudan ya da dolaylı olarak¹ emek ürünüdür. Değerin miktarı, metanın içerdiği toplumsal emek-zamanla, niteliği ise içerdiği emeğin niteliğine(terzilik, dokumacılık vs.) göre belirlenir. Ancak tüm metalar, toplumsal soyut emek bağlamında çeşitli oranlarda birbirlerine eşitlenirler. Haliyle bu eşitlemeyi somutlaştıracak bir genel eşitleyen metaya (para) ihtiyaç vardır. Meta mübadelesinin hareket biçimi bunu zorunlu kılar.

Kapitalist üretim tarzında, üretimin temel amacı, artı-değer ve sermaye üretimidir (Althusser, 2006, s. 63). Dolayısıyla amaç, yerinde saymak değil, mevcut bir ‘birikim’ olarak görünen sermayenin sürekli büyümesinin sağlanmasıdır. Bu bakımdan, kapitalist üretim sürecinin başlangıç ve sonuç olarak ele alınacak iki ucu arasında ortaya bir farkın çıkması ve bu farkın sermayeye eklenerek bu sürecin sürekli(genişleyerek) tekrarlanması(yeniden üretimi) amaçlanmaktadır. Sürecin iki ucu arasında ortaya çıkan ‘fark’ artı-değerdir. Artı-değer kapitaliste ‘kâr’ biçiminde görünür; zira kâr, artı-değerin gerçekleşmiş-paraya çevrilmiş halidir. Toprak sahibi, girişimci, perakendeci, kredi sağlayan ve sairlerinin kazançları artı-değerden sağlanır(Marx, 2015, s. 819 vd.). Sermaye birikimi ile kast edilen toplumsal anlamda bölüşümden sonra arta kalan kısmın, yeniden başlayacak sermaye birikim sürecine dahil edilmesidir. Dolayısıyla sermaye birikiminin ve kapitalist sınıfların kazançlarının temeli artı-değerdir.

Sermaye birikim sürecinin, sermaye ile başladığı belirtilmişti. Dolayısıyla, süreci başlatan girişimci kapitalisttir. Bir araya toplanmış tüm ‘değer’ler sermaye olmadığını,

¹ Örneğin doğanın yarattığı madenler emek ürünü olmasa da bunların çıkarılması, taşınması, işlenmesi, kullanıma hazır hale getirilmesi bir emek sürecini gerektirir(Marx, 2014, s. 182-183).

sermayenin bir ilişki olduğunu vurgulamak gerekmektedir (Marx, 2014, s. 547-548). Yani sermaye, kelime anlamı bakımından, salt bir zenginliği işaret etmemektedir. Bir zenginliğin sermaye olup olmadığının anlaşılması için kapitalist üretim tarzının dışlıları arasındaki durumuna bakılmalıdır. Bir miktar zenginliğe sahip olan kimse, onu gömülürse bu onu ‘zengin’ yapabilir; ama kapitalist yapamaz. Ancak, aynı kişi özgülediği sermaye yığını ile üretim sürecini başlatırsa ya da bu zenginliği kendisine bir faiz ödemesi karşılığında bir başka kapitaliste ödünç verirse (bankacılık sistemi temelde buna aracılık eder) bir sermaye ilişkisi kurmuş olur ve kapitalist olarak anılmayı hak eder. Bu ilişkilerin temeli dolaylı ya da doğrudan artı-değer temellükü ile sermaye birikimini gerçekleştirme amacına dayanmaktadır. Kişisel emeğine bağımlı olarak, ancak geçimini sağlayacak kadar kazanabilen bir ‘esnaf’ ile kapitalist bu noktada ayrılmaktadır.

Maddi zenginlik sahibi olan kişinin, yani müstakbel ve muhtemel kapitalistin, elindeki varlığı artırmak istediği, bir varsayımdan ötedir. Zira, gerçekte, bu durum onun isteğinden bağımsızdır. Kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumlarda, eldeki zenginliğin artırılması bir yana, korunması bile sermaye ilişkisinin kurulmasına bağlıdır. Bu durum, sermaye sahibini, sermayesini korumak için ya sermayesini faiz karşılığında bir başkasına vermek (Marx, 2013, s. 45) ya da bir girişimci olarak sermaye birikim sürecine dâhil olmak suretiyle, bir biçimde sermaye ilişkisi kurmaya zorlamaktadır. Yani maddi zenginlik sahibi kişi varlığını en azından korumak istiyorsa bile birikim sürecine bir şekilde dahil olmak zorundadır. Toplumsal ilişkiler seti onu buna zorlar. Ancak, bu işleyişin dışında, sermaye birikiminin başka yolları da vardır; birikimin tek yolu ‘üretim’ değildir, bunun iki yolu daha vardır. İlki, geçmişte üretilen artı-değere yönelerek de sermaye genişleyebilir. Küresel ölçekli özelleştirmeler geçmişte üretilen artı-değere, değerinin çok altında bir karşılıkla el koyup sermaye birikimi sağlamanın yoludur. Üretim dışında sermaye birikimini gerçekleştirmenin ikinci yolunu ise, daha önce alım-satıma konu olmamış, dolayısıyla metalaşmamış varlıkların bu ilişkilere tabi hale getirilmesi ile olur. Bu varlıklar genellikle, toplumun kolektif mülkiyetindeki tatlı su kaynakları, madenleri, petrol yatakları, ormanları gibi refah kaynaklarıdır (Özdemir, 2014, s. 39-44).

Üretim, mecburiyet olmadıkça maddi zenginlik sahibi kişinin girmek istemeyeceği yoldur. Ancak, görüldüğü gibi, sermaye birikiminin tüm yolları, bir dönemde artı-

değerin ortaya konulmasına bağlıdır. Bu ise ancak üretim ile olur. Dolayısıyla, tüm toplumsal artı-değer üretim sürecinden doğduğu için, bazı kapitalistler bu sürece girmese bile, başka birileri bu sürece girmek durumundadır. Yoksa, sermaye birikimine olanak sağlayan toplumsal fazla, maddi olarak, yaratılmamış olur. Bu sebeple, maddi zenginlik sahibi kişinin üretim sürecini başlatmak durumunda olduğunu düşünerek, üretim sürecini incelemek gerekmektedir. Sermaye birikim süreci ile hukukun ilişkisini anlama çabası bakımından, sermaye birikiminin nesnesi olan artı-değerin ortaya konduğu üretim sürecini incelemek bir gerekliliktir.

Kapitalist toplumsal düzenlemede, üretim süreci para² sermaye ile başlar.(P-M..Ü..M'-P') Bu husus kapitalizmi üretim sürecinin meta ile başladığı ve çoğu kez birikmemiş meta ile sonuçlandığı (M-P-M) kendi öncesinden kesin bir şekilde ayırır. Kapitalizmden önceki üretim tarzlarında, meta ya satmak için satın alınır ya da satın almak için satılır, satıştan gelen kazanç özgür işçinin ürettiği artı-değerin temellüküne (üretime) dayanmayıp, zorla el koyma ve bu el koyma sürecinin bölüşümünü sağlayan mekanizmalara bağlı kalır. M-P-M döngüsünün temel amacı, eldeki fazla metayı satıp, elde edilen para ile yine bir başka meta satın almak; yani kullanım değeri elde etmektir. Belirttiğimiz üzere, kullanım değeri, bir metanın yararlılığıdır (Marx, 2014, s. 50). Her metanın, yararlılığı bir ihtiyacı gidermesi ölçüsünde kullanım değeri vardır. M-P-M döngüsünde de para(P) bir ihtiyacı gidermesi ölçüsünde, en son olarak kullanım değerinin(M) satın alınmasına harcanır. Elde fazla para kalması durumunda bu değeri üretime yeniden sokacak mekanizmalar yoktur. Artan para, lüks ve şatafata yöneltilir.

P-M-P' döngüsü ise, değişim değeri, yani mübadele ilişkisinde ortaya çıkan, denklik ve oranlılık esasına göre beliren bir niceliği, bir genel eşitleyici, yani somutta parayı, elde etme amacı ile harekete geçer ve bu döngü, en saf haliyle ticaret sermayesinde görülür (Marx, 2014, s. 152-154 ve 167). Bu iki döngü de dolaşım alanındadır ve artı-değer bu döngülerde ortaya konamaz; zira dolaşım ve meta mübadelesi artı-değer yaratamaz; çünkü dolaşım alanında, dolandırıcılık, istifçilik gibi istisnaları bir yana bırakacak olursak eş değerlerin değişimi söz konusudur (Marx, 2014, s. 166). Kapitalist üretim

² “Maddi kaynakların harekete geçirilmesi ve kullanılması *para biçimiyle* olur. Para biçimi, devlet gücü tarafından garanti edilmesi gereken sermayenin üretim ve birikim sürecinden doğar. Banknotların dış görünüşü farklı bir şey söylese de parayı devlet yaratmaz, yalnızca teminat altına alır ve düzenler. Para böylece sermayenin dünya piyasaları tarafından belirlenen üretim ve dolaşımına bağlı kalır ve bunların krizlerine tabi hale gelir.” (Hirsch, 2011, s. 53).

tarzında, sermaye birikim süreci, üretim süreci ile dolaşım sürecinin toplamına eşittir (Marx, 2013, s. 63) ve neredeyse tüm ürünler alım-satım ilişkilerine tabi, yani meta formundadır. Dolayısıyla kapitalist, üretim için gerekenleri(bina, makine, hammadde, yardımcı gereçler, emek gücü) piyasada bulur ve para-sermayesini kullanarak bunları üretken sermayeye dönüştürür. Buradaki para-sermaye salt satın alma için harcanmaz; kapitalist, sadece, elindeki para-sermayeyi daha fazla bir para miktarına dönüştürmek için öndeler (Marx, 2013, s. 61). Elinde sadece 100 birim değerinde para olduğunu varsaydığımız kapitalist, üretim sürecini başlatmak isterse, bu miktarın bir kısmını üretim araçlarına(bina, makine, hammadde vs.), bir kısmını ise işçi ücretlerine harcamak durumundadır. Örneğin, 100 birim sermayenin 80 birimini üretim araçlarına, 20 birimini işçi ücretlerine ayırdığını varsayalım. Kapitalistin amacı, bu 100 birimi, üretim neticesinde 100 birimden daha fazla bir miktara yükseltmektir. Üretim araçlarının tam değerinden girdiği ve çıktığı açıktır. Yani bunların değeri değişmez, zira değerlerinden alındığını varsayarsak, ürüne de bu değer kadar değer katacakları açıktır. İşçiye ödenen ücret de hukukun kabul ettiği gibi onun emek gücünün tam değeri ise süreç sonunda ortaya çıkan fazlalık, bir nominal değer farkıdır. Kapitalist, nicel olarak ifade edilecek olursa, 100 birime ürettiği 1 adet metayı, 120 birime satmış gibidir. Yani yüz birim eşittir yüz yirmi. Burada bir ‘fazla’ ve sermaye birikiminin olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Eğer süreç sonunda ortaya çıkan fazla, yani artı-değer bir nominal farktan ibaretse, gerçekte ne bir fazla vardır, ne de bir sermaye birikim süreci. Öyleyse ön kabulü, ‘ücret eşittir değer’ eşitliğini gözden geçirmek gerekir.

Sermaye birikiminin kaynağı olan artı-değerin yaratılmasını anlamak için emek gücü karşılığı, yani ücret ile emek gücünün ürüne kattığı değer farkına odaklanmak elzemdir. İşçi ücretleri, işçilerin toplumsal ihtiyaçlarına göre belirlenir (Marx, 2014, s. 173). Oysa bu, işçinin üretim sürecinde ürüne kattığı değerden farklı bir toplamdır. Örneğin bir işçi, bir günde 20 birim ücret alabilir. Bu onun toplumsal ihtiyaçlarının yaklaşık bir değeridir; ancak ürüne 100 birimlik değer katabilir, hatta üretim araçlarının gelişmesi ile verimliliği artarsa 1000 birimlik değer bile katabilir. Ancak ücreti yine 20 birimdir. Öyleyse, artı-değer, yani üretimde ortaya konan fazla, işçinin ürettiği değerden ücretin çıkarılması ile kalandır. İşçi, bu ‘fazla’dan pay talep edemez. Bu fazla, kapitalist birikimin sınırını oluşturur (Marx, 2015, s. 267). Zaten ücret biçiminin kendisi, iş

gününün karşılığı ödenmiş emek zaman ile karşılığı ödenmemiş emek zamana dayanan her türlü bölünüşüyle ilgili izleri ortadan kaldırır (Marx, 2014, s. 517).

Artı-değerin doğumu, açıklandığı gibi olsa da, onun ‘Para’ biçimine çevrilmesini, yani genel değer biçiminin devletin ve hukukun güvencesi altında somutlaştırmasını da incelemek gerekmektedir; zira bu dönüşüm olmadan, sermaye birikim süreci tamamlanmış olmaz (Marx, 2013, s. 47). Kapitalist, 100 birim sermaye ile üretim aracı(80 birim) ve emek gücü(20 birim) satın almıştı. Üretim süreci sonunda, toplam 120 birim değerinde meta üretildiği varsayılmış olsun. Dolayısıyla eldeki fazlanın, yani artı-değerin karşılığı 20 birimdir ve bu artı-değer, değer diğer kısımları gibi meta biçimindedir. Kapitalistin bu fazlayı somutlaştırması için paraya çevirmesi gerekmektedir. Zira süreci başlatanın para biçiminde sermaye olduğunu belirtilmişti. Haliyle, elde edilen ürünün meşru sahibi olan kapitalist, ürünü piyasaya yani dolaşım alanına getirir. Devlet tekelleri gibi rakipsiz istisnalar dışında, kapitalistler, piyasaya geldiklerinde yalnız değildirler. Aynı alanda aynı veya alternatif metaları üreten başka kapitalistler de piyasaya ürünlerini getirip rekabete girerler.³ Bunlar arasında bir sosyal iş bölümü vardır (Marx, 2014, s. 340). Haliyle, 120 birim değerindeki metayı piyasaya getiren kapitalist, üretim sürecini tekrar başlatmak istiyorsa, kredi seçeneğini bir yana bırakırsak, metasının bir an önce satılmasına ihtiyaç duyar. Aksi takdirde sermaye birikim süreci durmaksızın işlemez. Bu durumda, artı-değerin bir kısmından feragat etmek zorundadır. Bu zorunluluk, kapitalist piyasada işbölümü ve rekabetin getirdiği bir genel zorunluluktur ve artı-değerin bir kısmından, istisnalar hariç tüm kapitalistler vazgeçmek zorunda kalırlar (Marx, 2015, s. 180). Ürün fiyatı belirlendiğinde, örnekteki kapitalistin metası için bunun 110 birim olduğunu varsayalım, o metayı piyasaya getiren ve metasını bir an önce paraya çevirmek zorunda olan kapitalist, 10 birimlik artı-değerden vazgeçer. Kapitalistin elinde kalan 10 birim, kâr miktarıdır. Bu, girişimci kazancı, (sermaye ödünç alınmış olsaydı) faiz ve (metanın üretiminde veya dolaşımında başka birine ait olan bir taşınmaz bir şekilde kullanılmışsa; örneğin ürün kiralananmış bir tarlada üretilmiş ise) rant vardır. Ne şekilde dağıtılmış olursa olsun, bu fazla, özü

³ Bu kısımda ‘ideal’ bir portre çizildiğini hatırlatmak gerekir. Ürünler gerçekte piyasaya elbette gelir. Piyasa; ancak kesinlikle ‘tamamen serbest piyasa’ değildir. Serbest piyasa, büyük sermayenin isteyebileceği en son şeydir; serbest piyasa, sermaye birikiminin ölümcül düşmanıdır. Tam anlamıyla bilgilenmiş birçok alıcı ve satıcının bulunduğu bir serbest piyasada kâr oranı sürekli düşecektir. Bir sermayedar, kazancını ancak piyasa üstünde tekel kurarak artırabilir (Wallerstein, 2012, s. 75).

itibariyle karşılığı ödenmemiş emeğin maddeleşmiş biçimi olduğu gerçeği değişmez (Marx, 2014, s. 509).

Sermaye birikimi, artı-değerin yeni çevrimde, sermayeye dâhil edilmesiyle olur. Bu bağlamda, sermaye birikiminin kaynağı olan artı-değerin kime ait olacağı, sorunun esas noktasıdır. Zira kapitalizmde üretim sürecinin ardından elde edilen tüm ürün, yani üretim başlamadan üretken sermaye öğelerine çevrilen toplam sermayenin değer karşılığı olan ürün ile üretim sürecinde doğan ve karşılığı ödenmeyen artı-değeri temsil eden ürünün toplamına kapitalist sahip olur. Öyleyse, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin, iktisadi anlamda iki görünümü vardır: 1) Üretim araçlarının sermaye sahiplerinin mülkiyetinde olması. 2) Toplam ürünün sermaye sahiplerinin mülkiyetine bırakılması (Marx, 2014, s. 188).

Buraya kadar ifade edilen üretim süreci ve dolaşım süreci bir bütün olarak bir sermaye devresel sürecinin(çevrim) iki parçasını oluştururlar. Her bir sermaye çevrimi, tekrarlanan döngüler halinde birbirine bağlanır. Ancak, sermaye birikim süreci, genel olarak, burada anlatıldığı biçimde işlemez. Bu anlatımı kolaylaştırmak için atlanan, süreç için hayati öneme sahip bir nokta vardır: Kredi sistemi. Kredi sisteminin incelenmesi, ticaret hukukunun kilit kavramlarından olan anonim şirketlere ilişkin tartışmaların yürütüleceği kısımların üzerinde duracağı zemini oluşturacaktır.

Kredi sistemi ile kast edilen sadece, kelimenin günlük anlamının çağrıştırdığı, ‘bankacılık sistemi’ değildir. Banka, kredi sistemi içerisinde en göz önünde ve en çok başvurulmuş kredi bulma aracıdır. Oysa kredi sistemi içerisinde bir başkasının kullanmadığı, dolayısıyla sermaye birikim süreci dışına atılmış maddi varlıklarının değerlendirilmesine yarayan her türlü araç ile kapitalistler arası para kullanımını en aza indirerek dolaşım sürecini hızlandıran araçlar vardır. Bu araçlar arasında anonim şirketler, bankalar, kredi veren başka kuruluşlar(finans kuruluşları vs.), kapitalistler arası kısa vadeli ticari krediler(ciro edilebilir ticari senetler) ve bankaların çıkardığı değerli kâğıtlar sayılabilir.⁴

⁴ Tefeciler, kural olarak, bu listeye dahil edilmez; zira kapitalizm, paradan para kazanmanın bu en aleni ve aşağılık yolunu, pre-kapitalist niteliğine ve belirsizliğine vurgu yaparak açıkça ‘dışlar’ (Marx, 2014, s. 487). Ayrıca, tefecinin kredi açma kapasitesi öz sermayesi ile sınırlıyken, tipik kredi kuruluşu banka, başkalarına ait mevduatları da kredi olarak açar ve kredi kapasitesini topladığı mevduat miktarı belirler (Itoh & Lapavistas, 2012, s. 93).

Kapitalist üretim tarzının gelişmesi neticesinde, kredi sistemi de gelişir. Genel olarak bakıldığında bir sermaye varlığı ancak para-sermayeye dönüştürülerek kendisini yürürlükteki faiz oranıyla değerlendirebilen bir metaya dönüşür (Marx, 2015, s. 393). Mevcut sermayesini, girişimci olmaksızın değerlendirmek isteyen para kapitalisti başta olmak üzere, toplumdaki tüm sınıflar yaptıkları tasarrufları, sanayici kapitalistlerin ve tüccarların kullanımına sunar (Marx, 2015, s. 363). Ancak, idealize edilmiş bir salt para kapitalisti ya da ‘üretici’ kapitalist tipeştirmeleri gerçekçi değildir. Gerçekte, örneğin, kapitalist ürettiği metaların bir kısmını(yani meta sermayesini) başka kapitalistlere parası daha sonra ödenmek üzere, yani ticari kredi ile satar; sermayesinin bir kısmını üretim sahasında tutar, bir kısmını ihtiyatlı davranmak için nakde çevrilme hızı yüksek kalemlere yatırır. Sermayesi ile başkalarının projelerini finanse eden kapitalistler bile bu projelerin sponsorluğu ile yetinmeyip yürütücülüklerini üstlenmeleri de kuvvetle muhtemeldir (Itoh & Lapavistas, 2012, s. 95). Dolayısıyla, para kapitalisti ile üretici kapitalist, toplumsal ilişkiler içinde, tek bir kişide genel olarak birleştiği söylenebilir.

Ticaret hukuku bağlamında düşünüldüğünde, anonim şirketlerin toplumsal ‘atıl’ sermaye miktarını azaltmaktaki önemi görülecektir. Sermaye birikim sürecinde yaşanacak aksaklıkları önlemek adına bir kenarda ‘atıl’ tutulan varlıkların, kredi sistemi sayesinde ‘gömü’ oluşturması önlenir. Kapitalist, bu parayı başka kapitalistlere kredi vererek ya da örneğin bir anonim şirketten hisse alarak, bu paranın üzerinden de bir kazanç sağlar. Zaten, kapitalist üretim tarzındaki sermaye birikimini, pre-kapitalist anlamda ‘gömü’den ayıran budur. Bir kapitalistin kullanmadığı varlığı bir başka kapitalist kullanır, böylece ikisi de kazançlı çıkar, sermaye birikimi dışındaki maddi varlık miktarı en aza indirgenir (Marx, 2013, s. 470). Kredi sistemi, anonim şirketleri gelişmesi vb. ile bir sanayici kapitalist olmadan, yani ‘üretim’ alanına sermayeyi doğrudan yatırmadan, parayı sermayeye dönüştürmek, yani kâr getirecek şekilde işletmek kolaylaşır (Marx, 2015, s. 269). Bu konulara, çalışmanın ikinci kısmında ‘Şirket’ kavramını ele alırken tekrar dönülecektir.

Kredi sistemi, kapitalistlerin ihtiyaç duyduğu borç parayı sağlamanın yanında, onların metaları ile meta almaları imkânını da doğurur. Örneğin bir kapitalist, sattığı metalar karşılığında aldığı kambiyo senedini yani bir ödeme vaadini, üretken sermaye araçları aldığı kapitaliste ciro ederek yeni bir sermaye birikimi devrini başlatabilir. Böylece, hem metasını sattığında, hem de yeni sermaye birikimi devrinde ‘para’ hiçbir zaman

görünmemiş olur (Marx, 2015, s. 400). Gerçekten de, kapitalist piyasada olan budur. Ödeme vaatleri, ödeme vaatlerini takip eder; kredi parası basılı paraya göre kat be kat fazladır. Kapitalist paraya ihtiyaç duyduğunda veya diğer kapitalist senedi devralmayı kabul etmediğinde, bir iskonto karşılığında bu senetleri bankaya devreder.

Kapitalizm geliştikçe, çıkarları birbirleriyle uzlaşmayan sınıfların sınıf savaşımı keskinleştikçe, emekçi sınıflar sınırlı da olsa bir tasarruf imkânına kavuşur. Bunun yakın zamanlardaki en iyi örneğini ‘refah devleti’ oluşturur. Bu tasarruflar da mevduat olarak bankada tutulur. Saadet zinciri gibi dolandırıcılıkları bir yana bırakılırsa, tüm mevduatı bünyesinde toplayan bankalar, hisse senetli şirketler vs. toplumsal tasarrufun tamamını kapitalistlerin emrine verir (Marx, 2015, s. 363). Dahası, bu tasarruflar, bireysel kredi olarak emekçi kesimlere de verilir. Bu şekilde, kapitalistlere doğrudan verilmeyen krediler, alım-satım ilişkileri yoluyla, dolaylı olarak yine kapitalistlere akar (Itoh & Lapavistas, 2012, s. 95).

Buraya kadarki açıklamalardan şu genel sonuçları çıkarmak mümkündür:

1.Kapitalizm, kendinden önceki meta ile başlayıp meta ile biten(M-P-M) üretim tarzlarından farklı olarak, süreç para(P) ile başlar, P-M-P döngüsü şeklinde gerçekleşir. M-P-M döngüsünün temel amacı, eldeki fazla metayı satıp, elde edilen para ile yine bir başka meta satın almak; bir yararlılık, yani kullanım değeri elde etmektir. Oysa P-M-P döngüsünde, kapitalist üretim tarzında amaç, döngünün sonunda genel değer biçimi olan para cinsinden bir nicelik elde etmektir; yani sermaye birikimidir.

2.‘Sermaye’, kelime anlamı bakımından salt zenginliği işaret etmediği gibi, ‘kapitalist’ kavramı da bu zenginliğin sahibini işaret etmez. Kapitalist, dolaylı ya da doğrudan artı-değer temellükü ile sermaye birikimini gerçekleştirme amacıyla, artı-değer temellükü amacına dayanan bir özne olarak kurulmaktadır. Kişisel emeğine bağımlı olarak, ancak geçimini sağlayacak kadar kazanabilen bir ‘esnaf’ ile kapitalist bu noktada ayrılmaktadır.

3.Kapitalist birikim sürecinde, sermaye biçimindeki toplumsal varlığın en üst düzeye çıkarılması zorunludur. Bunun iki temel sebebi vardır. İlki atıl durumdaki varlıkların artı-değer yaratma imkânının olmaması, ikincisi ise, üretimde ve dolaşımdaki sermaye

miktarı ne kadar artarsa, üretilen ve gerçekleştirilen artı-değerin o derece artacak olmasıdır. Bütün bir bankacılık sisteminde toplanan tüm kullanılabilir mevduat, bireysel krediler bir yana bırakılırsa, tamamen girişimcilerin emrine verilir (Marx, 2015, s. 605). Bireysel krediler ise, dönüp dolaşıp yine sermayedarlara giden varlıklar olarak, hem bir talep kaynağıdır, hem sermayenin para sermayeye çevrilmesinde önemli bir role sahiptir, hem de üreticileri üretim sürecinde iş sözleşmesi olarak önlerine sürülen üretim ilişkilerine uymaya mecbur bıraktıran sınıfsal araçlardır.

4.Üretim süreci ile dolaşım süreci, iç içe geçmiş iki süreçtir; birikim süreci ise, üretim süreci ile dolaşım sürecinin birliğidir (Marx, 2013, s. 63). Bu iki süreç, birbirinden ayrı olarak ele alınamaz. Bütün değer meta olarak var olması ve paraya çevrilememesi demek, kredi imkânının yokluğunda, üretim sürecinin tekrar başlayamaması demektir. Bir çevrim dönemi(üretim süreci+dolaşım sürecinin toplam süresi) tamamlanmadan bir sonraki dönemin başlaması imkânsız olduğundan, sermayenin bir kısmı sürekli atıl bırakılmak(Marx'ın Kapital'in II. cildinde kanıtladığı gibi birinci çevrim döneminin tamamlanacağı ana kadar ikinci çevrimin yürütülmesi için) zorunludur. Bu durumda da, yine sermayenin bir kısmı üretim süreci dışında, artı-değer üretmeden kalacağından sermaye birikiminin sürmesi için kredi kullanılması zorunlu hale gelir. Kapitalist bu süreci işletebilmek için ticari kredi kullanma(vadeli satın alma) ya da faiz karşılığı kredi veren kuruluşlardan borç para bulma yoluna gidebilir. Her iki durumda da kapitalist, kredi kullanarak üretim sürecini sürekli hale getirir, gerçekleşen artı-değer miktarını en yüksek seviyesine taşır. Bu durumda, elde ettiği artı-değer miktarının bir kısmını kredi aldığı kuruluşa ya da ticari senet ile kendisinden ödeme vaadi alan kapitaliste faiz olarak öder. Banka, elde ettiği faizin bir kısmını, sermayedarları(gerek kapitalistler, gerekse küçük tasarruflarını bankaya yatıran diğer kimseler) arasında dağıtır. Faizin kalan kısmı ise bankanın girişimci kazancıdır.

5.Tüm artı-değer üretimi yöntemleri, aynı zamanda birikim yöntemleridir (Marx, 2014, s. 623). Ancak, bu birikim, gömüleme yani birikim süreci dışına atma mahiyetinde bir birikim değildir. Tam tersi, elde edilen artı-değeri, yine bir şekilde(ya kapitalistin kendi eliyle üretim sürecine, ya da bir başka kapitaliste faiz getirisi karşılığı borç vererek) artı-değer üretimine sokmaktır.

6. Birikim süreci içerisinde üretim süreci kapitalist için bir ‘istenmeyen fasıl’ dan başka bir şey değildir (Marx, 2013, s. 61). Kapitalistin amacı elindeki varlığı artırmaktır, topluma faydalı metaların üretimi için faaliyette bulunmak değil. Talancılığın alışkanlık haline geldiği gelişmemiş kapitalizmlerde, üretim sürecinin atlandığı gözlemlenebilir. Bunun yerine, sermaye artırımının sağlanmasının geçmişteki artı-değere el koyma ya da tüm toplumun malı olan sahaları metalaşmaya açmak gibi alternatif yolları izlenir (Özdemir, 2014, s. 39-44), üretim bir yana bırakılır.

7. Dolaşım sürecinde kapitalist yalnız değildir. Tekel ürünler haricinde, piyasada, aynı ya da benzer metaların üreticisi olan çok sayıda kapitalist ve bunlar arasında bir ‘sosyal iş bölümü’ vardır. Bunların toplam üretimini belirleyen herhangi bir program yoktur. Haliyle, çeşitli dönemlerde piyasanın soğurabileceğinden daha fazla veya daha az meta piyasaya getirilir. Bu dönemlerde patlayan krizlerde, üretimin düşmesi ve piyasanın mevcut ürünü soğurması beklenir. Kredi imkânları azalır, kredi şartları ağırlaşır, faiz miktarı yükselir. Mevcut sermayesi fazla olan kapitalistler, bu dönemlerde ayakta kalma imkânına daha fazla sahiptir. Oysa küçük ve orta ölçekli kapitalistler ve doğrudan üreticiler, ürettikleri metaları elden çıkaramazlarsa iflasla karşı karşıya gelirler. Bu durumda, büyük kapitalistler onları yutar, gerçek değerlerinin çok altında bir fiyata küçük ve orta ölçekli kapitalistlerin ve doğrudan üreticilerin ellerindeki üretim araçlarını ele geçirirler. Bir diğer açıdan bakıldığında, kapitalist üretimin büyüyen ölçeği, büyük girişimlerin az sermaye ile gerçekleşebilmesi imkânını ortadan kaldırır. Bu durumda, küçük ve orta ölçekli sermayelerin bir dış tehdit ile el değiştirmesi bir yana, bunların daha büyük işleri gerçekleştirmek için, örneğin, çalışmanın devamında ele alınacak olan anonim şirketler gibi, bir biçim altında bir araya toplanması gerçekleşir. Sonuçta, toplumsal sermaye belli ellerde toplanır. Buna ‘sermaye merkezileşmesi’ denir (Marx, 2014, s. 606).

8. Bir eğilim⁵ olarak kendini gösteren sermayenin merkezileşmesi, toplumsal toplam sermayenin, çok az kapitalist elinde toplanmasına yol açar. Kriz dönemleri, fırsat

⁵ “Kendi kendine yeterli bir iktisat(altyapı) tanımlamasından vazgeçildikte, tarihsel ve sosyal süreçleri anlamak için kullanılan yasa formundaki önermeler(tarihsel yorumlar), doğa bilimlerindeki kanunlardan farklı olarak ele alınabilecek, eğilimsel bir içerik kazanabileceklerdir.(...) Eğilimsel yasalar, sistemin

dönemleri olarak, büyük kapitalistlerin hem kendi ‘düşman kardeş’lerinin(orta ve küçük ölçekli kapitalistleri) hem de diğer sınıfların elindeki varlıkları yediği bir büyüme dönemine dönüşür.

Buraya kadarki açıklamalar, birikim sürecinin genel bir özeti biçimindedir. Kuşkusuz, bu açıklama ve tartışmaların temel amacı, çalışmanın devamında incelenecek olan ticaret hukuku kavramlarının, sermaye birikim süreci içerisindeki işlevlerini anlamak için, öncelikle sermaye birikiminin anlaşılmasını sağlamaktır. Bu bağlamda, meta kavramı, sermaye birikiminin kaynağı olan artı-değerin elde edilmesi, üretim ve dolaşım süreçleri ve birikim sürecinin devamlılığı açısından büyük öneme sahip kredi sistemi incelenmiştir. Buraya kadarki kısımlarda, gerek kapitalisti, gerekse birikimi hukuksal kavramlarla açıklamayıp sosyolojik kavramlar olarak ele alınmıştır. Şirket, şirket tipleri, tüzel kişilik ve bunların birikim ile bağlantılarını, bir hukuksal ‘özne’ olarak taciri ve ticari işletmenin işlevlerini çalışmanın devamında ilgili yerlerde tek tek ele alınacaktır. Bir sonraki kısımda, bu kısımda ele alınmış olan, ancak isimleri anılmayan hukuksal ilişkiler, genel olarak ele alınacak olup, sermaye birikim sürecinin hukuksal çehresi ifade edilmeye çalışılacaktır.

1.1.2. Sermaye Birikim Süreci ve Hukuksal Formlar

Sermaye birikim sürecinin işleyişinin ele alındığı bir önceki kısımda, hukuk alanına sirayet eden çok sayıda hukuksal ilişkiden, isimleri yazıya dökülmeden bahsedildi. Ücret ilişkisini hukuksal bir zemine oturtan iş sözleşmesi, meta alım-satımını düzenleyen satış sözleşmesi, bireyleri hukuksal özneler olarak birbirlerini ‘tanıma’ ve işlem yapabilme imkânıyla donatan hukuksal kişilik bunlara örnektir. Ancak, bu hukuksal formların neler olduğunu ve ne anlamlara geldiğini es geçilmiştir. Bu kısımda, bu ve benzeri hukuksal formları hukuk ve kapitalizm ilişkisine bir giriş babında ele alınacaktır. Bir sonraki kısımda hukuk ve kapitalizm ilişkisine ilişkin daha ayrıntılı tartışmalara geçilecektir. Bu kısımda yapılan inceleme ve tartışmalar, ikinci kısımda

gelişimi ile bağlı olarak, her defasında kendilerini aynı kesinlikle gerçekleştiren yasalar değillerdir. Eğilimsel yasalar, “karşı eğilimsel yasaların” ve iktisadi alanın kendi kendisine yeterli bir alan olmayışının neticesinde, dışavurumları önbelirlenmemiş, ancak onları mümkün kılan mekanizmalarla birlikte düşünüldüğünde, asla tesadüfi olmayan yasalardır. Etkilerin üretim yasaları olarak kendilerini gösterirler ve öznenin tabi olduğu yapısal sınırları belirlerler.” (Özdemir, 2008, s. 21)

yapılacak olan ticaret hukuku özelindeki tartışmalara da kaynaklık edecek önem ve ağırlıktadır; zira, ikinci kısımda ele alınacak olan ticari işletme, tacir ve şirket kavramları, bu kısımda açıklanacak olan sözleşme ve hukuksal kişilik kavramları çerçevesinde anlaşılabilir ve tartışılabilir kavramlardır. Bölümün devamında ele alınacak olan ‘tüzel kişilik’ kavramı ise, şirket formunun ele alınacağı ikinci kısımlar için önemli bir başlangıç olacaktır.

1.1.2.1. Sözleşme, Ücretli Emek ve Hukuksal Kişilik

Yukarıdaki paragrafta ifade edildiği gibi, sermaye birikim sürecini ele alındığı ilk kısımda, birçok ‘hukuki kavram, kurum ve ilişki’yi incelenmiştir. Kapitalistin sermayesine sahip olması(mülkiyet), hammadde ve üretim aracı satın alması(satış sözleşmesi), işçi çalıştırması(iş sözleşmesi), ürününü piyasaya getirip satması(satış sözleşmesi), işyerinin bulunduğu arazi kendisinin değilse, bir toprak sahibinden belirli bir süre için kullanım hakkını alması(kira sözleşmesi), sermayesi birikim sürecini başlatmaya veya yürütmeye yetmiyorsa, bir kısmını borç alması(kredi sözleşmesi) ve sair sözleşmeler.

‘Hukuk’ kavramı kullanılırken, gizemli bir alana atıf yapılmadığını belirtmek gerekir. Bu kavram yasalar, hukuki-ahlaki ideoloji, yargıçlar, hapishaneler, polisler vs.den oluşan bir sisteme gönderme yapmaktadır (Özdemir, 2008, s. 178). Bu sistemin temel kavramlarını incelemeye yönelirken, sermaye ilişkisinin(üretim ilişkisi) varlığını akıldan çıkarmamak gerekir. Zira sermaye ilişkisi, sadece hukuki konuyu ve biçimi belirlemekle kalmaz, aynı zamanda ilişkinin taraflarını da biçimlendirir ve belirler.

Althusser’e göre hukuk, üç temel kavrama dayanır: 1) Hukuksal kişilik. 2) Hukuksal özgürlük 3) Hukuksal eşitlik (2006, s. 101-102). Ticaret hukukunda mukim kavram ve ilişkileri incelemek için burada ağırlıklı olarak ‘Hukuksal kişiliği’ incelemek gerekmektedir. Zira ticaret hukukunun sermaye birikim sürecindeki özgün işlevini tartışmak için, çalışmanın ilerleyen kısımlarında incelenecek olan ‘Şirket’ler, hukukun ‘kişi’ vasfı tanıdığı oluşumlardır. Haliyle, ‘şirket’ kavramı ile şirket türlerinin inceleneceği kısımlara ilişkin bazı ön bilgilerin sunulabilmesi adına ‘hukuksal kişilik’ konusuna özel bir önem vermek elzemdir. Hukukun temelini oluşturan diğer iki kavram

olarak ‘Hukuksal özgürlük’ ve ‘hukuksal eşitlik’, hukuksal kişilik kavramı ile bağlantılı olarak, kısmen ele alınacaktır.

Hukuka göre, meta mübadelesinin tarafları özgür ve eşit kişilerdir. Özgür; ama aslında, bu tarafları işçi ve kapitalist olarak alırsak, her ikisi de feodal-prekapitalist bağlardan kurtulmuş haldedir. İşçi, kendisini derebeyine bağlayan yükümlülüklerden kurtulmuş olduğu gibi, hayatını sürdürmek için emek gücünden başka satacak bir şeyi olmayan kimsedir (Marx, 2014, s. 171). Kapitalist ise, tüccar-tefecî sermayesi olarak palazlandığı feodal-prekapitalist toplumsal düzenlemenin, yasakları ile ‘Girilemez’ kıldığı üretim sahasına girmek konusunda özgürdür. Eşit; kapitalist ve işçi bu ilişkide birbirine üstün değildirler. Biri diğerini baskılamaz; ayrıca hukuk karşısında da eşittirler. Her ikisi de kişidir. Yani, hukuk onları ‘tanır’. Bunu dayatan, meta mübadelesi biçimidir. Zira, meta mübadelesi biçimi, kişinin kendi kişiliği üzerinde hakim olmasını ve bağımlılık ilişkisinin olmamasını dayatır (Marx, 2014, s. 170). Bu kişilerin bir araya gelerek yaptığı işlem, bir hukuki işlem olarak ‘meşruiyet’e sahiptir ve özgürce yapılmıştır. Dolayısıyla, hukuksal kişilik kavramı, hukuksal özgürlük ve hukuksal eşitliğin temelini oluşturur.

Hukuksal kişilik sahibi olmak demek, özel hukuka yönelik anaakım hukuk çalışmalarında ifade edilen ‘hak ehliyetine sahip olma’ durumudur. Özel hukuka ilişkin metinlerde, hak ehliyeti, tüm insanların ve hukuk tarafından kişi olarak kabul edilen tüzel kişilerin sahip olduğu, özel hukuka ilişkin hak ve borçlara sahip olma iktidarı olarak tanımlanmaktadır (Akipek & Akıntürk, 2007, s. 270). Ancak, hak ehliyetinin bizzat yürürlüğe konması için fiil ehliyetine de sahip olmak gerekir. Fiil ehliyeti, kişilerin hak ehliyetlerini işletebilme ehliyetidir (Akipek & Akıntürk, 2007, s. 282). Fiil ehliyeti, hukuki işlem ehliyetini, tasarruf ehliyetini, haksız fiillerden sorumlu olma ehliyetini ve dava ehliyetini kapsar (Akipek & Akıntürk, 2007, s. 283-285). Görüldüğü gibi, hak ehliyetini işletmek, yani hak ve borçlara sahip olmak, temel olarak, bir hukuksal işlemle olur. Ayırt etme gücüne, erginliğe ve kısıtlı olmama şartlarını haiz kimseler, fiil ehliyetine sahip kişiler olarak kabul edilir (Akipek & Akıntürk, 2007, s. 285).

Hukukun çizdiği sınırlar içerisinde, ‘hukuksal kişilik’ sahibi olmak, bir insan olmaktan başka bir anlam ifade etmemektedir. Hukuksal kişilik, doğal olarak herkes(gerek bireyler,

gerakse kolektif yapılar) için doğal olan bir kurum değildir; kurulması gereken bir kurumdur. Özel hukuka ilişkin metinlerde, tüm insanların hak ehliyetine sahip olduğu ifade edilir ve bunu kendi işletemeyen kimselerin temsilcileri ile işletebilecekleri öngörülür. Buradaki esas nokta, hukukun ‘kişi’lere bakış açısıdır. Hukuk, kişileri(insanlar[gerçek kişiler] ve tüzel kişiler) ‘tanımlı hukuki yetilere sahip olan, hak ve borçlara sahip olabilen kişiler’ olarak tanımlar. Bu bakımdan, insan veya şirket, dernek vs. gibi kolektif yapılar-tüzel kişiler, hukuksal kişi olarak da kurulmak durumundadır. Bu hususa, ‘İdeoloji’ kavramı ile hukuksal ideolojiyi incelerken yeniden döneceğiz. Tüm insanlar, birer hukuksal kişiliğe sahip olarak, birbirlerine eşittirler. Bu kişiler mülkiyetini haiz oldukları metalar üzerinde özgürce tasarrufta bulunma hakkına sahiptirler (Althusser, 2006, s. 101).

Herkes için aynı anlama gelecek, soyut bir hukuksal kişilik kavramı, kapitalizm öncesi toplumsal düzenlemelerde yoktur. Bu dönemlerde her topluluk, şehir halkı, lonca mensubu vs. kendi hukukuna göre yaşardı. Bu kimseler, gittikleri yerde kendi hukuklarına göre muamele görürlerdi. Dolayısıyla, aynı kesimde, aynı hukuka tabi kimseler arasında bir hukuksal eşitlik söz konusu değildi ve belirgin, herkes için aynı anlama gelen bir ‘hukuksal kişilik’ kavramı da yoktu (Paşukanis, 2013, s. 120). Kapitalist hukuk, hukuksal eşitlik kavramı üzerinden, istisnalar dışında tüm insanlara hukuksal kişilik tanımakla kalmadı; ayrıca kavramı ‘tüzel kişilik’ ismi ile toplumsal oluşumlara doğru genişleterek kavramın içerisine şirketleri, dernekleri, vakıfları vs. de dâhil etti.

Çalışma, ticaret hukukunun birikim sürecindeki işlevini anlamaya yöneldiğinden, hukuksal kişilikle ilgili tartışmamızı ticaret hukuku kavramlarına doğru yöneltmek gerekmektedir. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında ayrıca incelenecek olan ‘Şirket’ kavramına yönelik kavrayışı temellendirmek adına, hukuksal kişilik kavramı çerçevesinde ele almak gerekmektedir.

Şirketler, hukukun ‘kişi’ olarak tanıdığı topluluklardandır. Bunun hukuksal ifadesi ise ‘tüzel kişilik’tir. Kapitalist üretim tarzı, üretimin tarihte daha önce görülmemiş bir büyüklüğe ulaştığı bir evredir. Artık sermaye, sahibinin tek başına kontrol edemeyeceği ölçüde olduğundan, ondan ayrı bir durumdadır. Üstelik sermayenin merkezileşmesi eğilimi ile sermayenin az sayıda kişinin elinde toplanmasının aksine, üretim ve dağıtım

süreçleri, gelişmiş iş bölümü sayesinde dağılma eğilimi gösterir. Kapitalist üretim tarzının doğum yıllarında ortaya çıkan ve zanaatçılığa göre gelişmiş sayılabilecek üretim sahası olan ‘Manifaktür’ ve oluşum halindeki ilk kapitalist pazar bile, üretimi gerçekleştiren fabrikanın ve dağıtımını yürüten mağaza ağlarının yanında son derece sınırlı kalmaktadır (Marx, 2014, s. 716). Özellikle, ulaşım ve iletişim sistemlerinin gelişmesi ile ürünler çok uzak pazarlara ulaştırılabilir ve çok uzak yerlerden hammadde alınabilir hale gelmiştir; bugün için, artık, üretim sahaları şirket merkezlerinin olduğu ülkelerde değil, başka ülkelerde bile kurulabilmektedir. Bir dünya pazarı söz konusu olduğundan, artı-değerin üretildiği, gerçekleştirildiği ve sermayeye dönüştürüldüğü ülkeler birbirinden farklı olabilmektedir. Dolayısıyla üretim ve dağıtımın yönetimi, kapitalizm ile bireylerin kişisel tasarrufundan, görünüşte, sıyrılmış haldedir. Ancak bu tartışmalara, özellikle, ‘Şirket’ kavramının ele alınacağı ikinci kısımda devam etmek yerinde olacaktır. Çalışma kapsamındaki tartışmalar sonucunda beliren, hukuksal kişiliğin şirketler için yarattığı imkânlar şunlardır:

- 1)Tüzel kişilik sahibi şirketler, şeriklerinden ayrı, bağımsız bir ‘kişi’dir, hukuksal özne olarak kurulmuş ve tanınmışlardır. Şirket, bu sayede, sözleşme tarafı olabilir, dava açabilir ya da kendisine dava açılabilir, borçlanabilir veya alacaklara sahip olabilir. Ayrıca, çalışmanın ilerleyen kısımlarında ayrıntısı ile görülecek olan ‘Sınırlı sorumluluk’ ilkesi gereğince, her bir şirket türü için kısmen farklı anlamlara gelecek şekilde, şeriklerin şirket borçlarından sorumluluğu konusu da, şirketin hukuksal kişi olmasına dayanır.
- 2)Bir ticari şirkete tanınan hukuksal kişilik, onu adi ortaklıktan ayırarak pay sahiplerinin dışında, kolektif bir özneye, ayrı bir oluşuma dönüştürür.
- 3)Tüzel kişilik, ortak girişimler için meta alım-satımını, birikim sürecine dahil olmak imkanını düzenlemektedir.
- 4)Tüzel kişilik, sermayenin merkezileşmesi eğiliminin bir ifadesidir. Anonim şirketler, esasında bir anonim şirket olan holdingler ya da birkaç kişinin sermayesini birleştirerek oluşturduğu limited şirketler, az ya da çok sermayenin birleşerek tek bir sermaye gibi hareket ettiği yapılardır.
- 5)Talanın bir birikim biçimine dönüştüğü kapitalizmlerde, şirketlerin şeriklerinden bağımsızlaşması, onların birer vurgun aracına dönüşmesine de yol açar. Şirket

varlıklarını kişisel varlıklarına dönüştüren şirket ortakları ya da yetkilileri, hileli iflaslar ile tüm borçları şirketin hukuksal kişiliğine yükleyebilirler.

Bir başka hukuksal form olan iş sözleşmesi ve ücretli emek konularına, hukuksal düzenlemenin sermaye birikim süreci içerisinde artı-değer temellükü konusunda sunduğu imkânlar olması nedeniyle, çalışmanın sınırları içerisinde kısaca değinmek gerekmektedir. Zira sermaye birikiminin hukuksal imkânını ücret ilişkisi ve iş sözleşmesi sağlamaktadır. Evvelemler belirtmek gerekir ki, somut bir karşılık olarak ücret, kapitalist için hem bir maliyet kalemi, hem de talep kaynağıdır (Jessop'tan aktaran: Özdemir, 2008, s. 121) ve hiçbir zaman emek gücünün ürüne kattığı değer tam karşılığı değildir. Eğer, kapitalist emek gücünün tam değerini, yani emekçinin ürüne kattığı değer karşılığını, öderse, artı-değer elde edemez ve kapitalist birikim gerçekleşmez. Hukuk ise, ücret=emek değeri kabulüne yönelir. Bunu tüm metinlerinde işler. Örneğin, iş hukukundaki fazla mesai, karşılığı ödenmemiş çalışma süresidir ve mesai saatleri dışında gerçekleştirilir. Oysa rutin çalışma saatleri içerisinde de karşılığı ödenmemiş emek miktarı her zaman vardır. Bunun yanı sıra, rutin çalışma süresi dışındaki fazla mesai süresi için ödenen 'fazla mesai ücreti' de, bu fazla çalışmanın tüm ürünü değildir. Bu saatlerde de karşılığı ödenmemiş emek mutlaka vardır. Dolayısıyla, artı-değerin kapitaliste kalması için gerekli hukuksal ifade 'ücret eşittir emeğin(emek gücünün) değeri' dir.

Hukuktaki ücret=emek değeri kabulü, emek gücünün fiktif/varsayımsal bir meta olarak kabulü ile kullanım değeri ve değişim değeri ayırımına dayanır (Özdemir, 2008, s. 139). Oysa ücret üzerinden emek gücünün, bir meta gibi, değişim değerinden ayıklanacak bir özü (Özdemir, 2008, s. 121), bir kullanım değeri yoktur. Emek, ancak harcanırsa kendini gösterir (Marx, 2014, s. 173). Bu biçim, aynı zamanda, gerekli emek-artı emek ayırımını da görünmez kılar. Bu ayırımın temeli, işçinin çalışması neticesinde, ürüne kattığı değer ancak bir kısmını elde ettiği gerçeğidir. Oysa ücret biçimi, üretimde hiçbir artı-değerin doğmadığını, işçinin aldığı ücretin, ürüne kattığı değer kadar olduğunu dayatır; artı-değeri böylece siler.

Hukuksal kişiliğin tanıdığı tasarruf özgürlüğünün simgesel kullanımı iş sözleşmesinde görüldüğünden, hukuksal özgürlük ve eşitlik kavramları bağlamında, iş sözleşmesini de incelemek gerekir. Hukuk, işçiyi, tıpkı kapitalist gibi 'özgür' kabul eder; zira ikisi de kendi metalarını getirerek mübadele işlemine girerler. Yalnızca, özgür ve yasal anlamda

engelleri olmayan(özel hukuka göre fiil ehliyetine sahip) işçi meta satıcısı olarak kapitalistle sözleşme yapabilir (Marx, 2014, s. 289). Ücret, ‘serbestçe’ kararlaştırılır ve metaların değeri tam ödenir. Bu kabulün sınıfsal konumları göz ardı ettiği açıktır.

İş sözleşmesi, emek gücünün meta haline gelmesindeki hukuksal imkanını oluşturur. İş sözleşmesi, bir üretim ilişkisi değildir, ancak üretim sürecinin sürdürülmesinde elzemdir. Zira, iş sözleşmesi özelinde hukuk, artı-değerin kapitalistin mülkiyetine geçişini, kapitalistin bireysel işçinin faaliyetlerini kontrol hakkını ve işçinin ürettiği ürüne sahip olamamasını meşrulaştırır, bunların hukuksal zeminini oluşturur. Dolayısıyla, bir toplumsal ilişkiler setinin ürünüdür, kendi başına ayakta duramaz. İş sözleşmesi, emek gücünün kullanım değeri ve değişim değeri gibi gerçekdışı bir ayrımı da görünmez kılar (Özdemir, 2008, s. 138-142). Hukuksal kavramların bir ilişkideki bazı kısımları görünür kılarken, bazı kısımları gizlemesi veya sessizce geçiştirmesi hususuna ilerde tekrar döneceğiz.

Ücret biçimi, tarafların eşitliğine değil eşitsizliğine dayanmaktadır. Taraflardan biri, emekçi, hayatını devam ettirmek için başka birinin, yani kapitalistin üretim araçlarında çalışmak zorundadır (Marx, 2014, s. 293). Aralarındaki eşitsizlik ve sınıfsal konumlanma, iş sözleşmesi yapılmadan, zaten mevcuttur. İşçi başka biri için çalışmak zorunda olduğu anda, sınıfsal konumlanma gerçekleşmiş olur (Özdemir, 2008, s. 24). Oysa hukuk, tarafların eşitliğini savlarken, kendisinin de sınıflardan bağımsız, sınıfların üstünde, dolayısıyla sınıfsal etkilerden uzak olduğunu, tüm sınıflara eşit mesafede durduğunu ileri sürer: hukukun üstünlüğü. Dolayısıyla burada bu kavramın tartışılması elzem görünmektedir.

Hukukun üstünlüğü ile kast edilen, hukukun sınıflar üstü olduğu iddiasıdır. Buna göre, hukuk kimseye iltimas geçmez. Siyasal iktidar, yasalarla sınırlanır ve bu yasalar, egemen sınıfın çıkarlarına aykırı da olabilirler. Ayrıca yasalar, herkes tarafından kolayca anlaşılır, açık anlamları ile uygulanırlar (Collins, 2013, s. 198). Eğer hukukun üstünlüğü kavramı ile kast edilenler gerçekse, hukuk, toplumsal düzenleme dışında, maddi yaşamın üretiminin de dışında bir alanda varlık göstermektedir.

Hukukun üstünlüğü kavramsal temelini oluşturan hukukun tarafsız olduğu iddiası tıpkı kamu hukuku-özel hukuk ayrımında olduğu gibi, devlet-sivil toplum ayrımına dayanır (Özdemir, 2008, s. 190). Bu ilke ile hukukun üretim ilişkileri ile iç içe olduğu gerçeği

çelişmektedir. Hukuki işlem ile el değiştiren, bir metayı kullanma hakkıdır. Hak, hukuki bir kavramdır, ancak görüldüğü gibi ‘sadece’ hukuki bir kavram olarak, kavramlar dünyasında var olmamakta, tam tersi, toplumsal ilişkilerde de sürekli var olmaktadır. O halde, ilk olarak, hukuk toplumsal düzenleme dışında ya da üstünde değildir. İkinci olarak, hukuk en basit ifadeyle kurallar, kavramlar ve kurumlar toplamıdır. Bu kuralları kim düzenler ve kim yürütür? Bu kişilerin sınıflar üstü olduğunu iddia etmek mümkün müdür? Tam tersi, buna imkan yoktur. Ücret biçimi bile bunu gösterir. Eşit olmayanları ‘eşit’ kabul eden hukuk, egemen sınıfın etkisi altındadır. Çünkü ‘eşit haklar arasında son sözü kuvvet söyler.’ (Marx, 2014, s. 232) Bu bakımdan, ücret ilişkisi şunu da gösterir: hukuksal eşitlik, toplumsal eşitlikle aynı şey değildir (Özdemir, 2008, s. 180).

Kapitalizmde her insanın bir hukuksal kişi olmasının yanında, insan olmayan toplulukların, örneğin adi şirket dışındaki şirket türlerinin ve derneklerin de hukuksal kişiliğe sahip olduğu görülmektedir. Üretim ve dolaşımın bir dünya pazarı ölçeğinde örgütlendiği kapitalizmde, sermaye hem az elde toplanmış, yani merkezileşmiş, hem de üretim ve dolaşım enstrümanları, kapitalizm öncesi toplumsal düzenlemelere göre büyük sayılara ulaşmıştır.

1.1.2.2. Özel Mülkiyet ve Sermaye İlişkisi

Bir önceki kısımda, ağırlıklı olarak hukuksal kişilik kavramını incelenmiştir. Hukuksal kişiler, piyasadaki meta taşıyıcılarıdır. Bu bakımdan hukuksal kişiliğe rabitalı olarak, sınıfsal konumların en sarih ifadesi ‘mülkiyet hakkı’dır. Zira özel mülkiyet, ücret biçimi gibi, tarihsel olarak belirlenmiş toplumsal biçimlerdir ve sermaye ilişkisine dayanan üretim ilişkilerinin ait biçimlerdir (Marx, 2015, s. 803). Örneğin bir kişinin elbiseleri ya da yalnızca yaşamak için kullandığı evi üzerindeki mülkiyeti, kapitalist mülkiyet ilişkileri ile açıklanamaz. Elbette, hukuk, örneğin taşınmazlar üzerindeki tüm mülkiyet ilişkilerini aynı tapu siciline sırayla işlenecek şekilde düzenleyebilir; ancak, bu yalnızca bir ‘görünüm’dür. Dahası bu görünüm, özel mülkiyet-kişisel mülkiyet farkını silerek arka plandaki sermaye ilişkisini de gizlemektedir. Kapitalist anlamda özel mülkiyet, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyettir. Ancak, bu salt ‘mülkiyet’ ilişkisi ile de sağlanabilecek bir ilişki değildir, arka plandaki sermaye ilişkisinin varlığı da gerekmektedir.

Kapitalizm öncesi toplumsal düzenlemelerde, artığa el koyan kişiler, siyasal yetkileri de bünyelerinde toplamışlardı. Dolayısıyla sadece üretim araçlarının(en önemlisi toprağın) sahibi olarak değil, devlet yönetiminde etkili olarak da toplumsal artığa el konulmasına katılıyorlardı. Toplumsal artığa el koymanın bu biçimi, baskıya dayanıyordu. Kapitalizmde ise, devletin böyle bir işlev göstermesine ihtiyaç yoktur. Devlet, üretim ilişkilerine karşı görece özerkliğe sahiptir. Devlet artık, özel mülkiyetin dokunulmazlığını güvence altına almakta ve metaların üzerindeki hak sahipliğinin devrini konu alan sözleşmelerin uygulanması için güvenilir bir sistem sunmaktadır (Collins, 2013, s. 193).

Mülkiyet hakkı, sermayesi paylara bölünmüş şirketler(Sermaye şirketleri) bağlamında düşünüldüğünde, sermaye payı üzerindeki mülkiyet olarak ele alınabilir. Sermaye payı üzerindeki mülkiyet hakkı sahibine, şirket kazancından pay alma ve sermayenin yönetimine katılma gibi haklar verir. Bu, çok sayıda sermaye parçasının aynı birikim sürecinde işletilmek üzere organize edilmesinin hukuksal imkânlarını sağlar. Bunlara yönelik tartışmalar, 'şirket' kavramının ele alındığı kısımda ayrıntılı olarak sürdürülecektir.

1.2. KAPİTALİST TOPLUMSAL DÜZENLEMENİN TEMELİ OLARAK HUKUK: ÜRETİM, YENİDEN ÜRETİM VE DÜZENLEME

Kapitalist üretim tarzında, artı-değerin ve sermaye birikiminin nasıl gerçekleştiğini göstermeye çalışıldı. Bu sürecin sadece ekonomik bir süreç olarak gerçekleşmekle sınırlı olamayacağı açıktır; çünkü sürecin eyleyicileri girift toplumsal ilişkiler içerisinde bu faaliyetleri yürütürler. Sadece artı-değeri, sermaye birikimini üretmezler; bu toplumsal ilişkileri de üretirler. Öyleyse, kapitalist üretim tarzını da salt bir iktisadi değer üretimi ve temellükü olarak ele alınmaz. Bu süreçler çok yönlü ve birbirleriyle ilişkili süreçlerdir. Çalışma kapsamında ancak sınırlı bir kavramsal inceleme yapmak zorunda kalınacaktır ve kapitalist üretim tarzında hukukun yerini/işlevini tartışmaya yarayacak kavramları incelemekle yetinilecektir. Birinci alt bölümde, Marx'ın ve genel olarak Marksistlerin toplumsal düzenleme kavramı ile ilgili düşüncelerini ele alınacaktır. Bunu yapılmasındaki gaye, Althusser'in ve sonrasında düzenleme okulunun kavramları ve düşünceleri incelenmeden evvel, Marx ve ilk dönem Marksistlerin

altyapı-üstyapı biçiminde ifade edilen toplumsal düzenleme ve kapitalist üretim tarzının devamlılığında hukukun yerini ifade eden görüşlerini ele almaktır. Bundan sonra, ikinci alt bölümde, Althusser'in kapitalist üretim tarzının devamlılığını sürdürmede hukuku nasıl ele aldığı, Marksist düşünceye katkıları da göz önünde tutularak ifade edilecektir. Üçüncü alt bölümde ise, düzenleme okulunun temel kavramları, okulun Althusser'den ayrıldıkları noktalar gözden geçirilerek ifade edilecek ve hukukun toplumsal düzenleme içindeki yeri ifade edilerek bu bölüm sonlandırılacaktır.

1.2.1. Altyapı-Üstyapı Tasarımı ve Marx

Toplumsal düzenleme kavramının Marx ve ilk kuşak Marksistlerdeki görünüşünü incelemek için öncelikle, Marksist yazında sıklıkla referans verilen bir metne, Marx'ın 'Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı' isimli eserine yazdığı ünlü önsöze eğilmek gerekir.⁶ Marx, anılan önsözde formüle ettiği üzere, maddi yaşamın üretim tarzı, genel olarak toplumsal, siyasal ve düşünsel yaşam sürecini koşullandırır (Marx, 2011, s. 39). Bu bakımdan, maddi yaşamın üretim tarzı ile bunun üzerinde yükselen hukuki, siyasal ve ideolojik yapı bir bütündür. Bu açıklamaya göre, üretim tarzı kavramı toplumsal düzenlemenin iç düzenliliği açısından 'belirleyici' bir kavramdır. Bu bağlamda, Marx'a göre, her toplum, yaşamsal anlamda gerekli ya da icat edilmiş ihtiyaçlarını gidermek için belirli faaliyetlerde bulunmaya mecburdur. Bu faaliyetler, belirgin üsluplarla, yani 'üretim tarzları' ile gerçekleştirilir. Her üretim tarzı maddi temelini, karşılığı ödenmemiş artık emeğe kimin sahip olacağı sorusuna verilen yanıtta bulur. Tüm toplumsal yapının gizli ya da açık temelini ve dolayısıyla sınıflar ile mensuplarının arasındaki egemenlik-bağımlılık ilişkisinin siyasal biçimini ve özgül devlet biçimini her zaman üretim koşullarının sahipleri ile dolaysız üreticiler arasındaki dolaysız ilişkide buluruz (Marx, 2015, s. 777). Bu bakımdan, üretim tarzı, toplumsal bütünü anlamada merkezi bir kavram olma özelliği göstermektedir.

Maddi yaşamın üretim tarzı ile bunun üzerinde yükselen hukuki-siyasal ve ideolojik kurumlar bütünü toplumsal düzenlemeyi oluşturur. Hukuki-siyasal ve ideolojik

⁶ Marx'ın daha erken yazdığı bir eseri olan "Louis Bonaparte'nın 18 Brumaire'i"nde Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı eserinin önsözündeki düşünceler tohum halinde de olsa vardır. Ancak, Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı eserinin önsözü, bu konudaki ifadeleri çok net bir biçimde ortaya koyduğundan burada tercih edilmiştir. Bu konuda bakınız: (Marx, 2007, s. 44)

kurumlar, üretim tarzından bağımsız bir varlık göstermezler; tam tersi üretim tarzına bağlı olarak, onun uzantısı olarak varlık gösterirler (Marx, 2011, s. 39). Dolayısıyla üretim tarzı önceldir, belirleyicidir. Üretim tarzı içinde üretim ilişkilerinin öncelikli belirleyici olması sebebiyle, bütün bir toplumsal düzenleme için belirleyici olanın üretim ilişkileri olduğu söylenebilir. Marksist terminolojide, üretim ilişkileri ile üretici güçler arasındaki birlik ve bunlar üzerinde yükselen hukuki-siyasal ve ideolojik kurumlar, ‘altyapı ve üstyapı’ olarak ifade edilir. Altyapı, üretim ilişkileri ile üretici güçler arasındaki birlik, yani maddi yaşamın üretimi; üstyapı ise, hukuki-siyasal ve ideolojik kurumlardır (Marx & Engels, 1996, s. 236).

Altyapı ile üstyapının karşılıklı konumları hakkındaki tartışmalar, bu ayrımı temel alan Marksist düşün kolları arasında iki farklı yönde ilerlemiştir. Bu iki görüşün incelenmesi üstyapı kurumlarının altyapı karşısındaki konumlarının ve bu görüşler tarafından bir üstyapı kurumu olarak ele alınan hukukun üretim tarzı ile ilişkisi ve toplamda sermaye birikim sürecindeki işlevine ilişkin geçmişteki tartışmaların görülmesi ve bu konularda çalışma kapsamında ileri sürülecek görüş ve tartışmaların da başlangıç noktalarının anlaşılması için gereklidir. Bu görüşlerin ilkinin oluşturan ‘Kaba materyalist’ görüş, üstyapının, altyapının salt bir uzantısından ve yansımından ibaret olduğunu savunmaktaydı. On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde, ilk kuşak Marksistler arasında etkili olan bu görüşe göre, yasalar bir toplumun genel ekonomik durumuna karşılık gelir ve üretim tarzının bir yansımasıdır. Bu görüşe göre, hukuki düzenlemeler, örneğin anonim şirket düzenleyen yasa hükümleri, altyapıdaki üretim ilişkilerinin doğrudan ‘yansıması’dır. Kaba materyalist görüşün altyapı-üstyapı ilişkisiyle ilgili görüşleri ve özelde hukuka yönelik düşünceleri üç yönden eleştirilebilir: İlk olarak, kaba materyalist görüş, üstyapı kurumlarının iç ilişkisini tamamen göz ardı etmiştir. Üstyapının bütün parçalarını altyapının doğrudan yansıması olarak tanımlamakla yetinmekte, örneğin hukuk ile devlet arasındaki sıkı bağları incelemekte yetersiz kalmaktadır. İkinci olarak, üretim ilişkileri dışında kalan ilişkileri açıklamakta yetersiz kalmıştır. Bunun en önemli sonucu, kaba materyalist görüşün hukukun varlık sebebini açıklamak için hiçbir yanıtı olmamasıdır. Çalışma ile bağlantılı olarak; bu görüşün durduğu yerden bakıldığında, ticaret hukukunun varlık sebebi anlaşılabilir. Son olarak, tüm formülleri ‘soyut’tur, açıklayıcı olmaktan uzaktır. Hatta kullandığı terminoloji bile, altyapı-üstyapı ilişkisini açıklamaya yetmemektedir. “Yansımasıdır”, “Belirler” gibi terimler, bir ‘çözüm’den

çok, açıklanmayı bekleyen sorunları ifade eder (Collins, 2013, s. 39-42). Yukarıda verilen örnekte olduğu gibi, anonim şirketi düzenleyen yasa hükümleri, altyapıdaki üretim ilişkilerinin doğrudan yansımasıdır, denildiğinde ticaret hukukunu üretim tarzı karşısındaki konumunu anlama çabası, içi doldurulmamış ‘yansıma’ kavramıyla geçiştirilmiş olur.

Altyapı-üstyapı ilişkisini açıklamak amacıyla geliştirilen ikinci görüş ise ‘Sınıf araçsallığı’dır. İkinci kuşak Marksistler tarafından formüle edilen bu görüş, Marx ve Engels’in Komünist Partisi Manifestosu’nda ileri sürdüğü “Modern devletin egemen sınıfların proletarya üzerinde bir baskı kurma aracı olduğu (Marx & Engels, 2013, s. 24)” şeklindeki savından hareket ederek devletin egemen sınıfın bir baskı aracı olarak hukuk ile birleştiğini kabul eder. Bu görüşün savunucularından Lenin, Engels’in bu konudaki görüşlerini⁷ tekrar ederek devletin, sınıflar arasındaki çelişmelerin uzlaşması olanaklı olmadığında ortaya çıktığını ileri sürer (Lenin, 2003, s. 15). Sınıf araçsalcı görüşe göre, altyapı ile üstyapı ilişkisi, altyapıya yani üretim tarzına hâkim olan sınıfın üstyapıyı kendi çıkarları doğrultusunda bir araç olarak kullanması olarak açıklanabilir.

Sınıfsal araçsalcılık da hukukun kapitalist toplumsal düzenleme içerisindeki konumunu ve altyapı ile üstyapının karşılıklı ilişkilerini anlamamıza imkân tanımaz. Öncelikle altyapı-üstyapı tasarımı bir an için kabul edilse dahi, üstyapı, altyapının ‘basit’ bir uzantısı ve yansıması değildir. Üstyapının varlık kaynağı, üzerinde durduğu zemin, elbette altyapıdır. Üstyapı kurumları, altyapı olmaksızın varlık göstermezler. Ancak bu, üstyapı kurumu olarak hukukun, özelde ticaret hukukunun, basit bir yansıma ve uzantı olduklarını göstermez. Yine de diğer üstyapı kurumları gibi hukuk, özelde ticaret hukuku, son çözümlemede belirleyici değildir. Ancak bu onların altyapı karşısında tamamen etkisiz olduğu anlamına da gelmez (Marx & Engels, 1996, s. 236). Sınıf

⁷ “(...)devlet, topluma dışarıdan dayatılmış olan bir güç değildir; (...) daha çok, toplumun belirli bir gelişme aşamasının bir ürünüdür; bu, toplumun önlemekte yetersiz bulunduğu uzlaşmaz karşıtlıkları biçiminde bölündüğünden, kendi kendisiyle çözülmez bir çelişki içine girdiğinin itirafıdır. Ancak karşıtların, karşıt ekonomik çıkarlara sahip sınıfların, kendilerini ve toplumu kısır bir savaşın içinde eritip bitirmemeleri için, görünüşte toplumun üstünde yer alan çatışmayı hafifletmesi, “düzen” sınırları içinde tutması gereken bir güç gereksinmesi kendini kabul ettirir. İşte toplumdaki doğan, ama onun üstünde yer alan ve gitgide ona yabancılaşan bu güç devletin kendisidir.” (Engels, 2010, s. 213) “Devlet, sınıf karşıtlıklarını frenleme gereksinmesinden doğduğuna, ama aynı zamanda, bu sınıfların çatışması ortasında doğduğuna göre, kural olarak en güçlü sınıfın, ekonomik bakımdan egemen olan ve bunun sayesinde, siyasal bakımdan da egemen sınıf durumuna gelen ve böylece ezilen sınıfı boyunduruk altında tutmak ve sömürmek için yeni araçlar kazanan sınıfın devletidir.” (Engels, 2010, s. 215-216)

araçsalcılığı görüşünün, üretim tarzına egemen olan sınıfın, üstyapı kurumlarında da etkin olacağı savı bir betimlemeden ibarettir. Kapitalizmde mülk sahibi sınıflar, gerçekten de üstyapıda etkindirler. Ancak bu üstyapının bir ‘araç’ olduğunu göstermez (Özdemir, 2008, s. 179). Dolayısıyla, altyapı-üstyapı tasarımının hem kaba materyalist görüş, hem de sınıf araçsalcılığı görüşü yukarıda belirtilen zayıflıklarla maluldür. Bu zayıflıkları aşmak için Marksizm’in başka okulları çeşitli tartışmalar yürütmüştür. Sonraki iki alt kısımda çalışmayı ilgilendirdiği ölçüde Althusser’in çalışmaları ile düzenleme okulunun düşünce ve kavramları incelenecektir.

1.2.2. Althusser ve Kapitalist Üretim Tarzının Yeniden Üretimi

Althusser, gerek kaba materyalist görüşün, gerekse sınıf araçsalcılığın kapitalizmin mevcut anını ve devamlılığını açıklamaktaki yetersizliğini, ideoloji ve devletin ideolojik aygıtları ve bunlarla bağlantılı olarak yeniden üretim kavramı ile aşmayı denemiştir. Althusser’in eleştirileri, ham ekonomik bakış açısına yöneldiği kadar, bilinç, mantık ve özgür irade ile donatılmış bir bireye ya da sınıfsal özneye inancı da tamamen reddederek, Sovyet Teorisine liberal kavramlarla karşı çıkmayı deneyen Hümanist Marksistlere⁸ de yönelmektedir (Jessop, 2008, s. 76). Althusser’in kapitalist üretim tarzının yeniden üretiminde hukukun işlevlerine ilişkin görüşleri çalışma boyunca kullanılacak bazı kavramları içermektedir; ancak Althusser’in düşüncesi bu kavramlarla sınırlı değildir. Bu başlık altında Althusser’in sadece hukukla bağlantılı olarak geliştirdiği düşünceleri ve kavramları ifade etmekle yetinilecektir.

Althusser’in doğrudan ‘Hukuka Marksist Bakış’ başlığı altında ifade edilebilecek, hukukun toplumsal düzenlemedeki yerini, önemini ve işlevini tartışmaya yönelik bir çalışması bulunmamaktadır; ancak geliştirdiği kavramların hukuka ilişkin bir tartışmada kullanılabilir katkıları vardır. Althusser’in hukuk teorisini anlamaya yönelik iki önemli katkısı vardır: 1-İktisat, ideoloji ve siyaset alanlarının analitik ayrıştırımı. 2-Hümanist öznenin reddi (Özdemir, 2008, s. 171). Bu iki katkıyı incelemek, hukukun toplumsal düzenleme içindeki yerini anlamada, bir işlev tartışması yürütmede elzemdir. Althusser’in birinci katkısı ele alınmadan önce, ‘ideoloji’ kavramı üzerine birtakım

⁸ Çalışmanın konusu dışında olması nedeniyle, Hümanist Marksistlere(Frankfurt Okulu veya Eleştirel Rasyonalite) burada yer veremedik. Bu konuda lütfen bakınız: (Marshall, 2005, s. 179-181) (Benton & Craib, 2015, s. 139-152)

bilgiler vermek gerekmektedir. Zira, Althusser'in iktisat, ideoloji ve siyaset alanlarının analitik ayrışımını ideoloji kavramı üzerine düşünceleri incelenmeden tam manasıyla ele alınamaz.

İdeoloji kavramı, Althusser öncesinde, Marksizm'de bir 'yansıma' ve 'yanlış bilinç' olarak kabul görmekteydi. Buna göre, egemen sınıf, somut toplumsal ilişkileri kendi çıkarlarına göre yorumlayıp çarpıtarak, ortaya çıkan anlatıyı, yani ideolojiiyi, tahakküm altındaki sınıflara zorla kabul ettirmekteydi (Özdemir, 2008, s. 35). Bir önceki kısımda ifade edildiği gibi, iktisadi altyapının bir 'yansıması' olan üstyapı düşüncesi, üretim ilişkileri ile bunun bilgisi arasında da bir 'yansıma' ilişkisi olduğu düşüncesini doğurmaktaydı. Marksizmin bu damarından ilerlendiğinde, üretim ilişkileri çarpıtılmazsa, yani ideoloji adı verilen anlatı ile zihinlere zorla kabul ettirilmediğinde, üretim ilişkilerinin bilgisi zihinlere olduğu gibi yansıyabilecekti. Marksist bilim, çarpıtılan gerçeğin karşısına, dışarıdan, çarpıtılmayan gerçeği koyacaktı (Özdemir, 2008, s. 35). Bu anlayışın bir diğer sonucu ise, iktisat(altyapı), ideoloji ve siyaset(üstyapı) birbirinden analitik olarak ayrışmadığı, aralarında kesin bir ayrışma olduğu, üstyapının altyapının yansımasından ibaret olduğu düşüncesiydi. Bu düşüncenin sakıncaları bir önceki kısımda ele alındığından, bunlar burada tekrar edilmeyecektir. Althusser, ideolojinin, bir 'yansıma' veya 'yanlış bilinç' olmadığını, kolektif-zihinsel bir eylem olarak insanın kendi varoluşu ile kurduğu hayali ilişki ya da üretim ilişkileri ile kurduğu ilişki olduğunu ifade etmektedir (2014, s. 68 vd.). İdeolojilerin kaynağı, kendi içerisinde çatışmalı olan toplumsal yapıdır, bu yapılar içerisinde anlamını bulan maddi pratiklerdir. Toplumsal yapılar, öznelerin deneyimleri üzerinde belirlenimde bulduklarından, insanın üretim ilişkileri ile arasında burduğu bir ilişki olarak ideoloji hayali bir ilişki olsa da öznel bir ilişki değildir, içe dönük bir kendi kendini olumlama da değildir. İdeolojinin içindeki birey, hayali bir kimliğe bağlanarak, bu kimlik dolayımı ile özne olur. Üretim ilişkileri ile kurulan ilişkinin hayali bir ilişki olması, ilişkinin varlığının ideolojik bir koşullanmaya bağlı olmasına da bağlıdır (Özdemir, 2008, s. 36-37 ve 72). İdeoloji pratikte bireyleri 'özne'ye dönüştüren ideolojik sesleniş mekanizması ile çalışır (Althusser, 2016, s. 158). Buna göre, birey, ideolojik koşullanmanın içerisinde ancak 'özne' olarak varolur. Bir başka özne, özneye 'özne' olarak seslenir ve o özne de kendisine seslenen özneye bir 'özne' olarak cevap verir (Özdemir, 2008, s. 37). Bu düşünceler ışığında, ideolojilerin gerçeğin tahakküm

altındaki toplumsal sınıfa, egemen sınıfın zorla kabul ettirdiği bir gerçeğin yanlış temsili olarak anlaşılamayacağı açıktır. Aynı zamanda, bu düşüncelerin bilinç, mantık ve özgür irade ile donatılmış bir ‘özne’ fikrini reddedeceği de açıktır. Bu bağlamda, tarih ereksellikten ve öznelere kontrolünde bir süreç olmaktan kurtarılır. Althusser, tarihin Hegel’in ileri sürdüğü gibi bir ereği(telos) olabileceğinden ve bilinçli, mantıklı ve özgür iradesi ile hareket eden öznenin eylemleriyle biçimlenerek telosa ulaşacağına ilişkin düşüncelerine karşı çıkar. Ona göre tarih, ereksiz ve öznesiz bir süreçtir. Tarih, aynı zamanda, çizgisel bir ilerleme ve süreklilik içermez, kopuşlara, süresiz dönüşümler dizisine sahne olur (West, 2013, s. 272-273).

Althusser’e göre, bireyleri ‘özne’ye dönüştüren ideolojinin pratik varlığı, bir kurumlar sistemine sıkı sıkıya bağlıdır. Zira ideoloji, bir sosyal ilişkiler mekanizması olarak, az çok düzenli biçimde bir araya gelmiş fikirler sistemi olarak bir eyleyicinin aracılığı olmadan etki eder (Althusser, 2016, s. 153 ve 160). İdeoloji bir fikirler sistemi olarak, fikirler dünyasında değil, bu kurumların maddi pratiklerinde var olur (Althusser, 2014, s. 115). Ancak her ideolojinin içerisinde egemen olan ve egemen olunan eğilimler de vardır. Egemen eğilim, egemen sınıfın çıkarlarını temsil ederken, egemen olunan eğilim ise egemen sınıfın tahakkümü altındaki sınıfın çıkarlarını temsil etmeye çalışmaktadır. Bu noktada, Althusser’e göre, devlet dolayımı ile yani devlet üzerinden, ideoloji, egemen sınıfın çıkarlarını temsil eden tek bir ideoloji haline gelir. Zira devlet, egemen sınıfın ideolojileri arasında görece birliği sağlar (2016, s. 159 ve 164). Althusser’e göre hiçbir egemen sınıf kalıcılığını yalnız kaba kuvvete dayalı olarak sağlayamaz, hem kendi üyelerinin hem de tahakküm altında tuttuklarının da rıza ve katılımlarını kazanmak zorundadır. Ancak, egemen sınıfın üyeleri ne bireysel çıkarlarını sınıflarının genel çıkarlarına feda etmeye, ne de sınıflarının egemenliğinin çıplak şiddet dışında ideoloji ve tahakküm altındaki sınıfın fikirlerinin kazanılması yani rızası yoluyla hüküm sürmek gerekliliğini kabule pek yanaşmazlar. Bu ideolojik egemenlik, bir egemen sınıf ve onun tahakküm aygıtı olan ‘devlet’ eliyle ve ancak egemen sınıfın ideolojisinin tüm toplumda fiilen egemen ideoloji haline gelmişse gerçekleştirilebilir. Bunun için devletin toplumsal mücadeleye müdahalesi, egemen ideolojiyi egemen sınıfın tek ideolojisi haline getirmesi gerekir. Bu noktada devletin rolünün belirleyici olduğu açıktır (Althusser, 2016, s. 163-164).

Althusser, devlet aygıtının ‘Baskı aracı’ olarak kavrandığı Marksist kabulün yanına, ‘Devletin İdeolojik Aygıtlarını(DİA’lar)’ da ekler. Bu aygıtlar, Althusser’in ‘İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları(DİA)’ makalesinde belirttiği üzere, devlet(baskı) aygıtından farklı olarak özel alanda(kişilerin özel hayatında) etki gösterirler.⁹ Devletin İdeolojik Aygıtları, Devlet(baskı) aygıtının koruması altında, üretim tarzında egemen olan sınıfın ideolojik etkisini yayarak işler (Althusser, 2014, s. 57). Okulların, televizyonların vs. yaydıkları ideoloji, egemen sınıfın, yani kapitalistlerin (burjuva) ideolojisidir. Bu yönleri, onları devlet (baskı) aygıtından ayıran en önemli özellikleridir. Devlet (baskı) aygıtını oluşturan hükümet, ordu, polis, mahkemeler, hapishaneler vs. birincil olarak şiddete(zor) dayalı olarak işlemektedir. Elbette, devlet (baskı) aygıtı da ideolojiyi kullanır, ancak bu kullanım ikincildir. Oysa Devletin İdeolojik Aygıtları, birincil olarak ideolojiyi kullanır, şiddet kullanarak işlemek ikincil bir seçenektir (Althusser, 2014, s. 48-52). Bu tartışma, bir diğer yandan, klasik sivil toplum-devlet ayrımını da boşa çıkarır. Zira baskı alanı olarak görülen devlet ile ‘özgürlükler alanı’ olduğu düşünülen ve devlet dışı bir alan sanılan ‘sivil toplum’ ayrımı, sendika, okul, medya kuruluşları, üniversiteler ve sair İdeolojik Aygıtların, Devlet(baskı) aygıtının koruması altında, yeniden üretimin bir parçası olduğu gerçeği ile birlikte düşünüldüğünde, anlamsız kalır (Hirsch, 2011, s. 98).

Althusser’in yaptığı ve bunlarla sınırlamaksızın betimleme amacını güden sıralamaya göre, Devletin İdeolojik Aygıtları(DİA) şunlardır: Dinsel DİA, Okul(Eğitim) DİA’sı, Aile DİA’sı, Hukuki DİA, Siyasal DİA, Sendikal DİA, Haberleşme DİA’sı, Kültürel DİA (Althusser, 2014, s. 50-51). Bütün DİA’lar, kapitalist üretim ilişkilerini yeniden üretmek için kendilerine has metotlarla işlerler. İdeoloji, ‘fikirler dünyası’nda değil, kurumlarda ve bu kurumların pratiklerinde vardır ve bu kurumlar sistemine sıkı sıkıya bağlıdır (Althusser, 2006, s. 239; 2016, s. 160). Dolayısıyla, bu sıralama kurumların adına bakılarak değil, toplumsal düzenlemenin yeniden üretim pratiğine katılımlarına bakılarak yapılmalıdır. Ancak bu, ideolojinin pratiğinde eyleyicinin varlığına işaret etmez. Tam tersi, ideolojiler, az çok düzenli biçimde bir araya getirilmiş fikirler sistemi olarak ‘bilinçler’ üzerinde herhangi bir eyleyicinin aracılığı olmadan etki ederler (Althusser, 2016, s. 153).

⁹ Özel-Kamusal ayrımına ilişkin olarak yürütülen bir tartışma için lütfen bakınız. (Paşukanis, 2013, s. 103).

Althusser, İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları üzerinden kapitalist üretim tarzının ‘yeniden üretimi’ üzerinde de durmuştur. Hukukun kapitalizmin yeniden üretimindeki işlevi hususu da bu bakımdan önemli olduğu için, yeniden üretim kavramı ile Althusser’in ona hukuk bağlamında atfettikleri üzerinde de durmak gerekmektedir.

Bir kavram olarak ‘Yeniden üretim’, herhangi bir varlığın her gün mevcut ölçüğünde ya da daha fazlası ile sürekli var olması demektir. İktisadi olarak kapitalizmin yeniden üretim, bizzat Marx tarafından Kapital’in ikinci cildinin son kısımlarında ele alınmıştır (2013, s. 334-497). Ancak Althusser, kavramı salt ‘iktisadi’ anlamı dışında, üretim tarzının yeniden üretimi olarak ele almıştır. Althusser’e göre, maddi yaşamın üretim ve yeniden üretimini gözlemlemek için, bir toplumun bir anı ele alınacak olursa, bu anda birden fazla üretim tarzının bir arada bulunduğu görülür. Buna örnek olarak seri üretim yapan, tamamen otomasyonu sağlamış fabrikalar yanında her türden zanaatçının, gün geçtikçe azalarak da olsa, üretimlerini sürdürmeleri gösterilebilir. Ancak, bu üretim tarzlarından sadece biri egemen durumdadır. Diğer üretim tarzları ise, egemen üretim tarzının toplumsal etkisine ve kurallarına tâbi olarak varlıklarını sürdürürler. Günümüz için bu egemen üretim tarzı kapitalizmdir. Dolayısıyla genelde hukukun, özelde ticaret hukukunun toplumsal düzenleme içindeki yeri belirlenmeye çalışırken, odakta kapitalist üretim tarzı ve kapitalist toplumsal düzenleme olacaktır. Üretim tarzını oluşturan, üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki birliktir (Althusser, 2006, s. 45). Öyleyse, bu iki kavram ile aralarındaki birliği incelemek gerekmektedir.

Marx, emek gücünü harcayan insanlar ile üretim araçlarını üretici güçler olarak görür. Ayrıca bunlarla bağlantılı olarak makinenin gelişmesi, emek sürecindeki değişişlikler, yeni enerji kaynaklarının kullanılmaya başlanması ve proletaryanın eğilimi gibi tarihsel konular da üretici güçler kavramına dâhil edilir. Marx’tan sonraki tartışmalar ışığında başka Marksistler ise, bunların yanına bilimin kendisini ve coğrafi konumu da üretici güçler kavramına dâhil etmektedirler (Bottomore, 2012, s. 608). Emek gücünü harcayan kişiler, kanlı canlı insanlardır. Bunların temel olarak iki niteliği vardır. Birincisi, üretim araçlarının mülkiyetine sahip değildirler; ikincisi ise, emek güçlerini ‘ücret’ karşılığında kapitalistin emrine sunarak hayatlarını sürdürmeye çalışırlar. Burada, sınıfsal ilişki, işçi işverenin emrine girdiği, emek gücünü sattığı anda değil, satmaya hazır ve mecbur olduğu anda kurulur (Özdemir, 2008, s. 24).

Üretim ilişkisi, temel olarak sermaye ilişkisine dayanan karşılıklı ilişkisidir. Üretim ilişkisi, üretici olan ama üretim araçlarına sahip olmayan üretimi gerçekleştirenler ile üretici olmayan ama üretim araçlarına sahip olup üretime müdahale eden başka kişiler arasında var olan ilişkilerdir (Althusser, 2006, s. 55). İşte bir bütün olarak kapitalist üretim süreci ya da yeniden üretim süreci ele alındığında, birer sınıf olarak kapitalistler ve proletaryanın karşılıklı sınıfsal konumları ile aralarındaki üretim ilişkisi de sürekli yeniden üretilir (Marx, 2014, s. 559). Üretim ilişkilerinin temeli sermaye ilişkisine dayanır. Sermaye ilişkisi, en basit haliyle, sömürü ilişkileridir. Bir ‘zenginlik’ birikim sürecine dâhil olmak ile sermaye olduğu için, sermaye ilişkisinin en çıplak haliyle ne olduğu da tam bu noktada kendini gösterir. Bütün üretim ilişkilerinin nihai amacı, sermaye değerlenmesinin sağlanmasıdır. Kapitalistin ‘üretim’e mecbur kalmasının sebebi de budur. Yoksa P-P’ görünümü, kapitalist için ideal birikim görünümüdür (Marx, 2013, s. 61). Hatta kapitalistin, birikim sürecini bu biçimde gördüğü savlanabilir.

Üretim ilişkileri ile üretici güçler arasındaki ‘birlik’, uygunluk anlamında bir birliktir. Üretici güçlerin üretim ilişkilerine ‘uygun’ olması gerekir. Kapitalist üretim tarzında üretici güçlerin konumları üretim araçlarının ve toplam ürünün sermayedarlar sınıfına ait olmasını koşullayan üretim ilişkilerine uygundurlar. Dolayısıyla, üretim tarzı içinde belirleyici öncelik üretici güçlerde değil, üretim ilişkilerindedir (Althusser, 2006, s. 45). Bu uygunluk, tarihsel bir uygunluktur. Köleci üretim ilişkilerinin olduğu bir üretim tarzında kapitalist üretim tarzında görüldüğü anlamıyla ücretli emekçiye rastlamak mümkün değildir. Aynı şekilde, kapitalist üretim tarzında ‘borç kölesi’ bir üretici güç olarak varlık gösteremez. Bu uygunluk, üretim ilişkilerinin iç dengesinde, genelde hukuk, özelde ticaret hukuku kavramları için de geçerlidir. Örneğin, kapitalist anlamda ‘tacir’ ile kapitalizm öncesi anlamda ‘tacir’; kapitalist anlamda ‘ticari senet’ ile kapitalizm öncesi anlamda ‘ticari senet’ bir değildir. Aralarında bir süreklilik ilişkisi değil kopuş ilişkisi vardır; zira tarih çizgisel bir biçimde gelişmez. Her bir kavramın tarihsel bir anlamı vardır ve bu kavramların kapitalist üretim tarzında aldığı biçimler, yaşadığı değişimler, çalışmanın ilerleyen kısımlarında incelenmeye çalışılacaktır.

Yeniden üretimin hem üretim sürecinde hem üretim süreci dışında gerçekleşen kısmı, üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki birliğin yeniden üretimidir. Althusser’e göre üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki birliğin yeniden üretimi, toplumsal sömürünün ve bir bütün olarak kapitalist toplumsal düzenlemenin yeniden üretilmesinin

kilit noktasıdır.¹⁰ Bu birliğin iki ögesi, üretici güçler ve üretim ilişkileri, birliğin yeniden üretimi için sürekli var olmak durumundadır. Hem üretici güçler hem de üretim ilişkileri, Althusser'e göre, ideoloji ile işleyen 'Devletin İdeolojik Aygıtları' yeniden üretilirler. Bu kavramlar biraz yukarıda ele alındı.

Bu açıklamaların sağladığı temelden sonra, Althusser'in hukuk hakkındaki görüşlerini ele almak mümkün hale gelmiştir. Althusser, hukuku hem devletin baskı aygıtı içerisinde, hem de devletin ideolojik aygıtları içerisinde sayar (2014, s. 51). Yukarıda, ideoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları hakkında ifade edilenler hukuk için de geçerlidir. Althusser'e göre, hukuk ancak mevcut üretim ilişkilerine bağlı olarak vardır ve varlığını borçlu olduğu üretim ilişkilerinin hukukun kendisinde tamamen var olmaması koşuluyla bir biçimselliğe, yani bilimsel sistematığına sahiptir (2006, s. 104). Althusser, hukuk tek başına var olamayan, (eğilimsel olarak) çelişki barındırmayan, doymuş, sistemleştirilmiş, biçimsel bir sistem olduğunu ve her hukuksal pratiğin uz noktasında gerektiğinde müdahale eden devletin baskı aygıtının beklediğini ifade etmektedir. Ancak, hukuk ideolojisi ile ahlaki ideolojinin küçük eki, pratiğin ufkunda bekleyen devletin baskı aygıtını görünmez kılar. 'Hukuk' kelimesine yüklenen 'şiddetin tersi olma' gibi anlamlar, Devletin İdeolojik Aygıtları'nın yaydığı 'hukuka uygun davranmanın gerekliliği' düşüncesinin en ciddi dayanağını oluşturur. Bu sayede, hukuka uygun hareket etmenin dayandığı şiddet korkusu da, hukukun arkasında duran devletin baskı aygıtının eli de silinir (Althusser, 2006, s. 113). Geriye sadece, 'Sağduyulu veya namuslu insanın' hukuka uygun hareketi kalır. Hukuk, bağlantılı bir ceza sistemi olmadan var olamayacağı için baskıcıdır (Althusser, 2006, s. 111). Her sözleşmede, hukukun 'kişi' olarak tanıdığı kimseler bazı yükümlülükler altına girerler. Taraflardan biri veya ikisi hukukun uygulanmaması için bir 'gedik' bulup sözleşmeye yerleştirmede sürece, bu yükümlülükler uylmaması hukuki müeyyideye tabi olacaktır. Özel hukuktaki sözleşmeye uymamanın müeyyidesini düzenleyen(borçlar hukukunda genel olarak düzenlenen 'borçların ifa edilmemesinin sonuçları, ticaret

¹⁰ "Bütün kapitalist toplumsal formasyonların varoluşunun maddi temeli(Marx'ın dediği gibi altyapı ya da "temel") ekonomik sömürdür, baskı değil, ekonomik sömürdür. Marx, Engels ve Lenin, bunun tam tersini ileri süren anarşizme karşı(...) verdikleri amansız mücadele başta olmak üzere, sömürü ile baskıyı, yani kapitalist sömürüyü sağlayan ekonomik üretim ilişkilerinin hüküm sürdüğü ekonomik altyapı ile son kertede kapitalist devletin baskıcı iktidarının hüküm sürdüğü ekonomik altyapı ile son kertede kapitalist devletin baskıcı iktidarının hüküm sürdüğü siyasal üstyapıyı hep özenle birbirinden ayırmışlardı." (Althusser, 2006, s. 195)

hukukunda müeyyideye tabi hükümler, bir bütün olarak icra iflas hukuku vs.) sayısız hukuk kuralı ve pratiği, hukuk ile devletin baskı aygıtının bütünleştiğini gösterir. Hukuki uyarıların ve ihbarların dahi resmi bir kisveye büründürülerek(noterlikler eliyle) yapılması, onları tüm muhatapları nezdinde ‘güvenilir’ hale getirir. Tüm bu hukuki kural ve pratikler, ‘devlet eliyle’ gerçekleştirilir, hukukun devlet (baskı) aygıtı ile bütünleşmesi böylece gerçekleşir. Althusser çevresinden Edelman’a göre, hukuk ideolojisi(büyük özne), hukuki kategoriler biçimini alan bir sesle hukuki özneye, özne olarak seslenir ve onun da ‘özne’ olarak selamlanılışının ardından bir ‘özne’ gibi davranması gerekmektedir. Dolayısıyla, hukuk, özneyi tanımakla yetinmez, ideoloji aracılığıyla onu temellük etmek yazgısıyla beraber inşa eder. Biraz yukarıda, ideoloji hakkında ileri sürülen düşünceler ışığında düşünülecek olursa, hukuki ‘özne’ haline gelmek isteyen birey, üretim ilişkileri ile kurduğu hayali ilişki ve onun ifadesi olan hukuki biçimler üzerinden gerçeğin bir ‘çarpıtma’ veya ‘yanlış bilinç’ üzerinden temsili olarak değil, hukuki ‘özne’leri ve deneyimleri inşa eden toplumsal ilişkiler bütününe bir parçası olarak var olur. Ancak hak süjesi olarak hukuki ‘özne’, hukuki komutlara tabi olsa da bu komutlarca belirlenmemiştir. Hukuki ‘özne’, komut aldığı için değil, hukuki ‘özne’ olarak kurulduğu için ve böyle bir ‘özne’ olarak kurulmak için belli tavırlar gösterir; yani kendisine seslenen hukuk ideolojisine(‘büyük özne’) gereken cevapları verir. Bu nedenle o zaten bir hukuksal ‘özne’ olarak kurulmuştur. Dolayısıyla, hukuk ne temellük etme ilişkisi ne de emir ilişkisi üretebilir (Özdemir, 2008, s. 198-199). Bunun nasıl olduğunu, çalışmanın ikinci kısmında, her bir hukuksal kavramı incelenirken ayrı ayrı ifade edilmeye çalışılacaktır.

1.2.3. Düzenleme Okulu

Bir önceki kısımda, Althusser’in görüşleri, çalışmanın gayesiyle sınırlı bir biçimde ele alındı. Özellikle ideoloji, devletin ideolojik aygıtları ve yeniden üretim kavramları üzerinde duruldu. Althusser’in düşünceleri, hukukun yerinin ve işlevinin anlaşılması bakımından temel önemdedir. Ancak, Althusser’e getirilen temel bir eleştiri olarak ve onun kavramlarından hareketle hukukun toplumsal anlamını tartışmada düzenleme okulu düşünürlerinin görüşlerini de ele almak gerekmektedir. Zira, düzenleme okulu gerek Althusser’e yönelik eleştirileri ile gerekse de hukuk ve devlet kavramlarına ilişkin doğrudan ve dolaylı görüşleri ile hukukun toplumsal düzenleme içerisindeki yeri ve

ticaret hukuku kavramlarının işlevleri üzerine düşünürken ihtiyaç duyulacak teorik çerçeveye önemli katkılar sağlayacaktır. Bu kısımda, bir önceki kısımda olduğu gibi çalışma kapsamıyla sınırlı bir inceleme ve kavramsal tartışma yürütülecektir.

Düzenleme okulu, kurumsal-yapısal biçimler ve kapitalist ekonomilerin dinamik düzenlilikleri arasındaki bağlantıyı ortaya koymak için bilgi üretmeyi hedeflemektedir (Özdemir, 2008, s. 100). Bu bağlamda, tartışmalarında temel bir sorunun cevabını aramaktadır: Kapitalizmin toplumsal antagonizmler ve krizler yaratmasına ve bu krizler sermaye birikiminin devamlılığını zaman zaman imkânsız hale getirmesine rağmen nasıl varlığını sürdürmektedir? (Kars Kaynar, 2016, s. 1) Okul, bu sorunun cevabını bulmak için kapitalizmin kurum ve pratiklerini tanımlamak, çeşitli kriz eğilimlerini ve kriz çözmede başvurulan metotları incelemek, kapitalizmin farklı aşamalarını bu aşamalara denk gelen birikim rejimlerini ve düzenleme tarzlarını karşılaştırarak irdelemek ve iktisadi kurumların ve yönetimin toplumsal olana içkinliğini ve toplumsal düzenlemesi araştırmaya yönelir. Bu bağlamda, ‘düzenleme’ kavramı ile ekonominin yalnızca hukuk ve devlet tarafından yönetilmesi gibi bir anlamın kast edilmediğini, düzenleme okulu düşünürlerinin ekonomik faaliyet ve davranışın düzenliliklerini ararken, toplumsalda işleyen ekonomik ve ekonomi-dışı davranışları inceleyerek, bu yolla bu mekanizmaların sermaye ilişkisini nasıl normalleştirdiği ile birikimin krizler tarafından dolayımlanan çatışmalı sürecine nasıl rehberlik ettiklerini göstermek istemektedirler (Özdemir, 2008, s. 100-101). Okul, Althusser’in yeniden üretim kavramını eleştiriye açmaktadır. Düzenleme okuluna göre, Althusser yapıların yeniden üretimine verdiği önem nedeniyle yalnızca kapitalizmin yeniden üretim koşullarını incelemiş ve dönüşüm konusuna değinmemiştir. Bu bakımdan, onda, kriz analizleri eksiktir. Düzenleme okuluna göre yapı, toplumsal özneler ve dönüşüm olmaksızın otomatik olarak dönüşmezler. Bu bakımdan, ‘yeni üretim’ kavramı eksiktir (Kars Kaynar, 2016, s. 2). Bu düşüncelerine rağmen, düzenleme okulu üzerinde Althusser’in görüşlerinin önemli bir etkisi olmuştur. Düzenlemeciler, Althusser’in iktisat, siyaset ve ideoloji alanlarının analitik ayrışması ve görece otonomisi fikrini benimsemekte ve bunu sermaye birikimi ve bu birikimin kurumsal/örgütsel ‘görünümleri’ tarafından şekillendirilen toplumsal eylemlerini anlamak için analitik kavramlar olarak kullanmaktadırlar (Özdemir, 2008, s. 106).

Düzenleme okulu, kapitalizmi ve kapitalizmin dönüşümünü incelerken kendine özgü bir kavram seti oluşturmuştur. Hukuk bağlamında çalışmayı özellikle ilgilendiren ‘Birikim rejimi-Düzenleme Biçimi’, ‘Sermaye ilişkisinin ekolojik tahakkümü’ kavramları ile okulun kriz kavramsallaştırması ile ‘Devlet’ hakkındaki düşünceleri üzerinde durulacaktır.

Düzenleme okulu düşünürleri arasında genel kabul gören görüşe göre, birikim rejiminin üretim ve tüketimin eklemlenmesiyle elde edilen uzun dönemli istikrar olduğu, düzenleme biçiminin ise bir birikim rejimi içerisinde kriz eğilimlerine karşı koyacak eğilimleri harekete geçirecek araçlar sağlayarak kapitalist üretim ile tüketimin eklemlenmesini, kapitalizmin çelişkili karakterine rağmen bir süreliğine de olsa devam ettiren kurumların bütünlüğü ve normları işaret etmektedir (Özdemir, 2008, s. 114-115). Buna göre, kapitalizm tarihsel gelişimi esnasında bir dizi birikim rejiminden geçmiştir. Her bir birikim rejimi, sermaye birikim sürecini düzeneyen, kendine özgü bir düzenleme biçimini de doğurur; birikim rejiminin sürekliliğine imkân tanıyan da zaten devletin aldığı biçim ve ürettiği hegemon söylem, siyasal ve toplumsal kurumlar ve normların öğelerini oluşturduğu bu düzenleme biçimidir. Birikim rejimi ve düzenleme biçimi arasında kar oranlarını ile sermayenin gerçekleşmesi ve değerlendirilmesi sağlayabilmesine imkân veren bir eklemlenme ilişkisi vardır. Bu eklemlenme sağlandığı zaman sermaye birikimi için ihtiyaç duyulan istikrar sağlanmış olur ve bu tarihsel eklemlenmeye ‘Düzenleme’ denir (Kars Kaynar, 2016, s. 4). Düzenleme kavramı, hem iktisadi, hem de iktisat-dışı kavramları içerir ve bu bağlamda, her bir kavram bir yapısal biçime denk gelecek şekilde, beş boyutta analiz edilir: ücret ilişkisi; girişim formu; para biçimi; devlet; uluslararası rejimler. Düzenleme okulu düzenleme biçimi ile birikim rejimleri arasında bağlantı kurarken kapitalizmin çelişkilerinin düzenleme biçimi ile birikim rejimi arasında kurulan eklemlenme ile ortadan kalktığını iddia etmediğini tekrarlamakta yarar vardır. Okulun iddiası, birikim rejimleri ile kurgusal/hayali bir genel iktisadi çıkar/fayda anlayışı kurularak genel olarak sermayenin çıkarları ile tek tek özel sermayelerin çıkarları arasındaki gerilim ve çelişkilerin ertelendiğidir (Özdemir, 2008, s. 115).

Sermaye ilişkisinin ekolojik tahakkümü, biyolojiden alınan bir kavramdır. Kavramın biyolojik anlamı, bir türün diğer türler üzerinde belirleyici etkilerde bulunmasıdır. Sosyal bilimlerde kazandığı anlam ise, verili bir sistemin kendine özgü gelişim

mantığını, kendi kendini organize eden bir sistemler ekolojisinde, diğer sistemlere kabul ettirmesi biçimindedir (Özdemir, 2008, s. 113). Bu bağlamda, sermaye ilişkisinin diğer toplumsal ilişkiler üzerinde, tahakküm esasını yayması bakımından bir önbelirlenime sahip olduğu savlanmaktadır.

Düzenleme Okulu'nun kriz kavramlaştırmasına göre, bir birikim rejimi ve düzenleme biçimi içerisinde yaşanan krizlerin sebebi, birikim ve kurumlar arasındaki çelişkili ilişkinin birikim sürecine yansımalarıdır. Kârların düşme eğilimine girmesi, mevcut düzenleme biçimini etkisizleştirir. Krizin çözümü, yeni bir birikim rejimi ve buna uygun düzenleme biçiminin geliştirilmesini zorunlu kılar.¹¹ Her yeni birikim rejimi kurulurken, emeğin örgütlenmesi ile sınıf mücadelesinin yapılandırılması temelinde gelişecek olan düzenleme biçimi, devlet formu ve bu forma karşılık gelen tahakküm biçiminin de yeniden kurulmasına ihtiyaç duyar. Bundan ötürü, kriz salt iktisadi değil, aynı zamanda politik ve ideolojik bir olgudur (Kars Kaynar, 2016, s. 11). Bu bağlamda, ilk kısımda ifade edilen birikim biçimleri de aklında tutularak, metalaşmanın kapitalizm için sürekli olmadığı belirtilmelidir. Birikim rejimi ve düzenleme biçimi değişip dönüştükçe, emeğin örgütlenmesi ve sınıf mücadelesinin yapılandırılması ekseninde bir metalaşma-gayri metalaşma-metalaşma dizgesi, kapitalizmin dönemselleştirilmesi ile sermayenin ekolojik tahakkümünün her birikim rejiminde ve düzenleme biçiminde, yani kapitalizmin her döneminde etkisinin farklılaşmasının bir neticesi olarak gözlemlenebilir. Haliyle, bir dönemde satılabilir olmaktan çıkarılan(gayri metalaştırılan) mal ve hizmetler, bir çırpıda yeniden metaya dönüşmezler; krize ve sınıf mücadelesinin aldığı biçime göre bir zaman dilimi içerisinde metalaşırlar (Özdemir, 2008, s. 115-116).

Düzenleme Okulu'nun 'Devlet' konusunda geliştirdiği düşüncelerin, çalışmanın konusu bağlamında, 'düzenleme' kavramını yerli yerine oturtmak amacıyla sınırlı olarak ele alınması gerekmektedir. Düzenleme Okulu düşünürleri, devletin egemen sınıfın bir aracı olarak görülmesine karşıdır (Kars Kaynar, 2016, s. 7). Aynı biçimde, devleti, devlet-sivil toplum ayrımı içerisinde de ele almazlar. Devlet kuramını kapitalizm analizi

¹¹ Kapitalizmin krizleri bakımından merkez ülkeler için daha faydalı olan bu açıklamalar, sürekli kriz politikalarının gözlemlendiği ve istikrarın ancak çok sınırlı olarak gerçekleştiği çevre ülkeler için sınırlı bir açıklama getirmektedir. Çevresel ve yarı-çevresel ülkeler bağlamında getirilen inör-majör kriz ayrımı bu sınırlılığı ortadan kaldırmaya yönelmektedir. Buna göre, minör krizler, sistemin görece istikrar dönemlerinde ritmini bozmadan sistemin kendi araçları ile giderebildiği krizlerdir. Yapısal krizler ise birikim rejimi ile düzenleme biçiminin uyumunun bozulduğu krizleri açıklamaktadır (Özdemir, 2008, s. 118).

temelinde ele alan Düzenleme Okulu, iktisadi alanın içsel çelişkilerinden ötürü sermaye birikimini kendi başına sağlayamayacağını, bu sebeple bir düzenleyiciye ihtiyaç duyduğunu ifade ederler. Devlet, bir örgütlenmiş aygıt olarak değil, birikim için gerekli olan ancak kapitalizmin kendi başına sağlayamadığı şartları düzenleyen bir ilişkiler ağı içinde, yani düzenleme içerisinde düşünülmelidir. Devlet, toplumsal olarak kurumsallaşmış diğer ilişki biçimleri, yani yapısal biçimler olan, düzenlemenin sosyal bir kurum olarak para, emek-sermaye ilişkisinin bütün cephelerini kapsayan sosyo-teknik sistem ve ekonomik yönü ağır basan uluslararası ilişkileri yöneten düzenlemelerle irtibat halinde işler. Devlet, her zaman kesin olmamakla birlikte en üst yapısal biçim olarak, diğer yapısal biçimler üzerinde sınırlı da olsa dönüştürme etkisine sahiptir ve bu biçimlerin yapısal ve işlevsel tutarlılığı devlete bağlıdır. Ancak, devletin bu hiyerarşideki yeri, düzenleme biçimi içerisinde belirlenir. Ezcümle, yapısal biçimler hiyerarşisi, daimi olmadığı gibi evrensel de değildir (Özdemir, 2008, s. 153-154). Devlet, en üst yapısal biçim olsa dahi düzenleme biçiminin bizzat kendisi değildir. Düzenleme biçimi, devleti de içine alan birbirleriyle bağlantılı daha geniş toplumsal ve siyasal kurum ve normlar içerir. Düzenlemenin içerdiği bir kurumsallaşmış toplumsal ilişki, yani yapısal form, diğer formların eş zamanlı işlevleri olmadan toplumsal çelişkileri ertelemeye üstlendiği işlevi yerine getiremez. Ancak, birikimin çelişkili yapısı bu formların eş zamanlı işlemesine olanak vermez. İşte ‘Devlet’, düzenlemenin yapısal formlarının yoğunlaştığı ve birbirleriyle uyumun sağlandığı yerdir. Yapısal formların bütünlüğü yalnızca devlet içinde gerçekleşir. Böylece devlet, düzenleme biçiminin bütünlüğünü korumakta ve devamlılığını sağlamaktadır (Kars Kaynar, 2016).

Düzenleme Okulu, düzenleme biçiminin dönüşümünü izlerken, ‘Anayasal düzen’ ile ‘Kurumlar ve örgütler’ olmak üzere başlıca iki göstergeyle ilgilenir. Anayasa, toplumsal ilişkileri düzenleyecek kurumları tesis ederek, toplumsal ilişkilere giren insanların haklarını belirleyerek veya göz ardı ederek güç ilişkilerine müdahale eden devlet iktidarının yapısını sergilemektedir. Anayasal düzenleme, salt belirli sınıfsal dengelerin pasif bir tezahürü olmayan normlardan oluşmaktadır. Anayasa ve diğer hukuksal normlar, bir eğilim halinde, toplumsalın bir anında belirli bir sınıfın yararına olacak koşulları yarattığı gözlemlense dahi bunların toplumsalın doğrudan yansımaları olduğu söylenemeyecektir. Aynı biçimde, anayasal normlar, düzenli toplumsal ilişki setleri üzerinde düzenleme kudretini haiz düzenleme araçları olarak anlaşılmalıdır. Toplumsal

düzenlemede dönüşümü izlemenin ikinci göstergesi olarak kurumlar alınmaktadır. Kurumları örgütler arası etkileşimleri yapıllaştıran ve maddi olmayan araçlar olarak ele alan Düzenleme Okulu, kurumların daima anayasada düzenlenmediğini, yasalarda da düzenlenebileceğini, bu bakımdan normlar hiyerarşisindeki yerlerinin önbelirlenebilir olmaktan uzak olduğunu ifade etmektedir. Bir diğer gösterge olan örgütler ise, toplumun iktidar yapısının ifadesi olarak anlaşılır.¹² Toplamda, bu temel göstergelerin bir araya gelme biçimi emeğin potansillerinin birikmiş/ölü emekle buluşarak üretime dönüştürüldüğü ve ancak bu suretle toplumsallığı düşünmenin mümkün hale geldiği tahakküm zeminini oluşturmaktadır. Tahakküm kavramı, buradaki kullanımı ile, sermayenin ekolojik tahakkümü kavramı ile beraber düşünüldüğünde toplumun yeniden üretilmesi sürecine ideoloji dolayısıyla girecek ve ideolojik alan üzerinden toplumun sembolik kuruluşuna etki edecektir (Özdemir, 2008, s. 154-160).

Düzenleme Okulu'nun bu görüşlerinden hareketle, devleti oluşturan yapılar bütünlüğünün ereksel bir amaçla bir araya gelmediği, toplumsal ilişkiler alanının dışında veya üstünde bir alan olmadığı, devletin biçimi ve rolünün düzenlemenin dönüşümleriyle birlikte dönüştüğü ifade edilebilir. Devletin kapitalizmin iktisadi ve toplumsal yeniden üretimindeki rolü öncelikle sermayenin değerlendirilmesinin koşullarını sağlamak ya da sermayenin toplam karşılığını artırmak; ardından emek gücünün kurgusal/fiktif bir meta olarak yeniden üretiminin koşullarını güvenceye almak olarak belirlemek mümkün görünmektedir. Elbette, birikim rejiminin ve düzenleme biçiminin dönüşümlerine ilişkin daha önce verilen bilgiler ile birlikte düşünüldüğünde bu iki işlev farklı birikim rejimleri veya farklı birikim rejimlerinin farklı kombinasyonları içerisinde, kendisi içerisinde temsil bulan çeşitli sınıfların güçlerinin kesiştiği noktada iktidarını kullanabilen yapılaşmış ilişkiler setidir (Özdemir, 2008, s. 166-168).

Bu kısımda, Düzenleme Okulu'nun temel düşünce ve kavramlarını, kriz kavramlaştırmasını ve 'Devlet' hakkındaki düşüncelerini ele alındı. Bu konuda, özellikle düzenleme biçiminin dönüşümü, Düzenleme Okulu'nun kriz kavramlaştırması ve 'Devlet' hakkındaki düşünceleri, hukukun toplumsal düzenlemedeki yerinin ele alınacağı bir sonraki bölümde, önemli temeller sağlayacaklar; aynı biçimde, çalışmanın ikinci kısmında, 'Ticari işletme' kavramı ile 'Tacir' kavramını ele alırken incelenecek

¹² Düzenleme Okulu'nun kimi düşünürleri başka göstergelerin de hesaba katılması gerektiğini savunmaktadır. Lütfen bakınız: (Özdemir, 2008, s. 160)

olan bazı hukuksal araçların kriz esnasında ve sonrasında birikim rejimi kurulurken taşıyacağı işlevleri ele alınırken; ‘Şirket’ kavramını incelenirken ele alınacak sınıfsal tahakküm mevzuunda ve bazı diğer tartışmalarda buradaki açıklamalara tekrar dikkat çekilecektir.

1.2.4. Hukukun Toplumsal Düzenlemedeki Yeri

Çalışmanın, hukukun toplumsal düzenlemedeki yeri ve işlevini açıklamaya yönelik bu bölümünün bundan önceki üç kısmında sırasıyla Kaba Materyalizm’in ve Sınıf Araçsalcılığı’nın altyapı-üstyapı tasarımı, Althusser’in ideoloji, devletin ideolojik aygıtları ve yeniden üretim kavramları ve düzenleme okulunun birikim rejimi, düzenleme biçimi gibi kavramlardan oluşan kavram seti ile devlet hakkındaki düşünceleri ele alındı. Tüm bu temel kavramlar ve tartışmalar, bu kısımda kullanılacak teorik malzemeyi sağlamaktadır.

Althusser’in hukuk teorisine yönelik iki temel katkısının ‘İktisat, ideoloji ve siyaset alanlarının analitik ayrıştırımı’ ile ‘Hümanist öznenin reddi’ olduğu daha önce belirtilmişti. Bu kavramlardan özellikle birincisi, iktisat, ideoloji ve siyaset alanlarının analitik ayrıştırımı, toplumsal kavram ve olgular ile karşılık geldikleri düşünülen hukuksal kavramlar arasında bir yansıma ilişkisi olamayacağını katıyetle ortaya koyar. Bu alanlar karşılıklı bir ilişki içerisinde olmaktan başka birbirlerine etki de ederler; ancak bu onların birbirlerini ‘koşullandırması’ ya da birbirinin ‘yansıması’ olması gibi bir sonuç doğurmaz. Bu ifade, sadece hukuksal kavramlar için değil, tüm toplumsal biçimleri kapsayacak biçimde genişletilebilir.

İdeoloji kavramı ele alınırken, bireyin ‘büyük özne’ ile kurduğu hayali ilişki neticesinde ‘özne’ haline gelebildiği ifade edilmişti. Hukuk ideolojisi bu bağlamda ‘büyük özne’ olarak bireylerin hukuksal ‘özne’ye dönüşmelerine vesile olacak seslenmeyi yapar. Yani hukuk, bireyleri ilk elde bir hukuksal özne olarak tanımaz, onu üretir. Onu temellük etmeye yazgılı bir özne olarak inşa eder. Kendisini de ürettiği üzerinden tanımlar ve meşru hale getirir. Hukuksal biçimler, bir çarpıtmalar toplamı değil, hukuksal özneleri ve deneyimleri inşa eden toplumsal ilişkiler bütünüdür bir parçasıdır. (Özdemir, 2008, s. 198) Ancak toplumsal ilişkiler, parça parça üretilemezler; tam tersi toplumsal ilişkilerin üretimi, şeylerin ve bireylerin toplumsal ilişkilerle üretimidir, bu üretimin içinde

bireyleri belirleyenleri üretmektir. Bu bağlamda, hukukun da bu üretime katıldığı açıktır. Zira toplumsal ilişkiler üzerinde kurucu etkisi olmayan hukukun bir üretim ilişkisi olmadığını; fakat yeniden üretime katıldığı bellidir. (Özdemir, 2008, s. 178) Bu bağlamda hukuk, temellük etmeyi üretmez; ancak aynı zamanda, emir ilişkisi de üretmez. Hukuk, ‘emir’i içerse de, bireyi emirler biçimlendirmez; emir vardır, ancak emirler ile biçimlenmiş bir özneye karşı değil; emirlerden önce şekillenmiş bir özneye karşı vardır. Hukuk ideolojisi, hukuksal özneyi kurarken bu özneyi şekillendirmektedir. (Özdemir, 2008, s. 199)

Tüm toplumsal biçimler içerisinde hukuk bir bağlantı noktası olarak durmaktadır. Zira tüm toplumsal biçimler, ancak hukuksal biçimler dolayımı ile birbirine bağlanabilir (Özdemir, 2008, s. 175). Bu noktada hukukun hem ‘devlet’(baskı aygıtı), hem de Devletin İdeolojik Aygıtları içerisinde sayıldığını hatırlatmakta yarar vardır. Zira şimdiye kadar, hukukun bir ‘sistem’e gönderme yaptığı ifade edilmeksizin sadece bir ideoloji olarak ele alındı.

Hukuk, bir sisteme gönderme de yapmaktadır. Bu sistem, yasaları, hapisaneleri, kolluk güçlerini vs. içerir (Özdemir, 2008, s. 178). Devlet(baskı aygıtı) üzerinden işleyen ve yeniden üretime katılan bir sistem olduğu açıktır. ‘Düzenleme biçimi’ kavramını bu noktada hatırlatmakta yarar vardır. Düzenleme biçimi ve Düzenleme Okulu’nun ‘Devlet’e ilişkin düşüncelerini ele alırken düzenleme biçiminin içerisinde kriz eğilimlerine karşı koyacak eğilimleri harekete geçirecek araçlar sağlayarak kapitalist üretim ile tüketimin eklenmesini, kapitalizmin çelişkili karakterine rağmen bir süreliğine de olsa devam ettiren kurumların bütünlüğü ve normları işaret etmektedir. Hukuk, bu noktada, düzenleme biçiminin düzenleme aracı olarak, birikim tarzı ile düzenleme biçiminin örtüşmesini, bağdaşmasını sağlar. Bunu iki noktada ifade edebiliriz: Birinci olarak, bireyin kurulması ve ilişkilerin, birikim tarzının gerekleri ekseninde kurulmasını sağlar. İkinci olarak ise, birikim rejimlerindeki dönüşümleri, düzenleme biçimindeki dönüşümlerle bağdaştırarak destekler/tamamlar. Bu noktada, hukuksal düzenlemelerin bazı temel özellikleri de ortaya çıkmaktadır. Hukuk dönemseldir; birikim rejimi değiştikçe, düzenleme biçimi de dönüşür. Bir birikim rejimine uygun düşen hukuksal düzenlemeler, diğer birikim rejimine uymayabilir (Özdemir, 2008, s. 181). Örneğin, emeğin kurucu öge olarak alındığı bir toplumsal düzenleme için ‘ifade hürriyeti’ kavramı, emeğin kurucu bir öge olarak kabul

edilmediği bir toplumsal düzenlemedekinden farklı bir anlam ifade edecektir. Benzer biçimde, yeni kavramlar türetilip önceki düzenlemenin kavramları ortadan kalkacağı gibi mevcut kavramlar anlam dönüşümüne de uğrayabilir. Düzenleme dönüşürken rabıta noktası olan hukuk dönüşmeden kalmaz. Ayrıca, ikinci bir husus olarak, hukukun bir genellik iddiası taşıdığı da fark edilmiştir. Normlar belirli bir somut olayı düzenlemeyi hedeflemezler (Özdemir, 2008, s. 188). Belirli somut olayın düzenlenmesi, hukukun hedefinde olmayıp, hukuk, genel normatifleşmeyle ilgilenme iddiasındadır. Bu izlekten, hukukun belirli bir bireye yönelemeyeceği açıklık kazanmaktadır.

Hukukun, toplumsal düzenlemede taşıdığı işlevler, her bir hukuksal kurum ve kavramda, kurulan her bir hukuksal öznenin faaliyetlerinde, her seferinde yeniden üretilir. Bu yeniden üretim, gösterim kadar gizlemeyi de içerir. Örneğin iş akdi, işçinin bağımlılığını ve sermaye ilişkisindeki yerini hukuksal bir temelde ortaya koyarken piyasanın zorlayıcılığını, işçinin mecburiyetlerini gizler (Özdemir, 2008, s. 180).

Hukuk, toplumsal düzenlemeyi oluşturan yapısal biçimler arasında irtibatı sağlamaktadır. Bu bakımdan, toplumsal düzenlemenin bağlantı noktasını oluşturur. Hukuk, ideoloji olarak, devlet dolayımıyla bireyin ‘özne’ye dönüşmesini düzenlerken, sermaye birikiminin imkânlarını ve istikrarını; istikrarın ortadan kalkması halinde dönüşüm sonrası istikrarın yeniden kurulmasını, kendisi de dönüşerek düzenler. Tüm bunlar devlet dolayımıyla gerçekleşse de bu sürecin öznesi devlet değildir; devlet, Althusser ve Düzenleme Okulu’nun savlarından hareketle, bir ilişkiler alanı olarak anlaşılacak durumundadır. Bu ilişkiler alanına, toplumsal düzenlemenin diğer alanlarındaki sınıfsal talepler tahvil ve temsil olunurken bu durum hukuksal düzenlemeye sirayet eden etkiler doğurur. Bunun en temel neticesi, hukuksal düzenlemenin, birikim rejiminin ve düzenleme biçiminin genel amaçlarının dışına çıkmaması, düzenlediği kadar düzenlenmesidir.

1.3. SONUÇ

Çalışmanın ilk kısmında, iki ana başlık altında sermaye birikim sürecini ve hukukun toplumsal düzenlemedeki yerine ilişkin teorik bazı açıklamalarda bulunuldu.

Birinci bölümde, bir bütün olarak sermaye birikim sürecini ele alındı. Bu bölümde de ifade edildiği gibi kapitalizm, tüm ürünlerini meta olarak üretmesi ve üretimin doğrudan ve belirleyici amacının artı-değer ve sermaye üretimi olması ile kendinden önceki üretim tarzlarından ayrılır. Kapitalizmden önceki toplumsal düzenlemelerde de bilinen bir kavram olarak meta, insan ihtiyaçlarını gideren, yararlılığı kullanım değerini, üretiminde harcanan soyut toplumsal emek miktarının değerini belirlediği, insanın dışındaki bir nesnedir. Emek ürünü tüm toplumsal dönemlerde yararlı bir nesne olarak kullanım değerine sahip olsa da, yalnızca üretimin büyük kısmının ve giderek tümünün üreticinin geçim aracı olarak değil de değişim değeri için ürettiği kapitalizmde, neredeyse tüm emek ürünleri meta haline gelir. Kapitalizmde metanın değerini, metaya içkin soyut toplumsal emek belirler. Sermaye birikim süreci neticesinde ortaya çıkan artı-değere el koyarak mevcut sermayeyi sürekli artırmak kapitalizmde temel amaçlardır. Birikim sürecini başlatan sermaye, bir zenginlik değil, kapitalist üretim tarzının dinamiklerini harekete geçiren, toplumsal bir ilişkidir. Kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumlarda, maddi zenginlik sahibi kişi, elindeki zenginliği korumak için bile sermaye ilişkisi kurmak zorundadır. Birikimin temeli olan artı-değerin tamamı üretim aşamasında ortaya çıksa da, üretim, kapitalistin 'gönüllü' olarak girdiği bir süreç değildir; ancak üretim süreci olmadan toplumsal artı-değer ve dolayısıyla sermaye birikimi olamayacağından, birileri bu süreci başlatmak durumundadır. Üretim süreci, kapitalistin para biçimindeki sermayesini üretim araçları ile emek gücüne, yani üretken sermayeye çevirmesi ile başlar. Üretken sermayenin tüm öğeleri, değerleri ile ürüne dâhil oluyorsa, yani üretilen ürünün değeri üretim sürecinin başındaki üretken sermayenin değerine eşitse, artı-değer üretimi gerçekleşmemiş demektir. Oysa sürecin temel amacı, başlangıçtakinden daha fazla değer üretmektir. O halde, üretken sermaye öğelerinin ürüne aktardıkları değer incelenmelidir. Üretim araçlarının ürüne değerleri kadar değer ekleyecekleri açık olduğundan, üzerinde durulması gereken emek gücüdür. Emek gücü, ihtiyaçlarına göre belirlenmiş ücret ile çalıştırılır, ancak ürüne aktardığı değer, aldığı ücret ile sınırlı değildir. Öyleyse, artı-değer, emekçiye ödenen ihtiyaçlarına göre belirlenmiş ücret ile emekçinin ürüne kattığı değer arasındaki farktır. Üretim sürecini para ile başlatan kapitalist, süreci yeniden başlatmak için, artı-değer de dâhil olmak üzere meta sermaye halindeki tüm ürünü para sermayeye çevirmek üzere piyasaya getirir; benzer ürünleri üreten başka kapitalistler de ürünlerini piyasaya getirir.

Metallarını bir an önce paraya çevirip üretim sürecini tekrar başlatmak durumunda olan kapitalistler, artı-değerin bir kısmından vazgeçerler, vazgeçilen artı-değer kısmından arta kalan artı-değer miktarı, kapitalist sınıfların gelirlerinin kaynağını, kârı oluşturur. O halde, sermaye birikim süreci için, üretim ve dolaşım süreçlerinin toplamı olduğu; artı-değerin üretim sürecinde doğup dolaşım sürecinde somutlaştığı ve sermaye birikiminin kaynağının karşılığı ödenmemiş emek olduğu söylenebilir. Artı-değerin kapitaliste ait olmasının kaynağı, üretim araçlarına sahip olmasıdır. Toparlarsak, sermaye birikim süreci, bir tablo halinde gösterilebilir: P-M...Ü...M'-P'. Bir, toplumsal bütünde gerçekleşen tüm tikel birikim süreçleri, ürünlerin piyasada buluşması bağlamında, görünür ve görünmez bağlarla birbirine bağlıdır.

Buraya kadarki anlatımı kolaylaştırmak adına, kredi sisteminden bahsedilmemişti. Kredi sistemi ile yalnızca bankacılık sistemi değil, birikim süreci dışına atılmış maddi varlıkların değerlendirilmesine yarayan her türlü araç ile kapitalistler arasında para kullanımını en aza indiren araçlar kastedilmektedir. Kredi sistemi, başta para kapitalistlerinin olmak üzere, tüm sınıfların tasarrufları bir faiz karşılığında kapitalistlerin ve bireysel kredi kullanıcılarının kullanımına açılır; ancak kredi sisteminin kapitalistlerin ödeme aracı ihtiyacı ile pazar ihtiyacını giderdiği, son tahlilde, gerçek yararının onlara olduğu açıktır. Ancak, salt para kapitalisti ya da üretici kapitalist tipeştirmeleri yerinde değildir. Gerçekte, bu iki tipin bir kişide buluşması söz konusudur. Kredi sistemi, bir yanda atıl duran varlıkları işler hale getirerek hem gömü oluşumunu engeller hem de bunların da kazanç sağlamasına yol açar. Bunlardan başka, kapitalist piyasa bakımından, bankaların yarattığı en büyük avantajlardan biri de, kapitalistlerin metaları ile meta almasını, ödeme vaatleri üzerinden sağlanan ticari kredi ile gerçekleştirmiş olmasıdır. Kapitalizm geliştikçe ve sınıf savaşımı neticesinde elde edilen kazanımlarla emekçi kesimlerin sınırlı da olsa elde ettiği tasarruf imkânları neticesinde artırılan değerler de bankalarda toplanır ve kredi sistemi eliyle kapitalistlerin emrine verilir.

Çalışmanın birinci bölümünün ikinci alt ayrımında, sermaye birikim sürecine ilişkin bazı temel hukuksal formları ele alındı. Burada ele alınan hukuksal formlar, sözleşme, ücretli emek ve özel mülkiyettir. Özgür Sözleşme, hukuksal kişilik ve özel mülkiyet gibi kavramlar, hukukun temellerini oluştururlar. Ancak, çalışmanın devamında sermaye birikim sürecindeki işlevleri ele alınacak olan 'şirket' gibi ticaret hukuku

kavramlarının daha iyi anlaşılması için burada ağırlıklı olarak hukuksal kişilik konusunun incelenmesi yerinde olacağı ifade edilmiştir.

Sermaye ilişkisi, konuyu ve biçimi belirlerken aynı zamanda, ilişkinin taraflarını da biçimlendirir ve belirler. Bir iş sözleşmesinin tarafları, hukuka göre, özgür ve eşit kişiler olmalarına rağmen, gerçekte işçi, feodal bağılıklarından kurtulmuş ve emek gücünden başka satacak hiçbir şeyi olmayan biri; kapitalist de feodal bağlarından kurtularak üretim sahasına girmiş, üretim araçlarının sahibi olmuş kişidir; bunu, meta mübadelesi biçimi dayatır; çünkü meta mübadelesi, mübadelenin tarafı kişilerin kendi kişiliğine hâkim olmasını ve bağımlılık ilişkisinin olmamasını dayatır. Tüm insanların ve tüzel kişilerin hak ve borçlara sahip olma iktidarı olan hak ehliyeti ve bu ehliyeti işler kılan fiil ehliyeti sahibi olmak, hukuk tarafından kişi olarak tanınmak, hukuksal kişilik sahibi olmak demektir. Tüm insanlar, birer hukuksal kişiliğe sahip olarak, metaları üzerinde özgürce tasarrufta bulunma hakkına sahiptirler; bu durum, kapitalist-ücretli emekçi ilişkisinin hukuksal temelini oluşturarak ücret-emek gücü mübadelesini meşru kılacak dayanağı oluşturur. Esasında bir fiktif/kurgusal meta olan emek gücünün ücret karşılığı mübadele edilmesinin temelini metaldaki kullanım değeri-değişim değeri ayrımı oluşturur; ücret, emek ‘meta’sının değişim değeri gibi görünür. Sermaye birikim sürecinin sağlıklı işlemesi için, ‘ücret eşittir emeğin değeri’ ifadesinin hukuk tarafından kabulü zorunludur; çünkü bu durumda, artı-değerin kapitaliste kalması perde arkasında onaylanmış olur. Gerekli emek-artık emek ayrımını silen ücreti, emeğin değişim değeri olarak kabul etmek kapitalist için kolay olsa da, gerçekte, bu durum, emeğin veya emek gücünün meta olarak kabul edilemeyeceğini kanıtlar; zira ücret üzerinden emek gücünün, metalara benzer olarak, kullanım değerini bulmak mümkün değildir; çünkü emek harcandığında var olur. Hukuka göre, işçi de kapitalist gibi özgür bir hukuksal kişi olduğundan, emek gücünü özgürce satar ve ücret serbestçe belirlenerek emek gücü tam değerinden satılır; oysa bu kabul, iş sözleşmesinin taraflarının sınıfsal konumlarının göz ardı edilmesi anlamına gelir. İş sözleşmesi, bir üretim ilişkisi olmamakla birlikte, artı-değerin kapitalistin mülkiyetine geçişini, kapitalistin bireysel işçinin faaliyetlerini kontrol hakkını ve işçinin ürettiği ürüne sahip olamamasını temellendirerek emek gücünün meta haline gelmesinin hukuksal temelini oluşturur. Ayrıca, iş sözleşmesi, ücretli emekçiler ve kapitalistlerin, karşılıklı sınıfsal konumlarının da ifadesidir ve bu karşılıklı konum, hukuk tarafından ücretli emekçinin bir başkası için çalışıp, ücret

olarak çalışmasının tam karşılığını alması gibi gerçek dışı bir şekilde anlaşılır. Ücret biçiminin arka planında yer alan kapitalistler-emekçiler arası eşitsizlik ve sınıfsal konumlanmayı meşrulaştıran hukuk, hareket tarzının tam tersi yönde, sınıfların üstünde, onlardan bağımsız ve sınıfların kendisi karşısında ‘eşit’ olduğunu, ‘hukukun üstünlüğü’ prensibi ile savlar. Hukukun üstünlüğü kavramı, hukukun toplumsal düzenleme dışı bir kavram olduğunu ileri sürmekle kalmaz; aynı zamanda, maddi yaşamın üretiminin de dışında ve hatta hukuk kurallarının ekonomi üzerinde belirleyici olduğunu da ileri sürer. Oysa hukuk, toplumsal düzenlemenin üstünde ya da dışında değildir; tam tersi onun içinde bir üstyapı kurumu olarak, altyapıda egemen olan sınıfın etkisi altında varlığını sürdürür. Hukukun altyapıdaki düzenleyici etkisini en açık biçimde gördüğümüz sözleşme ilişkisi, geriye dönük olarak üretim biçimini şekillendirip yeniden üretirken ilişkinin taraflarının sınıfsal konumlarını da yeniden üretir.

‘Özel mülkiyet’ hukuki kişilik üzerinden sınıfsal konumların en açık ifadesi olarak sermaye ilişkisinin hukuksal ifadesidir. Özel mülkiyetten kasıt, her türlü mülkiyet değil, üretim araçlarına malik olma durumudur ve tam anlamını sermaye ilişkisi içerisinde ele alınırsa bulur. Kapitalizmde, egemen sınıfın üretim araçlarına malik olması toplumsal artığa el koyması için yeterli olup kapitalizm öncesinde olduğu gibi açıkça siyasal üstyapı mensubu olmasına ve şiddet uygulamasına gerek yoktur; aynı şekilde devlet de özel mülkiyetin dokunulmazlığı ile metaların üzerindeki hak sahipliğinin devrini konu alan sözleşmelerin uygulanmasını güvence altına alan bir sistem kurmaktadır. Dolayısıyla, devletin toplumsal artığa el koyması için açık şiddet uygulamasına gerek yoktur; açık şiddetin yerini şiddet tehdidi ile soslu ideolojik yönlendirmeler almıştır.

Çalışmanın birinci kısmının ikinci bölümünde ise genel olarak hukukun toplumsal düzenlemedeki yeri tartışmaya açılmıştır. Bu bölümde sırası ile altyapı-üstyapı tasarımı ile kaba-materyalist ve sınıf araçsalcı görüşler; Althusser’in ideoloji, devletin ideolojik aygıtları ve yeniden üretim kavramları; Düzenleme Okulu’nun görüşleri ele alınmış, bölümün son ayrımında ise hukukun toplumsal düzenlemedeki yerine ilişkin düşünceler ifade edilmiştir.

Altyapı-üstyapı tasarımı, maddi yaşamın üretim tarzı ile bunun üzerinde yükselen hukuki, siyasal ve ideolojik kurumlar bir toplumsal düzenlemeyi oluşturduğu düşüncesiyle ifade edilebilir. Bu düşünceye göre, hukuki, siyasal ve ideolojik kurumlar,

üretim tarzının üzerinde yükselmekle beraber, üretim tarzında belirleyici olan üretim ilişkileri olduğundan, bu kurumlar için de belirleyici olan üretim ilişkileridir. Marksist terminolojide, üretim tarzı ve hukuki, siyasal ve ideolojik kurumlar bir metafor olarak altyapı ve üstyapı biçiminde ifade edilir. Altyapı ile üstyapının karşılıklı konumları ve ilişkileri hakkındaki tartışmalar, Marksist düşünde ‘kaba materyalist’ ve ‘sınıf araçsallığı’ olmak üzere iki farklı yönde gelişmiştir. Kaba materyalist görüşe göre, üstyapı kurumları, altyapı kurumlarının basit bir yansımasından ibarettir. Bu görüş, üstyapı kurumlarının iç ilişkilerini tamamen göz ardı etmesi, üretim ilişkileri dışında kalan ilişkileri incelemekte yetersiz kalması ve kullandığı ‘belirler’, ‘yansımasıdır’ şeklindeki terminolojisinin birer çözümü değil, açıklanmayı bekleyen sorunları ifade etmesi bakımından eleştirilebilir. Sınıf araçsallığı ise, ikinci kuşak Marksistler tarafından formüle edilmiş olup Komünist Manifesto’da ifade edilen ‘Devletin egemen sınıfların proletarya üzerinde baskı kurma aracı olduğu’ görüşünden hareketle, üstyapı kurumlarının altyapıda egemen olan sınıfın araçları olduğunu ileri sürmektedir. Bu görüş ise, egemen sınıfın üstyapı kurumlarındaki etkinliklerinin betimleyici kalması ve açıklanmaması ile üstyapının basit birer araç olarak ele alınmasının, üstyapıda gerçekleşen egemen sınıfın aleyhine karar ve uygulamaları anlaşılabilir kılması nedeniyle mümkün olmaması sebepleri ile eleştirilebilir. Üstyapı kurumları, altyapı olmaksızın varlık gösteremese ve son çözümleme de belirleyici olmasa da bu, üstyapının, üretim tarzının basit bir yansıması ve uzantısı olduğunu göstermez. Kapitalizmde mülk sahibi sınıflar, üstyapıda etkilidirler; ancak bu üstyapının bir ‘araç’ olduğunu da göstermez.

Althusser, gerek kaba materyalist görüşün, gerekse sınıf araçsalcılığın kapitalizmin mevcut anını ve devamlılığını açıklamadaki yetersizliğini, ideoloji ve devletin ideolojik aygıtları ve bunlarla bağlantılı olarak yeniden üretim kavramı ile aşmayı denemiştir. Ancak bu görüşler, hukukla bağlantıları içerisinde ele alındı. Bu bağlamda, Althusser’in hukuk teorisini anlamaya yönelik iki temel katkısı olduğu ifade edilmişti: 1-İktisat, ideoloji ve siyaset alanlarının analitik ayrıştırımı. 2-Hümanist öznenin reddi. Birinci katkısını açıklamak için, ‘İdeoloji’ ve Devletin İdeolojik Aygıtları kavramlarına ilişkin geliştirdiği düşünceler ele alınmıştır. Althusser’den önce Marksizm’de, daha önce ifade edildiği üzere, iktisadi altyapının bir ‘yansıması’ olan üstyapı düşüncesinden hareketle, altyapı bilgisinin ‘Yanlı bilinci’ yani bilerek sapıtılması olarak ifade edilmekteydi.

Althusser ise, ideolojinin, bir ‘yansıma’ veya ‘yanlış bilinç’ olmadığını, kolektif-zihinsel bir eylem olarak insanın kendi varoluşu ile kurduğu hayali ilişki ya da üretim ilişkileri ile kurduğu ilişki olduğunu, ideolojilerin kaynağının ise kendi içerisinde çatışmalı olan toplumsal yapı ile bu yapılar içerisinde anlamını bulan maddi pratikler olduğunu ifade etmiştir. İdeoloji pratikte bireyleri ‘özne’ye dönüştüren ideolojik sesleniş mekanizması ile çalışır. Buna göre, birey, ideolojik koşullanmanın içerisinde ancak ‘özne’ olarak var olur. Bir başka özne, özneye ‘özne’ olarak seslenir ve o özne de kendisine seslenen özneye bir ‘özne’ olarak cevap verir. Bu düşünceler ışığında, ideolojilerin gerçeğin tahakküm altındaki toplumsal sınıfa, egemen sınıfın zorla kabul ettirdiği bir gerçeğin yanlış temsili olarak anlaşılamayacağı açıktır. Althusser’e göre, ideoloji bir fikirler sistemi olmasına rağmen, fikirler dünyasında değil kurumların maddi pratiklerinde var olur ve var olmak için bir kurumlar sistemine ihtiyaç duyar. Bu kurumlar sistemi ise Devletin İdeolojik Aygıtlarıdır. Devletin İdeolojik Aygıtları, egemen sınıf olan kapitalist sınıfın ideolojisini, birincil etkileri olarak yayarlar; ancak devlet (baskı) aygıtlarının şiddete dayanmasının yanı sıra ikincil olarak ideoloji ile işlemesi gibi, Devletin İdeolojik Aygıtları da yalnızca ideoloji ile işlemeyip ikincil olarak şiddete de dayanırlar. Althusser, sınırlama amacı gütmeksizin, sadece betimlemek amacıyla, Devletin İdeolojik aygıtlarını şöyle sıralar: Dinsel DİA, Okul(Eğitim) DİA’sı, Aile DİA’sı, Hukuki DİA, Siyasal DİA, Sendikal DİA, Haberleşme DİA’sı, Kültürel DİA. Althusser, İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları üzerinden kapitalist üretim tarzının yeniden üretimi üzerinde de durmuştur. Yeniden üretim, herhangi bir varlığın en azından mevcut ölçüğünde varlığını sürdürmesi demektir. Bu kavramın sermaye için iktisadi anlamı, mevcut yatırılmış sermaye miktarı veya daha fazlası ile üretimin sürdürülmesidir. İktisadi anlamda yeniden üretim, üretim sahası dışında gerçekleşmeyeceğinden, üretim tarzı kapitalistse yeniden üretim de bu tarzda olur. Haliyle, üretim için yapılan önceki açıklamalar yeniden üretimi anlamada yıl gösterici bir işlev görür. Marx, Kapital’in ikinci cildinde toplumsal iktisadi yeniden üretimi, üretim araçlarının yeniden üretimi ve tüketim araçlarının yeniden üretimi üzerinden, bu iki büyük üretim kesiminde doğan karşılıklı talepler ve alım satımlar üzerinden inceleyerek bütün bir üretim sürecinin iktisadi yeniden üretimini açıklar. Yeniden üretim hem üretim süreci içinde hem de üretim süreci dışında gerçekleşen kısımlarının bütün amacı, üretici güçler ve üretim ilişkileri arasındaki birliğin yeniden

üretimidir; bu birliğin yeniden üretimi, birliğin öğelerinin yeniden üretimini de gerektirir. Üretici güçlerin yeniden üretimi, üretim araçları için bir ‘Yenileme’ meselesiyken iken, üretimin yürütücüleri, yani ücretli emekçiler için çok daha derin bir ‘uygunluğun ve itaatin tesisi’ meselesidir. Üretimin yürütücülerinin üretim araçlarına uygun olması, üretimin yürütücülerinin yeniden üretiminin birinci veçhesini oluştururken, itaatin üretimi ve yeniden üretimi ikinci veçhesini oluşturur. Tüm bunlardan sonra, Althusser’in hukuk hakkındaki görüşlerini ele alındı. Althusser’e göre hukuk hem devlet(baskı) aygıtı, hem de Devletin İdeolojik Aygıtları içerisinde sayılmalıdır. Bu bağlamda, Althusser’e göre, hukukun üç temel özelliği vardır: Hukuk, sistematiktir, biçimseldir ve baskıcıdır. Hukuk, pek çok uygulaması, yasa yorumu ve kurumu ile çelişkisiz ve yeterli/doygu olmaya yönelen bir sistem biçimindedir ve kaçınılmaz olarak bir sistematığe sahiptir. Hukuk, içeriğin önüne geçecek hatta onu belirleyecek ve ilişkinin taraflarını da biçimlendirecek kadar biçimseldir. Hukuk, müeyyideye dayandığından ötürü, ister istemez baskıcıdır. Birikim rejiminde gerçekleşen her değişim, hukuk alanına dönemsel olarak değişik düzenleme ve pratikler girmesine yol açar; ancak önceki dönemin kalıntılarına rastlamak da mümkündür. Hukuk, toplumsal düzenlemenin bütününden ödünç aldığı hak, adalet, özgürlük, otorite ve sair kavramlarla oluşturduğu kavram seti aracılığıyla, hukuk düzeninin değişik alanlarının düzenin bütünlüğü içerisinde tutulmasını sağlayarak merkezi bir etki oluşturur. Hukuk ideolojisi bağlamında ise, Althusser çevresinden Edelman’a göre, hukuk ideolojisi(büyük özne), hukuki kategoriler biçimini alan bir sesle hukuki ‘özne’ye, özne olarak seslenir ve onun da ‘özne’ olarak selamlanılışının ardından bir ‘özne’ gibi davranması gerekmektedir. Dolayısıyla, hukuk, özneyi tanımakla yetinmez, ideoloji aracılığıyla onu temellük etmek yazgısıyla beraber inşa eder. Hukuki ‘özne’ haline gelmek isteyen birey, üretim ilişkileri ile kurduğu hayali ilişki ve onun ifadesi olan hukuki biçimler üzerinden gerçeğin bir ‘çarpıtma’ veya ‘yanlış bilinç’ üzerinden temsili olarak değil, hukuki özneleri ve deneyimleri inşa eden toplumsal ilişkiler bütünüünün bir parçası olarak var olur. Ancak hak süjesi olarak hukuki ‘özne’, hukuki komutlara tabi olsa da bu komutlarca belirlenmemiştir. Hukuki özne, komut aldığı için değil, hukuki özne olarak kurulduğu için ve böyle bir ‘özne’ olarak kurulmak için belli tavırlar gösterir; yani kendisine seslenen hukuk ideolojisine(büyük özne) gereken

cevapları verir. Bu nedenle o zaten bir hukuksal özne olarak kurulmuştur. Dolayısıyla, hukuk ne temellük etme ilişkisi ne de emir ilişkisi üretebilir.

Çalışmanın birinci bölümünün ikinci kısmının üçüncü alt başlığında Düzenleme Okulu'nun düşüncelerine ve temel kavramlarını incelenmiştir. Düzenleme Okulu'nun "Kapitalizmin toplumsal antagonizmler ve krizler yaratmasına ve bu krizler sermaye birikiminin devamlılığını zaman zaman imkânsız hale getirmesine rağmen nasıl varlığını sürdürmektedir?" temel sorusuna cevap aradığı ve Kaba Materyalizm ile Althusser'e eleştiriler getirdiği, ancak ciddi oranda Althusser'den etkilendiği ifade ederek ayırım noktaları ortaya konmuş, Okul'un 'Devlet' kavramına ilişkin görüşleri ifade edilerek kısım tamamlanmıştır. Düzenleme Okulu, Althusser'e getirdiği eleştiride, onun 'Yeniden üretim' kavramında kriz analizlerinin eksik olduğunu ifade etmiştir. Ancak, Okul düşünürlerinin, Althusser'in iktisat, siyaset ve ideoloji alanlarının analitik ayrışması ve görelî otonomisi fikrini benimsemekte ve bunu sermaye birikimi ve bu birikimin kurumsal/örgütsel 'görünümleri' tarafından şekillendirilen toplumsal eylemlerini anlamak için analitik kavramlar olarak kullanmaktadırlar. Düzenleme Okulu'nun kavram seti incelenirken, hukuk bağlamında çalışmayı özellikle ilgilendiren 'Birikim rejimi-Düzenleme Biçimi', 'Sermaye ilişkisinin ekolojik tahakkümü', kriz kavramsallaştırması ve devlet hakkındaki düşünceleri ele alınmıştır. Sırasıyla özetleyecek olursak, Okul düşünürleri arasında genel kabul gören görüşe göre, birikim rejiminin üretim ve tüketimin eklemlenmesiyle elde edilen uzun dönemli istikrar olduğu, düzenleme biçiminin ise bir birikim rejimi içerisinde kriz eğilimlerine karşı koyacak eğilimleri harekete geçirecek araçlar sağlayarak kapitalist üretim ile tüketimin eklemlenmesini, kapitalizmin çelişkili karakterine rağmen bir süreliğine de olsa devam ettiren kurumların bütünlüğü ve normları işaret etmektedir. Düzenleme Okulu'na göre, birikim rejimleri ile kurgusal/hayali bir genel iktisadi çıkar/fayda anlayışı kurularak genel olarak sermayenin çıkarları ile tek tek özel sermayelerin çıkarları arasındaki gerilim ve çelişkilerin ertelendiğidir. Sermaye ilişkisinin ekolojik tahakkümü, biyolojiden alınan bir kavram olup, verili bir sistemin kendine özgü gelişim mantığını, kendi kendini organize eden bir sistemler ekolojisinde, diğer sistemlere kabul ettirmesi anlamına gelmek üzere sosyal bilimlere kazandırılmıştır. Düzenleme Okulu'nun kriz kavramlaştırmasına göre ise, bir birikim rejimi ve düzenleme biçimi içerisinde yaşanan krizlerin sebebi, birikim ve kurumlar arasındaki çelişkili ilişkinin birikim sürecine

yansımasıdır. Yeni bir birikim rejimi ve buna uygun düzenleme biçiminin geliştirilmesi, krizin çözülmesi için zorunludur. Yeni bir birikim rejimi kurulduğunda emeğin örgütlenmesi ile sınıf mücadelesinin yapılandırılması temelinde gelişecek olan düzenleme biçimi, devlet formu ve bu forma karşılık gelen tahakküm biçiminin de yeniden kurulmasına ihtiyaç duyacaktır. Haliyle, krizi olgusu sadece iktisat alanı içerisinde meydana gelmez, kriz aynı zamanda politik ve ideolojik bir olgudur. Bu bağlamda metalaşmanın sürekli bir olgu olmadığını, birikim rejimi ve düzenleme biçimi dönüşürken krize ve sınıf mücadelesinin aldığı biçime göre, bir zaman dilimi içinde alım-satıma tabi kılınan mal ve hizmetlerin gayrı-metalaşma süreci geçirebileceği yahut tam tersinin de olabileceğini ifade ettik. Düzenleme Okulu'nun 'Devlet' üzerindeki düşüncelerini de kısaca ele alındı. Düzenleme Okulu, Devlet kavramını ele alırken, devlet-sivil toplum ayrımından hareket etmediği gibi, devletin egemen sınıfın bir aracı olduğu görüşüne de katılmaz. Düzenleme Okulu'nun temel savı, iktisadi alanın içsel çelişkileri olması nedeniyle sermaye birikimini kendi başına sağlayamadığı ve bir düzenleyiciye ihtiyaç duyacağı; devletin bir aygıt olarak değil, iktisadi alanın kendi başına sağlayamadığı şartları düzenleyen bir ilişkiler ağı içinde, yani düzenleme içinde düşünülmesi gerektiğidir. Devlet, düzenlemenin içindeki kuramsallaşmış toplumsal ilişki, yani yapısal formlar içerisinde genellikle birinci konumda olsa da bu konumu daimi veya evrensel de değildir. Devlet, en üst yapısal form olsa dahi, diğer yapısal formların eş zamanlı işlevleri olmadan toplumsal çelişkileri ertelemeye üstlendiği işlevi yerine getiremez. Birikimin çelişkili bir doğaya sahip olması, bu yapısal formların eşzamanlı işlemesine imkan vermez. Devlet işte bu yapısal formların yoğunlaştığı ve birbirleriyle uyumun sağlandığı yer olarak düzenleme biçiminin bütünlüğünü korur ve devamlılığını sağlar.

Düzenleme Okulu'nun düzenleme biçiminin dönüşümünü izlerken 'Anayasal düzen' ile 'Kurumlar ve örgütler' olmak üzere iki göstergyle ilgilendiği ifade edildi. Düzenleme Okulu'na göre Anayasa, toplumsal ilişkileri düzenleyecek kurumları oluşturarak, toplumsal ilişkilere giren insanların haklarını belirleyecek veya göz ardı ederek güç ilişkilerine müdahale eden devlet iktidarının yapısını sergilerken, aynı biçimde, düzenli toplumsal ilişki setlerini düzenleme gücüne sahip normlardır. Kurumlar ise, toplumun iktidar yapısının ifadesi olan örgütler arasındaki etkileşimleri yapıyı sağlayan maddi olmayan araçlardır. Bu temel göstergelerin bir araya gelmesi biçimi emeğin

potansiyellerinin birikmiş/ölu emekle buluşarak üretime dönüştürüldüğü ve ancak bu suretle toplumsallığı düşünmeyi mümkün kulan tahakküm zeminini oluşturmaktadır. Buradaki kullanımı ile sermayenin ekolojik tahakkümü kavramı ile birlikte düşünüldüğünde, tahakküm kavramı, toplumun yeniden üretilmesi sürecine ideoloji dolayısıyla giren ve ideolojik alan üzerinden toplumun sembolik kuruluşuna etki edecektir. Bu düşüncelerden hareketle devletin kapitalizmin iktisadi ve toplumsal yeniden üretimindeki rolü öncelikle sermayenin değerlenmesinin koşullarını sağlamak ya da sermayenin toplam karşılığını artırmak; ardından emek gücünün kurgusal/fiktif bir meta olarak yeniden üretiminin koşullarını güvenceye almak olarak belirlemek mümkün görüldüğü belirtildi.

Bu bölümün en son kısmında ise ‘Hukukun toplumsal düzenlemedeki yeri’ üzerine bazı tespitlerde bulunulmuştur. Bu kısımda, bölümün geri kalanında elde edildiği teorik sonuçlar üzerinden hukukun yerini ve işlevi ifade edilmiştir: Hukuk ne iktisadi alanın ‘yansıması’ ne de egemen sınıfların salt bir ‘aracı’ olarak ele alınabilir. Althusser’in hukuk teorisine yönelik temel katkılarını ve Düzenleme Okulu’nun düşünceleri dikkate alınarak geliştirilen ilgili kısımda, bireylerin hukuk ideolojisi ile kurduğu ilişki neticesinde hukuksal dönüşmelerinin söz konusu olduğu, yani bireylerin ilk elde hukuksal özneler olarak hukuk tarafından tanınmadığı, hukukun, bireyleri temellük etmeye yazgılı özneler olarak inşa ettiği ifade edilmiştir. Ancak, hukuk bir üretim ilişkisi değildir; ne temellük etmeyi, ne de emir ilişkisini üretebilir. Emir, hukuka içkin olsa da, bireyi emirlerle biçimlendirmez, ‘özne’ emirlerden önce biçimlenmiştir. Hukuk da bu özneye karşı vardır. Hukuk, aynı zamanda bir sisteme gönderme yapmaktadır. Bu sistem, yasalar, hapishaneler, yargıçlar vs.’den oluşur. Hukuk, birinci olarak bireyin ‘özne’ olarak kurulması ve ilişkilerin, birikim tarzının gereklerine göre biçimlenmesini sağlar; ikinci olarak ise birikim rejimindeki dönüşümleri, düzenleme biçimindeki dönüşümlerle bağdaştırarak destekler/tamamlar. Bu noktada, hukukun dönemsel olduğu, kavramların anlamsal olarak dönüşebileceği, bir birikim rejimine uyan bir kavramın, bir başka birikim rejiminde anlam kayması yaşayacağı ya da yerine yeni bir kavramın geleceği; hukukun bir genellik iddiası taşıdığı, normların belirli somut bir olayı düzenlemeyi hedeflemeyip genel normatifleşmeyle ilgilendiği ifade edilmelidir. Hukuk toplumsal düzenlemenin bağlantı noktasını oluşturur. Zira hukuk, ideoloji olarak, devlet dolayısıyla bireyin özneye dönüşmesini düzenlerken, sermaye birikiminin

imkânlarını ve istikrarını, istikrarın ortadan kalkması halinde ise dönüşüm sonrasında, istikrarın yeniden kurulmasını düzenler. Bütün bunlar, devlet dolayısıyla olsa da, devlet bu sürecin öznesi değildir. Devlet, toplumsal düzenlemenin diğer alanlarındaki sınıfsal taleplerin tahvil ve temsil olduğu bir ilişkiler alanı olarak anlaşıldığında, bu durumda, bu alana sirayet eden taleplerin hukuksal düzenlemeye etki edeceği açıktır. Bu durumun bir temel neticesi olarak, hukuksal düzenlemenin birikim rejiminin ve düzenleme biçiminin genel amaçları dışına çıkmaması, düzenlediği kadar düzenlendiği ifade edilmiştir.

2. BÖLÜM: SERMAYE BİRİKİM SÜRECİNDE TİCARET HUKUKUNUN ÖZGÜN ROLÜ

Çalışmanın birinci bölümünde sermaye birikim sürecinin nasıl işlediği, toplumsal düzenleme kavramının Marx ve ilk kuşak Marksistlerdeki anlamı, Althusser'in 'İdeoloji' ve 'Yeniden Üretim' kavramları ve Düzenleme Okulu'nun bazı temel kavramları, hukukun genel olarak nasıl biçimlendiği ve birikim süreci içerisinde ne gibi işlevler üstlendiğinin tartışılabilmesi için ele alındı. İkinci bölümde ise, sermaye birikim sürecinde ticaret hukukunun özgün rolü tartışılmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda, ticari işletme, tacir ve şirket kavramları incelenecektir. Ticaret Hukuku, bu üç kavramla elbette sınırlı değildir. Bu üç kavramın ele alınmasının temel sebepleri, ticaret hukukunun sermaye birikim sürecindeki işlevlerinin temel taşıyıcıları olmalarıdır. Başka hukuksal kavramlar, ancak bu üç kavramla bir noktadan irtibatlanarak işlevler taşıyabilirler. Örneğin, bir kambiyo senedi temel işlevi olan tacirler arası ticari kredi sağlama işlevini, ancak tacir ve ticari işletmenin varlığında, bunlarla irtibatlı olarak sağlayabilirler. Bu bakımdan, inceleme bu üç kavramla sınırlı tutulmuştur.

İkinci bölümün birinci kısmında 'ticari işletme' kavramı ele alınacaktır. Ticari işletme kavramı, kısmın birinci kesiminde, öncelikle pazar olgusu ile beraber incelenecek, kısmın ikinci kesiminde, kavramın yapısı ve özellikleri incelenecek, kısmın üçüncü kesiminde ticari işletme kavramı ile düzenleme kavramının rabitaları tartışılacak ve kısmın son kesiminde sermayenin devamlılığında başvurulmuş ve ticari işletme kavramını yakından ilgilendiren hukuksal kurumlar incelenecektir.

İkinci bölümün ikinci kısmında 'tacir' kavramı ele alınacaktır. Kısmın birinci kesiminde tacirin üretim ilişkilerindeki ve düzenleme kavramı içindeki konumu tartışılacak, kısmın ikinci kesiminde tacirin gerçek ve tüzel kişi olmasının sermaye birikim süreci açısından sonuçları ele alınacak, kısmın son kesiminde ise tacir kavramının kapitalist toplumsal düzenleme ile kopuş ilişkisi, tarihsel bir perspektiften ele alınacaktır.

İkinci bölümün üçüncü kısmında, 'Şirket(Ortaklık)' kavramı ele alınacaktır. Kısmın birinci kesiminde, şirket kavramı ile ilgili temel kavramlar ele alınacak, ikinci kesiminde şirket türleri ilk kesimde ele alınan kavramlar temelinde incelenerek sermaye birikim süreci içerisinde hangi hukuksal kurumlar ile ne gibi işlevler üstlenme imkânına

sahip oldukları tartışılacak, kısmın son kesiminde ise kapitalist ortaklıkların nasıl ve hangi toplumsal şartlarda ortaya çıkarak geliştiği, tarihsel bir perspektifte ele alınacaktır.

İkinci bölümün ‘Sonuç’ başlıklı son kısmında, ele alınan ticaret hukuku kavramları ve bu kavramlarla bağlantılı hukuksal kurumların sermaye birikim süreci içerisindeki işlevlerine yönelik tartışmaların ulaştığı genel sonuçlar bir bütün olarak ele alınacaktır.

2.1. SERMAYE ÖRGÜTLENMESİ OLARAK TİCARİ İŞLETME KAVRAMI

Çalışmanın ikinci kısmının birinci bölümünde ‘Ticari işletme’ kavramı ele alınacaktır. Bu yapılırken, birinci ayırmada, kavramın toplumsal anlamı ve sermaye birikim sürecinde değerlendirilen sermayeler için anlamı ifade edilmeye çalışılacaktır. İkinci ayırmada, kavramın özellikleri, yine sermaye birikim sürecindeki işlevleri göz önünde tutularak ifade edilecektir. Üçüncü ayırmada, ticari işletmenin düzenleme okulunun görüşleri ekseninde bir yorumu ve son ayırmada ticari işletmenin rehni ve devri ile iflas kurumları üzerinden sermayenin değerlendirilmesinin devamlılığına yönelik hukuksal düzenlemeler ile taşıdıkları işlevleri tartışılacaktır.

2.1.1. Pazar ve Ticari İşletme

Çalışmanın birinci bölümünün ‘Sermaye birikim süreci’ başlıklı ilk kısmında, sermaye birikim sürecinin hem tek tek sermaye parçaları için birikim çevrimleri biçiminde, hem de toplam toplumsal sermaye için nasıl işlediğinin üzerinde durulmaya çalışılmıştı. O kısımda özetle, sermaye birikim sürecini işleten sermayenin, sermaye çevriminin başında olduğundan daha fazla bir değer ile çevrimi tamamlamayı amaçladığı, bu sebeplerle meta alıcısı olarak başladığı çevrimi, elindeki metaları satarak paraya çevirdiği ve yeni metalar alarak yeni bir çevrim, yani değerlendirme ve birikim süreci başlattığı ifade edilmişti. Bu neredeyse kurgusal tartışma esnasında iki olgu bilinçli olarak ihmal edilmişti. Bunlar: sermaye birikim sürecinin bütün sermayenin katıldığı bir süreç olduğu ve pazar olgusu. Bu iki olgu birbirleriyle iç içe geçmiş haldedir. Zira sermaye birikim sürecinin başlangıcında, para biçimindeki sermayenin satın aldığı meta, bir başka birikim sürecinin üretimidir; haliyle birikim sürecini başlatmak isteyen meta alıcısı elindeki parayı birikim sürecini tamamlamak isteyen meta satıcının metalarına

karşılık olarak verir. Sadece tek bir meta alışverişi olarak gözlemlenen bu ilişki, gerçekte, sonsuz sayıda meta alıcısı ve satıcısı tarafından, sonsuz kez ‘pazar’da tekrarlanır. Dolayısıyla bu iki olgu birbirinden ayrı değildir, bizatihi iç içedir. Bu iki olgu, bu şekilde anlaşıldığında, şöyle bir problem meydana çıkar: Her bir sermaye parçası, bir maddi varlık olarak elbette vardır. Ancak, bunlar ve bunların her birinin kendi tikel sermaye birikim süreci birbirinden hukuken nasıl ayrılır? Bunun imkânlılığını, ticari işletme kavramı sağlar. Zira her bir sermaye parçası, hukuken ‘ticari işletme’ olarak örgütlenerek diğer sermaye parçalarından ayrılır ve pazara gelir. Bu açıdan düşünüldüğünde, her bir sermayenin kendi çevrimi ile diğer sermayelerle karşılaştığı pazar arasındaki ilişkiyi yakından incelemek ticari işletme kavramının sermaye birikim sürecindeki işlevlerini tartışmak bakımından zorunludur.

Sermaye parçaları, birikim süreçleri içinde P-M-M'-P' genişletilmiş yeniden üretim formülü ile yani önce para, sonra meta(üretken meta ve emek gücü), üretim süreci sonrasında artı değeri de ihtiva eden üretilmiş meta ve bu metaların satılması ile elde edilmiş fiyat ve kârı ihtiva eden para olarak varlık gösterir. Ancak bu soyutlanmış anlatım, her bir sermaye parçası için yalıtık biçimde gerçekleşmez. Sermayeler birikim süreçlerinde meta alıcısı ve satıcısı olarak¹³ karşılaşır ve ilişkilendirilir. Bu ilişkiler, bir ‘pazar’da oluşur. Meta alıcısı ve satıcısı olarak isimlendirilen bu sermaye parçaları, birbirleri karşısına kendi başlarına gelemeyizler. Bu birikim süreçlerini kendi başlarına yürütmek ‘canlılığına sahip değildirler. Dolayısıyla bu süreçleri bir öznenin kontrolünde yürütüp bu yürütücülerin elinde mübadeleye girmek üzere piyasaya gelirler. Hukuk bu durumu kendi dilinde ‘ticari işletme’ olarak kodlar. Öyleyse, ‘ticari işletme kavramı’ bir sermaye parçasının birikim sürecine girişini gerçekleştirmesi için önüne sunulan örgütlenme biçimidir, denebilir. Bu örgütlenme, görüldüğü gibi, idare eden(gerçek veya tüzel kişi tacir) ile sermaye birlikteliğine dayanır.

Pazarda görülen, sermaye birikim sürecine dâhil olan¹⁴ her sermaye parçası bir ticari işletme olarak örgütlenmek durumundadır. Hukuk, ‘Ticari işletme’ adı altında ve onun

¹³ Bunu yalnızca örneğin a metasının satın alınması için b miktarında para ödemek olarak anlamamak gerekir; sigorta yaptırılması, taşıma hizmeti alınması vs. de bu meta alışverişlerine dahil olan bazı diğer ilişkilerdir.

¹⁴ Burada elbette, dolaylı yollardan dahil olan sermaye parçalarını, yani toprak rantını ve faiz getiren sermayeyi(para-sermaye) dışarıda bırakıyoruz. Burada kast edilen girişimcinin sermayesidir. Ancak, gerek toprak, gerekse para-sermaye ancak bir işletme üzerinden, dolaylı olarak, birikim sürecine dahil olur, rant ve faiz yaratır.

gereklerine göre örgütlenen bir sermaye parçasını ‘görmeye’ başlar; zira bundan önce o sermaye parçası, hukuksal düzlemde bir miktar para ve/veya bir miktar mal olarak görünür. Oysa ticari işletme kavramı altına alınıp diğer gereklilikleri ile belli bir ticari unvan ile ticaret siciline kaydedildiğinde, vergi kayıtlarına geçtiğinde, sermaye varlıkları(işletme binaları, araçlar vs. banka hesapları) bu iş için özgülendiğinde, sermaye parçaları, artı değer elde etmek için birikim sürecinden geçen ve artı değeri içeren metaları satıp/yeni metalar alarak birikim sürecini başlatmak isteyen ticari işletmeler olarak görünür olur.

Bu tartışma yürütülürken, ‘ticari işletme’ kavramı, ticari işletmenin genel yapısını göz ardı ederek ‘pazar’daki sermaye parçalarının birbirlerine karşı, hukuk düzlemindeki dış görünüşüyle sınırlı olarak sunuldu. Bir sonraki kısımda, ticari işletme kavramının yapısı ele alınacaktır. Buraya kadarki tartışmada, birikim sürecine girişimcinin elinde girecek olan sermaye parçalarının gerek süreç sonunda ürünlerini satmak için getirdikleri, gerek birikim sürecinin başında işlenecek ürün satın almak için geldikleri pazarda, hukuk tarafından tanınmaları, görünür kılınmaları için ‘ticari işletme’ olarak örgütlenmesi zorunluluğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla, pazarda karşılaşan sermaye parçaları, birbirlerini ‘ticari işletmeler’ gibi görürler.

2.1.2. Sermaye Birikim Süreci Bakımından Ticari İşletmenin Yapısı ve Özellikleri

Bir önceki kısımda, pazarda karşılaşan her bir sermaye parçasının birbirinden ayrıldığı, bu ayrımın hukuksal imkânını ise, ‘ticari işletme’ kavramının sağladığı belirtildi. Öyleyse, ticari işletme kavramı, temelde iki işleve sahiptir; birincisi, sermaye parçalarının tikel birikim süreçlerine özgülennesinin hukuki olanaklarını ortaya koyarak birbirinden ayrılmasını sağlamak. İkincisi, ayrı birer ‘ticari işletme’ olarak pazarda meta alıcısı ve meta satıcısı olarak karşılaşan sermaye parçalarının birbirlerini ticari işletme olarak gördükleridir. Ancak bu her bir birimin kendi iç dinamikleri nelerdir? Her bir ticari işletme, hangi hukuksal kurumlarla, hangi hukuksal imkanlarla hem tikel hem tümel sermaye birikim sürecini/süreçlerini işletme imkanını bulur? Bu başlık altında bu soruların cevapları tartışılacaktır.

Her bir işletme, bir kişi ve sermaye birliğinden oluşmaktadır. Bir ticari işletmede kişi unsuru, bir sonraki bölümde üzerine tartışılacak olan ‘tacir’ kavramı ile karşılanır. İnsanlar gibi, tüzel kişiler(şirket, dernek, vakıf) de tacir olabilir (Arkan, 2014, s. 113). Tacir, sermayenin doğrudan maliki olmak zorunda değildir; tacir para-sermaye biçimindeki sermayeyi borç(kredi) almış olabilir, işletmenin binasını kiralamış olabilir. Dolayısıyla, ticari işletme, bir ilişki olarak tacir ve sermaye arasında bir malik-mülk ilişkisi olduğunu ifade etmez. Burada tacirin konumu, ‘işleten’dir. Yani tacir, sermayeyi birikim süreci içerisinde daha değerli hale getirmek için çabalayan kişidir. Bunun dışında, tacir sermayenin hukuken maliki olsa bile bunun birikim süreçleri için bir önemi yoktur. Zira bu bölümün dördüncü kısmında görüleceği gibi, sermaye çevrimleri iyi yönetilmeyen, birikimi gerçekleştirilemeyen bir sermayenin işleteni değişebilir, sermaye başka işletenlerin dolaylı veya doğrudan kontrolüne girebilir. Birikim sürecinin istenilen sonuçları vermemesi, yani sermayenin değerlenmemesi, değer kaybetmesi ya da beklenildiği kadar değerlenmemesi durumlarında, sermayeyi işletmede başarısız olan tacir kişi, birikim sürecinin dışına atılır. Hukuk, bunun imkânlarını hazırlamıştır.

Arkan, ticari işletmenin üç temel unsuru olduğunu ifade etmektedir. Bunlar: 1- Esnaf faaliyetinin sınırlarını aşacak düzeyde gelir sağlamayı hedef tutma. 2-Devamlılık. 3-Bağımsızlık. (Arkan, 2014, s. 27 vd.) Bu üç unsurun, bağımsızlık unsuru bir tarafa bırakılırsa¹⁵, diğer iki unsur birbirine sıkı sıkıya bağlı unsurlardır. Arkan, ‘Esnaf faaliyetinin sınırlarını aşacak düzeyde gelir sağlamayı hedef tutma’ ile sadece maddi faydayı değil, aynı zamanda malvarlığındaki muhtemel bir eksilmeyi engellemeyi amaçlayacak şekilde ekonomik yarar sağlama olarak ifade etse de bu, ticari işletme kavramını anlamak için yeterli değildir. Sermaye birikim sürecinde işletilen her bir sermaye parçasının hedefi, basitçe gelir elde etmek değildir; aynı zamanda konulan sermayenin en az ortalama kâr oranı ile fazlaşmış halini sermaye birikim süreci sonunda elde etmiş olmaktır. Bu husus, çalışmanın ilk kısmında ayrıntılı bir şekilde incelenmişti. Orada ifade edildiği gibi, bu amaç, bütün birikim süreçlerinin temel hedefini oluşturmaktadır. Öyleyse bu unsuru, ‘Sermaye birikimi sağlamayı hedef tutma’ olarak anlamak daha yerinde olur.

¹⁵ Arkan, bağımsızlık unsurunun Türk Hukuku tarafından merkeze bağımlı şube ve merkezden bağımsız acenteyi birbirinden ayırmak amacıyla ‘icat’ edildiğini ifade etmektedir (2014, s. 31). Öyleyse, bağımsızlık unsurunu tüm ticari işletmeler için esaslı bir unsur olarak ele almak imkânı yoktur.

Bir ticari işletmenin sermaye birikimi sağlamayı hedef tutması, onu esnaf işletmesinden kökünden ayırır. Zira bir esnaf işletmesinin ticari işletmeden temel farkı, birikim sürecine eksikli müdahil olmasıdır. Berber, kuaför, hallaç, terzi gibi geleneksel mesleklerde ciddi bir sermaye birikimi yaşanmaz, zira bu işler, işi gerçekleştiren kişinin kişisel emeği ile gerçekleştirilen sınırlı kazanca dayanan zanaatlardır. Zanaatkârlar da başkalarının emeğinden faydalanmaya yönelebilir. Ancak, örneğin bir berber veya terzi, emekçi istihdamı ve onlardan elde ettiği artı-değerle birikim sürecine zaten doğrudan dâhil olamaz.¹⁶ Pazardaki yer ve etkileri, birer küçük patrona dönüşmedikleri müddetçe, ancak geçinmelerine yeter. Her durumda, önemli sayılabilecek bir sermaye birikimine ulaşmaları güçtür. Bu bakımdan Türk Hukuku'nda elden edilen kazanca göre yapılan ticari işletme-esnaf işletmesi ayrımı, aradaki farkı ciro üzerinden kurduğundan az çok aynı noktaya varmaktadır.

Bir ticari işletmenin tacir ve sermaye birliğinden oluştuğu belirtildi. Bu birliğin karakteri üzerinde durmak, bize ticari işletmenin ne olduğu ve özellikleri hakkında bir fikir verecektir. 'Tacir' kavramı bir sonraki bölümde irdeleneceği için, bu aşamada sermaye ile ilişkisi üzerinde durmakla yetinilecektir. Tacir ve sermaye arasındaki ilişkinin, doğrudan malik-mülk ilişkisi olmadığı, tacirin 'işleten' olduğu biraz önce belirtilmişti.

Sermaye, bir sermaye çevriminde, girişimci olarak değerlendirilmek isteniyorsa, hukuken, ticari işletme olarak örgütlenmek zorundadır.¹⁷ Ancak, sermayeyi oluşturan öğeler, kendiliğinden harekete geçen varlıklar değildir. Dahası, sermaye birikim sürecine girme ve mevcudunun daha fazlasına dönüşme 'dürtü'sü sermaye parçalarında olmayan dürtülerdir. Dolayısıyla, bir sermaye parçası, ancak gerçek ya da tüzel bir kişinin iradesi ile sermaye birikim sürecine dâhil edilip bir ticari işletmeye özgülenebilir. Sermayenin sermaye birikim sürecini yürütmek için özgülennesinin temel amacı, mevcut değerini artırmaktır. Yani, birikim elde etmektir. Bu bakımdan,

¹⁶ Savran, sınıfsal konumlanma bakımından, ayırım noktasını zanaatkârın kişisel emeğini harcıyıp harcamamasına dayandırmaktadır. Ona göre, zanaatkâr çalıştırdığı işçilerle birlikte kendi de bir işçi gibi üretim sürecine fiilen katılıyorsa bir küçük burjuvadır; ancak üretim sürecinde emek harcamak yerine üretim sürecini düzenlemekle, kontrol etmekle ve ticari bağlar kurmakla yetiniyorsa, bir küçük patrondur (Savran, 2014, s. 38).

¹⁷ Faiz getiren sermaye için bir istisna olduğu düşünülebilir. Günümüz için düşünüldüğünde böyle bir itiraz yersizdir; zira faiz getiren sermaye de çoğunlukla birer ticari işletme olan bankalar veya anonim şirket hisse senetleri vs. aracılığıyla sermaye birikim sürecine katılırlar. İlişki dolaylı da olsa, bir ticari işletmenin var olması gereği ortadadır.

çalışmanın birinci kısmının birinci bölümünde değinilen ‘Sermaye’ kavramına ilişkin açıklamalarımızı hatırlatmakta yarar vardır. O kısımda, genişletilmiş yeniden üretim tablosunu görürken, sermaye birikim sürecine özgülenen sermayenin, ilk adımda üretim araçları ve emek gücünün satın alınması için pazara getirildiği, bu metalar ile artı-değeri içeren yeni metalar üretildiği, bu metaların satılması ile ortalama kârı içeren yeni bir sermaye elde edildiği (P-M-M'-P') ifade edilmişti. Devamında ise, kapitalist ile birikim sürecine özgülenen sermaye arasındaki ilişki, ‘üretim ilişkisi’ olarak ele alınmış, üretici olan ama üretim araçlarına sahip olmayan üretimi gerçekleştirenler ile üretici olmayan ama üretim araçlarına sahip olup üretime müdahale eden başka kişiler arasında var olan ilişkiler (Althusser, 2006, s. 55) olarak tanımlanmıştı. Sermayenin bir parçasını oluşturan üretici güçlerle sermayenin diğer parçasını oluşturan üretim araçlarının (makinelere, hammaddelere, binalar vs.), tacirle arasındaki ilişki, bunları kullanarak artı-değer elde etmeye ve kar elde ederek birikim sağlamayı amaçlayan üretim ilişkisi olarak anlaşılmalıdır. Tacir, sermayenin işletenidir. Bu işletme eyleminin temel amacı artı-değer temellükü yoluyla sermayeyi değerlendirmektir. Dolayısıyla, ticari işletme kavramı, sadece tacir ile sermaye arasındaki sermaye birikimini gerçekleştirme amacı ile özgülemeyi ifade etmez, aynı zamanda aradaki ilişkinin mahiyetini, üretim ilişkisi olduğu gerçeğini de açığa vurur.

Buraya kadar tacir ile sermaye arasındaki ilişkinin, iki temele dayandığını ifade edilmiş oldu: 1- Tacir ile sermaye arasındaki ilişki, üretim ilişkisidir. 2- Ticari işletme, hem sermayenin sermaye birikim sürecine özgülenmesini ifade eder, hem de tacir ile sermaye arasındaki üretim ilişkisinin hukuken imkân dâhiline sokar. Ancak, üretim ilişkileri bir ticari işletmenin sınırlarının çok ötesinde olan, üretim tarzı tarafından, her bir ticari işletmede yeniden üretilen ilişkilerdir. Düzenleme okulunun görüşlerinden hareketle, bir hukuksal kavram olarak ticari işletme kavramı ve bu kavrama bağlı hukuksal kurumların, üretim ilişkisini, her bir tacir-sermaye birlikteliğinde üretmekle ve yeniden üretmekle kalmadığını, aynı zamanda üretim tarzının yaşadığı yapısal krizlerde, yeni birikim rejimine geçilirken sermaye kontrolünde yaşanacak rol değişikliklerine nasıl katkı koyduğunu da tartışmak elzemdir. Bu tartışma, aynı zamanda yapısal olmayan krizler ile sermaye parçalarının üretim ilişkilerinin gereklerine aykırı işletilmesi durumundaki rol değiştirmeleri anlamak için de gereklidir. Bu, ticari işletme kavramı ile ona bağlı hukuksal kurumların sermaye birikim sürecindeki işlevlerini

anlamak açısından önemlidir. Zira toplumsal düzenlemenin dönüşümlü yapısında, sermaye birikim süreçlerindeki her bir temel birim, her bir ticari işletme, ayakta kalarak ya da kalamayarak, bir şekilde, üretim tarzının dönüşümüne katkı koymaktadır.

2.1.3. Ticari İşletme Kavramı ve Düzenleme

Kapitalizmin çok sayıda krizi ve çöküş emaresini atlattığı kabul edilecektir. Elbette, her kriz üretim tarzında bazı çatlaklar açmış, yapısal krizleri birikim rejiminin ve düzenleme biçiminde bir dönüşüm takip etmiştir. Ticari işletme kavramı ile bu kavrama bağlı hukuksal kurumların sermaye birikim sürecinin yaşadığı yapısal krizleri, üretim tarzı ekseninde aşma konusunda sunduğu imkânları incelemek, bu dönüşümleri örneklendirmek hususunda önemlidir. Ticari işletme kavramı eksenini düşünülürken, hem birikim rejimi ve düzenleme tarzı dönüşürken yani hem yapısal krizlerde, hem de daha küçük çapta krizlerde ve her bir sermaye parçasının üretim ilişkileri gereğine aykırı olarak işletilmesi halinde sermayenin kontrolündeki rol değişikliklerini mümkün kılan hukuksal kurumlar nelerdir? Bu kısımda bunlar tartışılacaktır. Bunu yaparken, bu ihtimalleri anmadan, üçü için de geçerli hukuksal kurumların neler olduğunu ifade edilecektir.

Bir önceki kısımda ifade edilen tacir ve sermaye arasındaki ilişkideki temel kabul, bunun bir üretim ilişkisi olduğu ve sermaye birikimini gerçekleştirme amacına dayalı olduğuydu. İkinci olarak ise, üretim araçları ile üretim ilişkileri arasındaki birlikten bahsedildiğinde, üretim ilişkisinin öncelikli olduğunu belirtilmişti. Bu önceliklilik, ‘belirleme’ anlamında değil, ‘devamlılık’ anlamında ele alınmalıdır. Zira, üretici güçler ortadan kalkıp yerlerine başka makineler, emekçiler gelse de sermaye birikim sürecinin temel amacı olan artı-değer temellükü üzerinden sermaye birikimi, bu ifadedeki üretim ilişkileri değişmedikçe ortadan kalkmayacaktır. Bu, ticari işletme kavramının, üretim tarzının dönüşümlü sürekliliğindeki işlevini anlamada fayda sağlayacaktır. Ancak bu noktaya gitmeden önce, tartışılması gereken temel bir sorun daha vardır: Kapitalist üretim tarzının üretim ilişkisi varlığını sürdürdükçe, tacir ve sermaye ilişkisinin yaşadığı krizler nasıl aşılacaktır? Yani üretim ilişkisinin dönüşümlü devamlılığında, ticari işletme hem tikel hem kavramsal manada nasıl bir seyir izler ve hangi hukuksal kurumlar bu seyrin sınırlarında durur?

Kavramsal bir incelemeden evvel, mevcut olduğu varsayılan bir ticari işletme için soruyu ele almak tartışmayı daha kolay kılacaktır. Bir kriz anında, bir ticari işletme, ürettiği metalleri satamayıp borçlarını ödeyemeyebilir. Pazarda faaliyetlerini sürdüren ticari işletmelerin önemli bir kısmı böyle bir sorunla karşılaşabilir. Bu durumda, ticari işletmeyi işleten tacir sermayesini yönetemez olur; neticede öngörülen bazı hukuki yollarla kredi alarak(Ticari işletmenin rehni) krizi aşmaya ya da sermaye birikim sürecinin dışına çıkmaya(Ticari işletmenin devri) çalışır. Bunları yapmaya imkân bulamayıp sürecin dışına atılabilir(İflas). Bu durumda, işletmesine özgülediği sermaye ve tacirin artık yürütemediği ‘işleten’ ilişkileri, görüldüğü gibi tamamen ortadan kalkmaz. Ya bu sıfat, aynı ticari işletme ilişkisi üzerinden devralınarak sürer ya da özgülenen sermaye, başka birikim süreci ile bağlar kurar.(Örneğin fabrika binası başka bir fabrikatör tarafından satın alınır ve onun fabrikasına dâhil edilir.) Bu durumda, görüldüğü gibi bazı durumlarda ‘işleten’ kişinin tacirlik sıfatı, bazı durumlarda ise ticari işletme ortadan kalksa da, sermaye bir başka birikim sürecine dâhil edilerek; tacir ile sermaye arasındaki ticari işletme ilişkisi başka bir tacir tarafından devam ettirilerek ya da yeniden kurularak, sermaye ve ticari işletme ilişkisi sürdürülmüş olur. Neticede, somut bir ticari işletme için düşünüldüğünde, ticari işletme kavramını ilgilendiren bir sonuç ortaya çıkar: sermayenin ve ticari işletme ilişkisinin, tacirin varlığına göre, devamlılık arz etmesi. Gerçekte, biraz yukarıda tacirin ‘işleten’ olduğuna dair açıklamalar da bu sonucu desteklemektedir.

Tacir, sermayeyi (en azından ortalama kâr oranında) değerlendirdiği müddetçe sermayeyi kontrol imkânına sahip olabilecek, ticari işletmenin kişi unsurunu oluşturabilecektir. Ticari işletmeye özgülenen sermayenin yeterince veya hiç kâr etmemesi, dahası kayba uğraması, üretim ilişkisinin sürdürülmesi imkânını önce zorlaştırır ve devamında ortadan kaldırır. Zira bu kayıplar öyle bir raddeye gelir ki, artık ticari işletme olağan seyrinde ilerleyemez. Bütün sermaye için düşünüldüğünde, kapitalist üretim tarzının kriz anları bu dönüşümler için bir örnektir. Başlıca dönüşümlerden biri sermayenin merkezileşmesi, yani daha az elde daha fazla sermayenin toplanmasıdır. Buna imkân veren ticari işletme kavramı ile bağlantılı hukuksal kurumlar vardır. Her bir ticari işletmenin dönüşümü ve sermayenin merkezileşmesi; neticede üretim tarzının krizden dönüşerek çıkması bu kurumlar eliyle olur. Bu hukuksal kurumların incelenmesinin ticari işletme kavramının sermaye birikim

sürecindeki işlevlerini tartışma konusundaki önemi açıktır. Bu bakımdan bir sonraki kısımda bu hukuksal kurumlar tartışılacaktır.

2.1.4. Sermaye Birikiminin Devamlılığına İmkân Sağlayan Hukuksal Kurumlar

Bir önceki kısımda, ticari işletmeyi oluşturan tacir-sermaye birliğinde, tacir ile sermaye arasındaki ilişkinin üretim ilişkisi olduğu; üretim ilişkisinin temel amacının artı-değer temellükü yolu ile sermaye birikimi sağlamaya dayandığı ve tacirin sermayeyi bu amacı gerçekleştirmek için 'işlettiğini' ve bu işletme fiili ekseninde, bunu layığıyla yerine getiremeyen tacirlerin birikim süreci dışına atıldığı belirtildi. Sermayeyi üretim ilişkilerinin gerektirdiği gibi işletemeyen tacir birikim süreci dışına atılıp tacir sıfatını ve bu sıfatın getirdiği hak ve yükümlülüklerle tabi olma imkânını kaybederken, ticari işletmeye özgülenen sermaye, pazardaki ve sermaye birikim sürecindeki varlığını sürdürür. Bunun nasıl olduğunu anlamak için, ticari işletmenin rehini ve devri ile iflas müeyyidesi üzerinde durmak gerekmektedir. Bu üç hukuksal kurum, sermayenin birikim sürecindeki devamlılığını bazen aynı, bazen de farklı tacirler elinde veya farklı ticari işletmelere özgülenerek sürdürmesine imkân tanırırlar. Bu nedenle tek tek ele alınmaları zorunludur.

Ticari işletmenin rehini, sermaye ve tacir birliğinin henüz ortadan kalkmadığı bir hukuksal kurumdur. Sermaye birikim sürecinin her bir çevriminin yürütülebilmesi için, belli bir miktarda sermayeye ihtiyaç olacağı aşikârdır. Tacir, bu sermayeyi birikim sürecinin hemen başlangıcında ticari işletmeye özgülese de, sattığı metaların ödemesi kendisine yapılmadığında, ürettiği metaları satamadığında ciddi bir dar boğaza girebilir. Tacir elinde sermaye birikim sürecinin bir çevrimini döndürecek kadar sermaye kalmasa veya elinde ödemelerine karşılık sadece ürettiği metalar olsa bile birikim sürecini -belki verilebilecek kısa bir iş durdurma- haricinde durduramaz; metalar ise borcu ödemez. Bu durumda, tacir krediye başvurma yollarını arar ve daha iyi bir teminatı yoksa kredi veren ticari işletmeyi rehin edebilir.

Ticari işletme rehininin püf noktası, tacir ve sermaye arasındaki ilişkinin ortadan kalkmamış olmasıdır. Alınan kredinin ödenmesi bu ilişkinin sağlıklı işletilmesine, yani birikim süreçlerinin iyi işletilmesine ve üretilen metaların değerinden satılarak en az

ortalama kârın elde edilmesine bağlıdır. Ticari işletme rehininde, ticari işletme ile ona özgülenmiş taşınır sermayenin rehin alanın hâkimiyet alanına geçmemesi, bunun bir sonucudur.(Oysa taşınır rehininde, rehin edilen taşınır mal rehin alana teslim edilir. Rehin borçlusu ödemeyi vade tarihinde yapmazsa, taşınır mal rehin alanın mülkü olur.) Alacaklı, rehin gibi, alacak tahsilinin hızlı ve kesin bir çözüm yolu ile ciddi bir teminat elde etmiş durumdadır (Arkan, 2014, s. 47 vd.). Yukarıda belirtildiği gibi, tacir ile sermaye arasındaki ilişki, doğrudan mülk-malik ilişkisi olarak ele alınamayacak bir tür ilişki olup üretim ilişkisidir. Ticari işletmenin rehin edilmesi ile sadece ticari işletmeye özgülenen sermaye parçaları değil, tacir ile sermaye arasındaki ilişki de bir teminat haline gelir; çünkü tacir, ticari işletmesini rehin ederek elde ettiği krediyi, faizi vs. ile beraber, kredi verene geri ödeyemezse sadece ticari işletmeye özgü sermaye parçaları(ve rehnedilen diğer öğeler: ticaret unvanı, marka vs.) elden çıkmaz, tacir ile sermaye arasındaki üretim ilişkisi de ortadan kalkar. Rehin alacaklısı kurum, ticari işletmeye özgülenen sermaye değerlerinin paraya çevrilerek tasfiyesini gerçekleştirebilir (Arkan, 2014, s. 40 vd.).

Ticari işletmenin devri ise ticari işletmenin rehininden farklılıklar arz etmektedir. Temel fark, ticari işletmenin işleteninin değişmesi, yani üretim ilişkisinde bir taraf değişiminin yaşanmasıdır. Ticari işletmenin rehini için sayılan gerekçeler, ticari işletmenin devri için de sayılabilir. Örnekler elbette genişletilebilir. Ticari işletmenin devrinde, devreden tacir, aksine sözleşme olmadıkça hem ticari işletmeye özgülenen sermayeyi, hem de sermaye ile arasında kurulan üretim ilişkisini devreder. Sermaye devri, sözleşmeyle bazı kısımları kapsam dışında bırakılmamışsa, ticari işletmeye özgülenen sermayenin tamamının devri ile ticari işletmenin borçlarının devrini kapsar. Türk Hukuku'na göre devirden önceki borçlardan devir tarihinden itibaren iki yıl süreyle devralan tacirle birlikte sorumluluğu sürer. Neticede, devralan tacir, bu borçların alacaklılarına ticari işletmeyi devir aldığını bildirir. Tüm bunların neticesinde, kendi borçlarından devir tarihi itibarıyla sorumluluğunun devam etmesi dışında, devreden tacirin ticari işletme ile bağlantısı kesilir. Hatta devreden başka bir ticari işletmede tacir değilse, tacir sıfatını da kaybeder. Toplamda, ticari işletmeye özgülenen sermaye ve sermaye ile tacir arasındaki üretim ilişkisi varlığını sürdürür. Sermaye, birikim sürecinde değerlendirilme çabasına bir başka tacirin kontrolünde devam eder (Arkan, 2014, s. 43).

Tacirin birikim süreci dışına atılması, yani iflas kurumu sermaye bakımından ticari işletmenin devrini andıran, ancak elbette ondan çok farklı sonuçlar doğurur. Sermaye parçaları, başka tacirlerin kontrolünde değerlendirilmeyi sürdürür. Tacir ise birikim sürecinde bir hukuksal özne olarak faaliyette bulunma imkânını kesin olarak kaybeder; sürecin dışına atılır. Bu konudaki açıklamalar ‘tacir’ kavramı ele alınırken sürdürülecektir.

Bu başlık altında ticari işletme kavramını dört farklı ayırım altında ele alındı. Dört ayırım içinde sürdürülen tartışmalarda, kısaca şu sonuçlara varılmıştır:

1-Sermaye birikim sürecine, girişimcilik yoluyla dâhil edilmek istenen her bir sermaye parçasının, bir ticari işletme olarak örgütlenmesi düzenlenmiştir. Birikim sürecine özgülenen ve pazarda karşılaşan sermaye parçaları, birbirlerini ‘Ticari işletme’ olarak görürler.

2-Ticari işletme, kişi ve sermaye birliğinden oluşmaktadır. Kişi unsuru, tacir kavramı ile doldurulur. Tacir ile sermayenin değerlendirilmesi arasındaki ilişkinin önbelirlenimini üretim ilişkileri oluşturur.

3-Ticari işletme, sermayenin değerlendirilmesini sürdürmesi konusunda devredilmesi ve rehin edilmesi imkânlarına sahiptir. Tacir kavramına ilişkin iflas kurumu da sermayenin değerlendirilmesinin sürdürülmesi için önemlidir. Bu kavramlar, yapısal kriz dönemlerinde birikim rejimi dönüşse de birikimin ekseninde bir kayma olmaması bakımından, sermaye birikiminin başka tacirlerin yönetiminde sürmesini sağlamak gibi önemli bir işlev taşırlar. Aynı hukuksal kavramların bir yapısal kriz olmasa da minör kriz dönemlerinde veya üretim ilişkilerinin gerektirdiği gibi işletilemeyen sermaye parçalarının kontrolünün değişmesi hususlarında da önemli işlevleri vardır.

2.2. META ÜRETİMİNİ VE DOLAŞIMINI GERÇEKLEŞTİRENLERİN ÖZEL STATÜSÜ: TACİR

‘Ticari işletme’ kavramına ilişkin tartışmalar yürütülen bir önceki kısımda ifade edildiği gibi, tacir, ticari işletmeyi oluşturan unsurlardan biridir ve ticari işletmeye özgülenen sermayenin sermaye birikim sürecinde işletilen kişidir. Ancak, bu tasvir, tacir kavramının sermaye birikim sürecindeki işlevleri anlamak için yeterli değildir. Zira böyle bir tacir kavramı, genel geçer bir ifadeden öte değildir; bir somutluk taşımaz.

Tacir kavramını somutlaştırmaksızın, üretim tarzında ve tarihsel süreçte yerli yerine oturtmaksızın tacir kavramının sermaye birikim sürecindeki anlam ve işlevini anlamak da mümkün olmayacaktır. Bu bağlamda üç ayrı tartışma yürütülmesi gerekli görülmektedir: Birincisi, tacir kapitalist üretim tarzında sermayeyi kontrol eden tek kişi değildir; toprak sahipleri ve sermayelerini faiz getirmesi için kredi veren kimseler de sermayeyi kontrol ederler. Öyleyse, tacir, bu gibi kimselerden hangi noktalarda ayrışır? İkincisi, tacir kavramı, gündelik kullanımıyla bağlantılı olarak ilk çağrıştırdığı ‘ticaretle uğraşan insan’ (TDK, 2016) anlamı ile sınırlı bir anlam ve işleve mi sahiptir, yoksa bu anlamın ötesinde anlam ve işlevleri de var mıdır? Üretim tarzı içinde nasıl konumlanmıştır? Üçüncüsü, tacir kavramının bir tarihsel sürekliliği var mıdır? Feodalizmde, Bursa’da aldığı ipekliyi Napoli’de satan bir tacirle, günümüzdeki tacir arasında; feodalitedeki ‘tacir’ kavramı ile kapitalizdeki ‘tacir’ kavramı arasında bir süreklilik mi, yoksa kopuş mu mevcuttur? Bu üç soru, toplumsal koşulların, tarihsel gelişmelerin hukukla bağlantısı içerisinde ele alınması ve ticaret hukukundaki bağlantılı kavram ve kurumların ifade edilmesi biçiminde ele alınacaktır. Bu üç tartışmanın neticesinde, tacir kavramının sermaye birikim sürecindeki anlam ve işlevi ele alınacaktır.

2.2.1. Bir ‘İşleten’ Olarak Tacir

Çalışmanın ‘ticari işletme’ kavramı üzerine yoğunlaşan ikinci kısmının birinci bölümünde, tacirin ticari işletmenin sermayeyle birlikte iki unsurundan biri olduğu ifade edildi. O kısımda ‘tacir’ kavramını sermayeyi ticari işletmeye özgülmesi bağlamında ele alınmış, ancak onun hukuksal özellikleri ile sermaye birikim sürecindeki işlevleri üzerinde durulmamıştı. Oradaki tartışmaların ticari işletme kavramı çerçevesinde gerçekleşmesi, tacir kavramının üzerinde ayrıntısıyla durmaya imkân vermemekteydi. Bu kısmın ilk alt bölümünde, tacirin sermayeyi kontrol eden diğer kişilerden hangi bakımdan birleştiği veya ayrıldığı, farklarının neler olduğu hukuksal kurumlarla bağlantısı ekseninde tartışılacaktır. Bu tartışma esnasında, gerektiği ölçüde, çalışmanın ilk kısmında sermaye birikim süreci ve kapitalist üretim tarzı ile ilgili verilen bilgileri de hatırlatılacaktır. Zira o kısımlarda da ‘tacir’ kavramına açıkça yer vermeksizin tacirin faaliyetlerine ilişkin çok sayıda bilgi verilmiştir.

Çalışmanın birinci kısmında, sermaye birikiminin yolları üzerinde durulmuştu. Birikim, üretim yoluyla, geçmişte üretilmiş artı değere özelleştirmeler gibi yollarla el konarak ve daha önce alım-satıma konu olmayan metalaşmamış varlıkların bu ilişkilere tabi kılınmasıyla gerçekleştirilebilir (Özdemir, 2014, s. 39-44). Ancak, ister ikinci yol seçilsin, ister üçüncü yol, birikimin gerçekleşebilmesi için, öncelikle metaların üretilmesi zorunludur. Bu üretilen içindeki artı-değerin, yani karşılığı ödenmemiş emeğin maddeleşmiş biçiminin temellük edilmesiyle birikimin gerçekleştiğini, yine ilk kısımda ifade ettik. Üretilen değerın makine amortismanı, malzeme tedariki vs. için harcanan bölümünün dışında kalanının bir kısmı ücret, bir kısmı ise artı-değer olarak kâr(girişimci kazancı ve faiz) ve rant dönüşür (Marx, 2015, s. 853). Ücretin işçiye ödendiği açıktır. Yine artı-değer olarak ifade edildiği birikim kaynağının içeriğini girişimci kazancı, rant ve faiz oluşturur. Daha doğrusu, artı-değer paraya çevrildiğinde, yani artı-değeri temsil eden meta parçası satıldığında, teorik olarak, girişimciye, toprak sahibine ve kredi verene sırasıyla kâr, rant ve faiz dağıtılır. Bu açıklamadan şu sonuçları çıkarmak mümkündür: Artı-değer, yani karşılığı ödenmemiş emeğin maddeleşmiş biçimi, tüm birikimin kaynağıdır. Artı-değer üretim sürecinde ortaya çıkıp, dolaşım sürecinde gerçekleşir, yani paraya çevrilir ve üç kısımdan oluşur: kâr, rant ve faiz. Toprak sahibine ve kredi verene sırasıyla rant ve faiz ödenir. Öyleyse, hem toprak sahibi kapitalist, hem de kredi veren, kendi sermayelerini dolaylı olarak sermaye birikimine sokarlar. Örneğin, bir kapitalist, bir başkasından kiraladığı tarla üzerinde tarım yaparken, kullandığı kredi ile aldığı traktörü, tarım aletlerini ve tohumu kullanır; üretim neticesinde elde ettiği artı-değer kendi payını(kâr), toprak sahibinin payını(rant) ve kredi verenin payını(faiz) içerir. Öyleyse, bu iç kazanç birbirinden nasıl ayrılır ve hukuksal olarak, girişimci kazancı, nasıl temellük edilir? Bunu ‘özel mülkiyet’in bir yansıması kabul etmek mümkün değildir; zira, girişimci kapitalist görüldüğü gibi işlettiği sermayenin sahibi olmak zorunda değildir, kredi alarak da işlerini sürdürebilir. Artı-değerden aldığı kâr kalemi de onu, diğer kapitalistlerden ayırmaz ve onun hukuksal statüsünü, yani tacir olarak sermayeyi işlettiği, hukuksal kurumların anlamlarını değiştirmez. Girişimcinin, yani tacirin toprak sahibinden ve kredi verenden ayrıldığı noktayı anlamak için, üretim ilişkileri üzerinde durmak zorunludur; zira aradaki farkı yaratan odur.

Çalışmanın ilk kısmında ele alınan ‘Üretim ilişkileri’ kavramı ile kabaca kapitalist ve emekçiler arasındaki eşitsiz ilişki, sömürü ilişkisi ifade edilmişti. Kapitalist ve emekçi arasındaki dengeden uzak sınıfsal konumlar, üretim tarzı ölçeğinde kurulurken her bir ‘özne’ bazında yeniden üretilir. Kavramlar yeniden düşünüldüğünde, üretim ilişkileri, hem kapitalistler arasında, hem de kapitalist ve emekçiler arasında yeniden üretilir; zira, girişimci kapitalist, sermaye birikim sürecine girmek, bu süreçte sermayeyi işletmek, birikimi gerçekleştirmek zorundadır; toprak kapitalistine rant ve para-kapitalistine faiz ödemek zorundadır, aksi takdirde kapitalistler arasındaki üretim ilişkileri sürdürülemez hale gelir. Aynı biçimde, üretim ilişkisi içerisinde emekçiler ile eşitsiz ilişkiler kurarak ücreti aşan kısımlar ile artı-değerin üretilmesini ve toplam değerle birlikte artı-değeri de içeren üretilmiş metanın dolaşım sürecinde satışını organize etmek zorundadır; zira, biraz evvel ifade edildiği kâr-rant-faiz dağılımı, artı-değer üretilmeden ve paraya çevrilmeden mümkün değildir. Öyleyse, girişimci kapitalistin rolü ve işlevi benzersiz değerde olup üretim tarzının yeniden üretim açısından büyük önem taşımaktadır. Zira, tüm artı-değer, ilk olarak onun eline geçmekte olup diğer kapitalistlere onun eliyle dağılmaktadır.

Hukuki bakımdan ele alındığında, diğer kapitalistler ile artı-değer arasındaki ilişki doğrudan, bir mülkiyet ilişkisi değildir.¹⁸ Gerçekte, girişimci kapitalist metalarının satın alınması karşılığında rant ve faizi öder. Aynı şekilde, toprak sahibi ile kredi veren üretim ilişkilerinin doğrudan bir tarafı da değildir; artı-değerin elde edilmesinde ve temellükünde dolaylı bir etkileri vardır. Tacirin toprağı veya krediyi kullanması karşısında, rant ve faiz ödemekten kaçmak gibi bir imkanı da yoktur; hukuk bunu baskı aracını kullanarak önler. Ancak bir noktaya dikkat çekmek önemlidir: Hukuk, ne temellük ilişkisini, ne de emir ilişkisini üretmez. Hukuki ideoloji, bir ‘büyük özne’ olarak bireye seslenir; bireyin ‘özne’ olarak kurulması, belli maddi pratiklere katılabilmek için zorunludur (Özdemir, 2008, s. 207). Dolayısıyla, birey, birikim sürecinde temellük ilişkisinde bulunmanın anahtarını, hukuk ideolojisinin tacir kavramı üzerinden kurduğu hukuksal kavram ve kurumlarda bulur. Birey toplumsal olana dâhil

¹⁸ Burada bir varsayımdan hareket edilmektedir. Burada kast edilen, para-kapitalistin ve toprak sahibinin toprağını veya parasını girişimci kapitaliste teslim ederek rant ve faizini beklemekle yetinmesi durumudur. Kapitalizmde toprak sahipliği, para-kapitalist ve/veya girişimci kapitalist tiplerinin saf, birbirine karışmaz kategoriler olamayacağını, çalışmanın ilk kısmında ifade edilmişti.

olmak istiyorsa, maddi pratiklerde bulunmak istiyorsa, özne olarak kurulmak durumundadır.

Girişimci kapitalist, hukuksal imkanlar dahilinde sermayeyi işletirken, bir başka kapitalistin toprağını ya da para-sermayesini kullanması halinde, bu sermayeler üzerinden elde edilen artı-değeri sermaye birikim sürecinde öncelikli olarak elde eder ve toprak kapitalisti ile para-kapitalistine rant ve faiz olarak öder. Ancak tacir kavramı salt girişimci kapitalist ifadesine veya artı-değer temellüküne sıkıştırılmaz. Tacir, belirttiğimiz üzere, sermaye birikim sürecinde bir ‘Özne’ olarak kurulmak durumundadır. Bunu yapan hukuksal düzenlemelerdir. Bunun ne şekilde olduğu, hangi hukuksal kurumların ne gibi etkiler yarattığı, tacir kavramını yerli yerine oturtmak için gereklidir. Bir sonraki kısımda bunun nasıl olduğu tartışılacaktır.

2.2.2. Sermaye Birikim Sürecinde Bir ‘Özne’ Olarak Tacir

Ticaret hukukundaki ‘Tacir’ kavramı, girişimci kapitalist kavramı ile ciddi örtüşmeler içerir. Ancak, arada bir yansıma ilişkisi yoktur; tacir, girişimci kapitalistin hukuk dünyasındaki ‘yansıması’ değildir. Tacir, sermaye birikim sürecinde faaliyet gösteren her bir birimin, ticari işletmenin sermayesini işletenlerin hukuksal adıdır. Çalışmanın ilk kısmında, ideoloji dolayısıyla bireylere seslenerek onlara, kendi sesleri ile seslendirecekleri sözler vererek ‘özne’ye dönüşmelerinin yollarını veren bir ‘büyük özne’den bahsedilmişti. Hukuksal düzenlemeler, birey için ‘özne’ye dönüşme imkanlarını sunarlar. Bunu yaparken, kendi içerisinde kapalı bir sistem olarak, kavramlarını doğrudan hukuk-dışından ithal ederek yapmaz. Yani ‘girişimci kapitalist eşittir tacir’ formülü doğru değildir. Ezcümle, hiçbir birey girişimci kapitalist olarak doğmaz; artı-değeri ilksel olarak temellük edebilmesi, sermayesini yönetebilmesi yani bir ‘özne’ olarak tanınabilmesi için bireyin tacire ilişkin düzenlemeler ekseninde kurulması gereklidir. Bu bakımdan, ticaret hukukunun ve genel olarak hukukun bireyi hangi hukuksal kurum ve kavramlar üzerinden hukuksal ‘özne’ye, konumuz bağlamında tacire dönüştürdüğünü, bu özneyi ne gibi imkanlar ve yükümlülüklerle donattığını tartışmak gerekmektedir.

Ticaret hukukuna ilişkin çalışmalarda, tacir kavramının hüküm ve sonuçları başlığı altında ifade edilen hukuksal kavram ve kurumlar, tacir kavramının nasıl kurulduğuna

dair tartışmada başlangıç noktası olacaktır. Bunlar sıralanacak olursa: İflasa tabi olma, ticaret siciline kaydolma, odalara kaydolma, ticaret unvanı seçme ve kullanma, ticari iş karinesine tabi olma, basiretli iş adamı gibi hareket etme, ticari örf ve âdete tabi olma, ticari defter tutma, ücret ve faiz isteme, ücret ve cezanın indirilmesini isteyememe, fatura verme, fatura ve teyit mektubuna sekiz gün içinde itiraz etme, ihbar ve ihtarları belli şekilde yapma, hapis hakkını kullanmada kolaylıktan yararlanma, satış ve mal değişiminde özel hükümlere tabi olma (Arkan, 2014, s. 130-163). Bu hüküm ve sonuçları incelediğinde, tamamının birbiriyle ilişkili olduğu görülecektir. Ticaret hukuku bireylerden ‘tacir’ olmak istemeleri halinde diğer tacirlerden ayıracak bir ticaret unvanı seçmelerini, ticaret siciline ve odalara kaydolmalarını düzenlemekte; işleten faaliyetlerinde ‘basiretli iş adamı gibi’ hareket etmeleri gerektiğini ve bu kavrama bağlı olarak ticari örf ve âdete tabi olduklarını, ticari defter tutmalarını, ücret ve faiz istemek hakları olduğu gibi ücret ve cezanın indirimini isteyememe gibi daraltıcı hükümlere tabi olduklarını, fatura vermeleri ve kendilerine gelen fatura ve teyit mektubuna sekiz gün içinde itiraz etmeleri gereği, ihbar ve ihtarları yapmak ile satış ve mal değişiminde özel hükümlere şekillere ve hükümlere tabi olmalarını ve hapis hakkını daha kolay kullanmalarını düzenler. Tüm bunlar çerçevesinde sağlanan imkânları iyi değerlendirip sermaye birikim sürecinde başarılı olamazsa, yani artı-değer temellükünü gerçekleştiremeyen tacirin sermayesinden ayrılarak tanınan imkânları kaybetmesi de düzenlenmiştir: iflas. Öyleyse, hukuk ideolojisi taciri inşa ederken temel olarak iki kavram üzerinde durmaktadır: Basiretli iş adamı gibi davranma ilkesi ve iflas. Bu ayrımın birinci cenahını tacirin işleten faaliyetini sürdürmesinin düzenlenmesi; ikinci cenahını ise işleten sıfatını kaybının düzenlenmesi oluşturmaktadır. Bu ayırmadan hareketle, tacirin bir ‘özne’ olarak kuruluşunun incelenmesi zorunludur; zira tacir birikim sürecindeki işleten işlevinin, bir ‘özne’ olarak kurulması neticesinde elde ettiği hukuksal imkânlar dâhilinde taşıyıcısı olur.

Ayrımın ilk cephesini oluşturan ‘Basiretli iş adamı gibi davranma’ ilkesi, yukarıda sayılan bağlı hukuksal yükümlülük ve imkânlarla birlikte, hukuk ideolojisinin inşa ettiği tacirin bir temel tipolojisini sunmaktadır. Bir ‘özne’ olarak kurulan tacirden, işletmesini işletip birikim sürecinde faaliyetlerini gösterirken yaptığı işlerde asgari bir öngörüye sahip olduğu var sayılır. Bu bir ‘zorlama’ değildir; tacir sıfatının taşıyıcısı birey basiretli tacir olarak davranmak zorunda değildir: davranmazsa sermayeyi kontrol etmesi,

sermaye birikim sürecinde işletmesi yasaklanır: İflas müeyyidesi; yani ayırımın ikinci cephesi.

İflas kavramı, çalışma bağlamında büyük önem taşır; zira iflas tacirlere yönelik özel bir tasfiye biçimidir. İşçi, aldığı borçtan dolayı hukuken iflas edemez. Oysa tacir, ticari olsun olmasın, her türlü iş ve işlemleri nedeniyle iflasa tabidir. Hatta birey, ‘tacir’ sıfatını kazanmadan önce, yani işletme faaliyetini henüz gerçekleştirmediği bir dönemde borçlansa dahi, bu borçlarından ötürü iflasa tabidir (Kuru, Arslan, & Yılmaz, 2011, s. 461). Öyleyse, yeniden ‘çember’in diğer ucuna ulaşılmaktadır: Basiretli iş adamı gibi davranma ilkesi; ancak bir farkla: Hukuk, tacir olmak isteyen, ‘özne’ olmak isteyen bireyden sadece ticari faaliyetlerini değil, tüm hayatını basiretli iş adamı gibi idare etmesini beklemektedir. Zira ticari işletmeyle alakalı olsun veya olmasın, hatta ticari işletme henüz ortada yokken dahi her türlü borç karşısında taciri iflas müeyyidesiyle, yani sermaye birikim sürecinin dışında bırakılmak yaptırımıyla düzenlemektedir. Tacir, isterse elbette savruk yaşayabilir, ancak sonunda tacir sıfatını, yani bu sığata bağlanmış pek çok hukuksal imkânı, en başta da sermayeyi sermaye birikim sürecinde hukuken kontrol etme ve artı-değer temellük etme imkânını kaybeder.

Bu ikili ayırım açıklanırken, ‘şirket’(ya da tüzel kişi tacirlerin tümü) kavramının dışarıda bırakıldığı, sadece gerçek kişiler, yani insanlar için bir tartışma yürütüldüğü iddia edilebilir. Oysa hukuk kolektif ya da bireysel olarak, sermaye birikim sürecine dâhil olmak isteyen her türlü organizasyonu bu imkân ve yaptırımlarla düzenlemeyi amaçlar. O halde, tartışma neticesinde elde edilen sonucun sadece gerçek kişilere indirgenemeyeceği açıktır.

Bu kısmın üçüncü alt bölümünde, şimdiye kadar sürdürülen tartışmanın dışında, ancak tartışma ile bağlantılı, farklı bir tartışma yürütülecektir. Bu tartışma ile tacir kavramının kapitalizmde, daha önceki varlığı ile bir süreklilik mi, yoksa bir kopuş mu yaşadığı ele alınacaktır. Bunu yapılmasındaki gaye, bu kısmın ilk iki alt bölümünde yürütülen tartışmalarda ele alınan tacir kavramının hukuk ideolojisi dolayımı ile nasıl kurulduğuna ve nasıl düzenlendiğine ilişkin sonuçların tarihsel nedenlerine ulaşmaktır.

2.2.3. Kapitalizmde Tacir: Bir Kopuş

Çalışmanın ilk kısmında, tarihin çizgisel bir ilerleme ve süreklilik arz etmediği, Althusser'e dayanılarak ifade edilmişti. Kavramların dönemselsel olduğu, tarihin çizgisel bir şekilde ilerlemediği düşüncesi paylaşılmaktadır. Kavramlar, her bir üretim tarzında, bu üretim tarzlarının farklı birikim dönemlerinde yeni anlamlar kazanarak dönüşüme uğrayabilirler. Dolayısıyla, hukuki söylemin dönemselliği esastır. Bu kısmın yazılış amacı, tacir kavramının tarihsel bir sürekliliğe sahip olup olmadığını, tarihsel bir kopuş ile kapitalizme geçmişse bunun öğelerini ve bir hukuk kavramı olarak düzenlenmesine etkilerini tartışmaktır. Bu kısımda tacir kavramı, sosyolojik yeri ve anlamı ile iç içe ele alınacaktır. Dolayısıyla tartışılacak olan bir bakıma 'ticaret' kavramının uğradığı değişimdir.

Ticaret hukuku, insanlık ortaya çıktığından ya da en azından dünyanın çeşitli kısımlarında yerleşik yaşama geçip büyük şehirler kurduğundan beri var olan bir hukuk dalı değildir. Örneğin, Roma İmparatorluğu tüm ticari gelişmişliğe rağmen başlı başına ve günümüzdeki anlamıyla bir ticaret hukuku üretememiştir (Bilgişin, 1950). Ticaret hukukuna ilişkin ilk metinler, önce her bir kent(pazar) için ayrı ayrı belirse de, esas ve tam anlamıyla bir 'Ticaret hukuku' kapitalizmin gelişmesi ile ortaya çıkmıştır. Tacir ve ticaret kavramları da, feodalizmde ya da köleci toplumdaki anlamlarını koruyarak günümüze gelmiş kavramlar değildir. Bizatihi, bu anlamların değişmesi, kırılması, ortadan kalkması ile kapitalizmin tacir kavramı gelişmiştir. Öyleyse tacir kavramına ilişkin açıklamaları temellendirmesi bakımından bu değişim ve dönüşümlerden bahsetmek gerekir. Bir başka değişle, tacire ilişkin normlardan uzaklaşmadan, toplumsal ilişkilere yönelmek gerekmektedir.

Çalışmanın ilk bölümünün birinci kısmında sermaye birikim süreci incelenirken, kapitalizmde sermayenin her bir çevriminin üretim ve dolaşımın birliğinden oluştuğu ifade edilmişti. Bunun dışında, yine aynı kısımda ve çalışmanın farklı kesimlerinde, değer biriktirilmeden önce üretilmesi zorunluluğundan bahsedilmişti. Yani talan yoluyla da olsa, zora dayalı bir başka yolla da olsa, kapitalizmdeki üretim ilişkileri yoluyla da olsa değer biriktirilmeden önce var olmak, var edilmek zorundadır. Kapitalizm öncesinde, bir üretim tarzı olarak feodalizmde de meta üretimi ve dolaşımı, çok sınırlı da olsa vardı. Dönemin ideolojisi, elbette farklı yerlerde farklı biçimler

taşıyor olsa da, taciri bir toplumsal ve hukuksal ‘özne’ olarak nasıl kavriyordu? Öncelikle bu sorunun cevaplanması gerekmektedir; zira tacir kavramının tarihsel bir anlam ve işlev kayması yaşayıp yaşamadığı, bu soru cevaplanmaksızın anlaşılabilir.

Feodal Avrupa’da üretimin iki kolda ilerlediği söylenebilir: toprak sahiplerine ait topraklarda yapılan tarım ve kentlerde(ya da kasabalarda) yapılan zanaat işleri. Bu iki üretim alanında, ağırlıklı olarak iki toplumsal örgütlenme görülmektedir. İlki, feodal düzenin getirdiği kast sistemine benzer toplumsal hiyerarşi, yani kont-vasal-serf ilişkileri; ikincisi ise, kentte görülen lonca sistemi. Bu kısımdaki tartışma için ağırlıklı olarak önemli olan lonca sistemidir. Zira feodal Avrupa’da kentsel üretimin çok büyük bir kısmı, neredeyse tamamı, lonca sistemi ve lonca hukuku altında gerçekleşmekteydi. Öyleyse, ilk olarak lonca¹⁹ sisteminin ne olduğunu ele almak gerekmektedir. Öncelikle, burada, Avrupa’nın her bölgesinde uygulanan kurallara sahip, görece evrensel bir ‘sistem’den bahsedilmemektedir. Lonca sistemi, hemen her ülkedeki uygulamaları değişken olsa da, neredeyse Avrupa’nın tümüne yayılmış bir sistemdi (Ülgen, 2013, s. 474). Sistemin temelini ilk çağlardaki benzer birliklere dayandığı iddia edilmekle (Ülgen, 2013, s. 473) birlikte, lonca alelade bir ‘birlik’ değildir. En bilinenleri zanaatkâr loncaları olsa da, tacirlerin bir araya gelerek oluşturduğu, benzer esaslar ile işleyen, oldukça zengin tüccar loncaları da vardı. Üretim konusunda etkin olanlar zanaatkâr loncalarıydı. Belirtildiği gibi, her kentte farklı güçte ve değişik uygulamalara sahip olsalar da, zanaatkâr loncalarının temel işlevi üretimi kontrol altında tutmaktı. Bunu üç temel sınırlandırma ile sağlıyorlardı: Usta, kalfa ve çıkar sayısının, yani üreticiler ile üretici bilgilerin aktarılacağı kişilerin sınırlandırılması; üretilen ürün miktarının sınırlandırılması ve ürünlerin fiyatlarının sınırlandırılması. Bu üç temel sınırlandırma, esasında, dış ticarete kapalı meta mübadelesinin getirdiği sınırlandırmalar olarak alınabilir. Zira bazı loncalar, bu sınırlandırmalara benzer bir şekilde zanaatkârların ürettiklerini bizzat satmalarını da yasaklamıştı. Bu nedenle, böyle bir yasağın olduğu yerlerde satış işini ancak bir tacir aracılığıyla gerçekleştirebiliyorlardı. Bu bağlamda, tüccar loncaları da benzer bir işlev gerçekleştiriyor, yüksek bir kâr elde etme imkanını ortadan kaldıracak fiyat düzenlemelerine gidiyorlardı. Ayrıca, kent pazarları yabancı

¹⁹ Fransızca ‘metier’ ya da ‘jurande’, Almanca ‘innung’ ya da ‘zunft’, İngilizce ‘craft-gild’ ya da ‘mystery’, İtalyanca’da ‘arte’, Flemenkçe’de ‘ambacht’ kelimelerinin yaklaşık Türkçe karşılığı olan ‘lonca’ kelimesinin kullanılması tercih edildi. Gerçekten, yer yer farklı uygulamaları olsa da, bu kelimelerin hepsi hemen hemen aynı sistemi ifade etmektedir (Ülgen, 2013, s. 472).

ürünlere de kapatılmıştı (Ülgen, 2013, s. 477). Dolayısıyla üretim ve dolaşım loncaların kontrolü altında, kent pazarı ölçeğinde, dışa-dış ticarete- kapalı bir haldeydi. Bunun temel nedeni, dış ticaret imkânlarının ortadan kalkması ile sınırlı bir meta mübadelesinin ortaya çıkmasıydı. İskandinav ve Arap akınlardan sonra dış ticaret tüm Avrupa'da daraldı. Pirenne'ye göre, bu dönemde Roma İmparatorluğu'nun görkemli ticaret merkezleri olan kentler ıssızlaştı, ticaret ise neredeyse ortadan kalktı (2009, s. 13). Dış ticaret bittiği gibi, salt güvenlik kaygısı ile inşa edilen ve ne Antik Çağ'daki ne de günümüzdeki kentlere benzeyen kale-kentler ortaya çıktı. Bu kale-kentler, çok sınırlı bir meta değişimini beraberinde getirdi. Çağlar boyunca yürütülen Akdeniz ve Kuzey ticaretinin ortadan kalkması, Avrupa'da içe kapalı bir yaşam sürülmesine yol açtı. Gerçekte Lonca sistemi ile feodal toprak mülkiyetine dayalı tarımsal üretim de bu sınırlı meta mübadelesini destekler nitelikteydi (Pirenne, 2014, s. 60). Üretimin sınırlandırılmasının temelinde, kentlerin ortadan kalkması ile uluslararası ticaretin imkânsız hale gelmesi yatıyordu; ihtiyaçtan fazla üretmek anlamsız hale gelmişti (Pirenne, 2014, s. 40).

Feodalizm'de üretimin ikinci veçhesi olan tarımsal üretimi de ele alarak feodalizmdeki üretim konusunu tamamlamak gerekir. Feodal toprak mülkiyetine dayalı tarımsal üretim sistemi, hiçbir yerde tüm toprakları kapsayacak bir biçimde uygulanmadı. Ancak, özellikle 8-10. yüzyıl arasında, Avrupa'da büyük bir yaygınlık kazandı. Bu sistem, tepede toprağında oturan toprak sahibi ile askeri hizmeti birbirine bağlayarak, devlet ve egemen sınıf arasında ciddi bir bağ oluşturdu (Faulkner, 2014, s. 120). Feodal beyler, toprakları üzerinde zora dayalı olarak hâkimdi ve elde ettikleri artı-ürünü lüks ve savaş için harcıyorlardı. Ancak bu sınıf, sadece savaşçı feodal beylerden oluşmuyordu. Pek çok büyük mülk, manastırların elindeydi. Roma İmparatorluğu'ndan beri uygulanan toprak köleliği sistemi, verimsizliği nedeniyle 10. yüzyıla doğru tamamen terk edildi ve ürünün bir kısmı karşılığında toprağın köylü işletmelerine parsellendiği serflik sistemine geçti. Serfler, sıkı çalışmak ve yeni teknikleri keşfedip toprağa uygulamak konusunda, köleciler sisteme göre daha verimliydiler; zira üretimden doğrudan bir pay alıyorlardı (Harman, 2013, s. 146-147). Avrupa bu şekilde büyük toprak mülkiyeti ile askeri gücün ya da kilisenin birleştiği bölgelere ayrıldı.

Feodalizmdeki üretimin her iki biçimi birlikte düşünüldüğünde, tacirin üretim sahası dışındaki konumu açıkça görülmektedir. Tacir, köyde ve kentte üretime

katılamamaktadır. O, bu ikisinin dışında bir kimsedir. Üretim araçlarına sahip değildir, sadece ürünün satılması, yani meta mübadelesi aşamasında etkindir. Dolayısıyla, feodalizmdeki tacir, tamamen dolaşım alanına sıkışmış bir kişidir. Onun üretim sahasına girmesini önleyen iki temel kurum vardır: Birincisi lonca teşkilatı, ikincisi feodal toprak mülkiyeti. Tüccar, toprak sahipleri ve zanaatkârların karşılıklı ilişkilerinde, üretimin temel karakteri, artı-değer ve sermaye üretimine değil, açıklandığı gibi, geçimlik mal üretimine dayanmaktaydı. Tüccar, meta değişimi ekseninde düşünüldüğünde, başını sonunu kontrol edemediği bir sürecin ortasında, geçişi sağlamakla yetinen bir kesim olarak durmaktaydı (Marx, 2015, s. 331). Yükselen sınıf olan burjuvazi, ilk olarak ticaret burjuvazisi olarak görünmüştü. Tacirler, feodal beylerin ürünlerini mütevazı pazarlara sürerek, dışa kapalı bir dünyada yavaş yavaş yükselmeye başladılar.²⁰ Zamanla, bu tacirler feodal lordların şatolarının çevresine dükkânlar açmaya başladılar (Harman, 2013, s. 148). Dış ticaretin de canlanmasıyla ticaret ağları iyice gelişti (Pirenne, 2014, s. 66). Ortadan kalkan şehirler yeniden oluştu. Ancak ticaret merkezleri ile üretim merkezlerinin birbirinden farklı şehirlerdi (Fülberth, 2010, s. 138). Yani, zanaatkârların üretimde bulunduğu kentler ile ticaretin yoğun olarak sürdüğü kentler birbirinden ayrıydı. Bu durum, Avrupa’da sanayi öncesi kapitalizmi-ticaret kapitalizmi(takribi 1500-1780 arası) döneminde de sürdü (Fülberth, 2010, s. 138). Dış ticareti yürüten kentler büyük zenginliklere ulaştı. Bunun neticesinde, tarihte ilk kez, bir tüccar sınıfı(tüccar burjuvazisi) bu kentlerde ortaya çıktı. Bu sınıfın temel özelliği, uzun mesafeli ticaret ve tefecilik ile büyük kârlar elde etmesi, büyük sermayeler toplamasıydı. Zira tefecilik sermayesi ile ticaret sermayesi, toprak mülkiyetine dayalı sermaye üretiminden bağımsız bir sermaye üretimine imkân tanır (Marx, 2015, s. 596). Bu büyük zenginlik sahibi olan tacirleri barındıran kentler, örneğin Venedik, zaten geçmişten beri sürdürdüğü finans merkezi olma özelliğini pekiştirdi (Pirenne, 2014, s. 86). Biraz aşağıda, yansımalarını kapitalist ortaklıkların tarihsel gelişimine ilişkin kısımda incelenecek olan ‘commenda’ ve ‘compagnia’ bu dönemde, İtalya’da deniz ve kara ticaretinde önemli işlevler gören ortaklık biçimleri olarak ortaya çıktılar (Hilman,

²⁰²⁰ Sander, yerel güvenliğin ve denizlerde korsan saldırılarının önlenmesi ile ticaretin geliştiğini belirttikten sonra pek çok haydut ve korsanın meslek değiştirerek tacir olduğunu yazıyor. Tacirler ile korsan ve haydutların hareket tarzları arasında ilgi çekici bağlantılar kurduktan sonra Avrupa’daki tacirler ile aynı dönemde Bizans, Ortadoğu, Hindistan ve Çin’deki tacirleri karşılaştırarak Avrupa’daki tacirlerin saldırgan, acımasız, çalışkan ve kendi kendine yeter kişiler olduğunu, karşılaştırmanın diğer tarafında bulunan ülkelerdeki tacirlerin ise, öncelikle toprak sahipleri, devlet görevlileri gibi toplumun üst kesimine hizmet ettiklerini belirterek arada tam bir zıtlık olduğunu ifade ediyor (Sander, 2006, s. 76).

1997, s. 621-625). On beşinci yüzyıla gelindiğinde, Hindistan, Güney Doğu Asya ve Çin'den Avrupa'ya getirdikleri lüks ürünleri satarak zenginleşen tacir sınıfı, krallara ve imparatorlara bankerlik eden, savaşları finanse eden kimseler haline geldi. Bu büyük zenginlik tüccar sınıfını, yaşadıkları kentlerin siyasal hayatında etkin konuma getirmekle kalmadı; aynı zamanda iktidarını güçlendirip yaygınlaştırmak isteyen kral ve imparatorların doğal müttefiki haline de getirdi (Harman, 2013, s. 159). Sonuçta tacirler, ticaret(elbette 'para ticareti', yani tefecilik de buna dâhildir) ile elde ettiği kazanç ile büyük servet sahibi bir sınıf olarak ortaya çıktı., Ancak, burada, biraz evvel bahsedildiği bir mahzur kendisini gösterdi: Lonca Hukuku ile feodal toprak mülkiyeti, tacirleri üretim sahasının dışında tutuyordu. Yani, feodal üretim ilişkileri ortadan kalkarken, lonca hukuku ve feodal toprak mülkiyeti, feodalizmin kalıntıları olarak, kapitalistlerin üretime hukuksal hâkimiyetine engel oluyorlardı. Tacirler, zaman içerisinde, ortak mülkiyete ait tabi meraların özel mülkiyete açılması ve bunlara önce feodal beylerin, ardından feodal beylerden olan alacaklarına karşılık tacirlerin sahip olması ile biçimsel olarak hâkim oldukları (Marx, 2014, s. 707) kırsal üreticilere hammadde ve alet temin ederek bu mahzuru aşmaya yönelik bir hamle yaptılar. Ancak bu elbette kapitalizm değildi, kapitalizme yönelen bir hamleydi (Harman, 2013, s. 159).

Marx'ın Kapital'de 'İlk birikim' olarak ele aldığı süreç, yani üretim tarzındaki devrim ile üretim araçlarının el değiştirmesi ve feodalizmde üretim araçlarına sahip olanların mülksüzleşmesi ile tüccar sınıfı, elindeki büyük zenginliği üretim sahasına girmekte harcadı. Onu, üretim sahasından uzak tutan ilişkilerin ifadesi olarak feodal toprak mülkiyeti ve lonca kurallarının maddi dayanaklarını yitirerek güç kaybetmesi, ihtiyaç duyduğu imkânları onun önüne serdi (Marx, 2014, s. 718). Neticede, üretim araçlarının sınıflar arasında el değiştirdiği, feodalizmdeki tacirlerin bu sayede üretim alanına hâkim olduğu söylenebilir. Ancak bu basitçe, mülk el değiştirmesi değildir. Söz konusu olan, dolaşımın üretime hâkim olmasıdır. Kapitalizmde, sermaye birikim süreci içerisinde, üretim ve dolaşımın bir bütün oluşturmasının temelinde de dolaşımın üretime hâkim olması yatmaktadır. Bundan kasıt, bütün üretimin alım-satım için yapılması, yani bütünüyle meta üretimine geçilmesidir. Kapitalist üretimde dolaşım, üretimle bir bütün oluşturup üretilen metaldaki artı-değerin gerçekleşmesi, harcanan sermayenin yerine koyulması için bir uğrağa dönüşmüştür (Marx, 2015, s. 330). Tacir, artık, meta mübadelesinin iki ucu arasında duran, mübadelenin başı ile sonu arasında aracı rolü

oyunmakla yetinen, üretim sahası dışı bir kişi değildir. Bizatihi, üretimi ve dolaşımı yürüten kişidir.

Kapitalizm ortaya kazancın eskiye göre arttığı, nicel bir süreç olarak ortaya çıkmamıştır. Aynı zamanda, ticaret açısından, kârın ucuza alıp pahalıya satmaya dayandığı geleneksel ticaret biçimi de dönüşmüştür. Bu dönüşümün üretime sirayeti, üretimde rekabetin ortaya çıkması ve kâr oranlarının düşme eğilimidir. Üretimde rekabetçiliğin ortaya çıkması, kârların azami düzeye çıkarılması için, sermaye birikim sürecinin süreklileştirilmesi ve işgücü verimliliğinin sürekli artırılması gerekliliğinin anlaşılması ilk kez İngiltere’de, kırsal kapitalizmin yükselmesi ile oldu. Diğer Avrupa ekonomilerinin kapitalist üretim tarzına geçmek zorunda kalmasının ardında, İngiltere’nin askeri ve ticari baskısı vardı (Wood, 2012, s. 27). Yukarıda anlatılan, sınırlı üretim ile doğudan büyük riskler göze alınarak getirilen lüks ürünlerin, değerlerinin çok üzerinde satılmasına dayalı ticaret yerini seri üretim (Marx, 2015, s. 188) ve işgücü verimliliğine dayalı, metalaşma süreçleri ile kendisine devamlı surette yeni alım-satım konuları doğuran ve sermayenin sürekli merkezileşip yoğunlaştığı, sermaye sahiplerinin sadece dolaşımı değil, üretimi de kontrol ettiği bir ‘özgür’ ticaret anlayışı doğdu. Toplumsal hayattaki tacirin yaşadığı bu değişim, bir hukuksal ‘özne’ olan tacirdeki anlam ve düzenleme farkına sirayet etti. Ağırlıklı olarak dolaşım alanına sıkışan, tefecilik ve vurgunculuk ile zengin olan ‘feodal tacir’ yerini, ‘kurallara uygun olarak’ ticari iş yapan, birer basiretli iş adamı olmaları beklenen hukuki ‘özne’ye, tacire bıraktı. Bir bakıma, açık sömürünün yerini, artı-değerin ücret biçimi altında el altından temellük edildiği gizli sömürü aldı. Sermaye birikim sürecinde artı-değerin bu ilksel temellükünü gerçekleştirenlerin hukuksal statüsü olarak düzenlenen tacir kavramı, üretim ilişkilerinin ifade edildiği şekilde yürütülmesi zorunluluğundan gelir. Bu ilişkinin temel ifadesi, tacir işletmesi-esnaf işletmesi arasındaki temel fark olarak ortaya konulan ‘Geçim amacını aşan faaliyet göstermeyi hedeflemek’tir (Arkan, 2014, s. 27-28). Zira daha evvel ifade edildiği gibi, her tacirin, ticari unvanı ile ticari işlerini yürüttüğü bir ‘ticari işletme’ olmak zorundadır. Bu anlamda, bireyin hukuksal ‘özne’ olarak kurulması, tacir olarak faaliyette bulunabilmesinin temelinde üretim ilişkilerinin temellük yoluyla getirdiği birikim biçimi yatmaktadır. Bu bakımdan, tacir, tacir temsilcileri ve yardımcıları gibi hukuken tacir sayılabilen diğer kişiler, metaların üretilmesi, satılması, artı-değerin gerçekleştirilerek hukuki usullere uygun olarak

ilgilileri olan toprak kapitalistlerine ve para-kapitalistlerine dağıtılmasına, sermayenin para-sermayeye dönüşümüne; hülasa sermayenin genişletilmiş yeniden üretiminde kapitalistlere ayrılan pozisyonları, yerine getiren hukuksal öznelerdir. Ancak bu noktada, bu kısmın başında ifade edilen bir hususu tekrarlamakta yarar vardır: tacir, kapitalistin bir yansıması değildir. Toplumsal anlamdaki kapitalist ile örtüştüğü noktalar olsa da, aradaki ilişki yansıma ilişkisi değildir. Aynı biçimde hukuken tacir sayılan her gerçek veya tüzel kişi kapitalist de değildir. Örneğin, bir sonraki kısımda şahıs şirketleri tartışmaya açılırken görüleceği gibi, kolektif ve komandit şirketler, hukuken ‘tacir’ olarak kabul edilmelerine rağmen, birikim sürecinde çok sınırlı bir yer ve işleve sahiptirler. Epey sınırlı bir sermaye ile hareket eden bu şirketleri, hukuk tacir olarak ifade etse bile kapitalist olduklarını iddia etmek oldukça güçtür. Ancak faaliyetlerini sürdürmek için birer kolektif hukuksal özne olarak, tacir olarak bir tüzel kişi olarak ilgili hukuksal kavram ve kurumlara tabi kılınmışlardır.

Çalışmanın bu kısmının başında tacir kavramının bir kopuş yaşayıp yaşamadığı sorusuna cevap aranacağı ifade edilmişti. Buraya kadar yürütülen inceleme ve tartışma ile bu sorunun cevabı ifade edildi. Feodalizmdeki tacir, dolaşım alanında varlık gösterebilen bir kimseydi. Feodal toprak mülkiyeti ve lonca yasaları, onun üretim sahasına girişini yasaklamış; taciri dolaşım alanına sıkıştırmıştı. Ticaret kavramı ise, ucuza alıp pahalıya satmak biçiminde bir alım-satımı ifade ediyordu. Kapitalizmde ise, kavramlar aynı kalmasına rağmen, her biri kökten bir anlam değişimi yaşadı. Tacir, üretim sahasına girdi ve bir hukuksal özne olarak hem üretimi, hem de dolaşımı; toplamda sermaye birikim sürecini yürütecek biçimde bir hukuksal ‘özne’ olarak kuruldu. Ticaretin de anlamı değişerek, birikim artı-değerin üretim sahasında üretilmesi ve dolaşımında paraya çevrilmesi, toplamda tahakkümüne dönüştü.

Çalışmanın bu kısmında, tacir kavramını üç ayrı bağlamda ele alındı. İlk olarak tacirin bir sermayenin işleteni olması, yani hukuksal anlamda, pazardaki her bir birimin hukuksal düzenlenmesi olan ticari işletmeye özgülenen sermayeyi işleten kişi olarak sergilediği görünümü incelendi. Bu ele alınırken, tacir kavramına pek değinilmeden, üretim ilişkileri bağlamında girişimci kapitalist, toprak sahibi kapitalist ve para-kapitalisti arasındaki temellük edilen artı-değerin dağıtımını ve girişimci kapitalistin artı-değeri ilk mülkiyetine alarak artı-değerin bir kısmını toprak sahibi kapitalistlere ve para-kapitalistlerine sırasıyla rant ve faiz adı altında dağıttığından bahsedildi. Bir

sonraki kısımda ise, hukuk ideolojisinin bireyi hukuksal özneye, yani çalışma bağlamında tacire dönüştürmek için ileri sürdüğü hukuksal kavram ve kurumlara değinildi. Bu bağlamda, ağırlıklı olarak basiretli iş adamı gibi davranma ilkesi ile iflasa tabi olma başta olmak üzere tacir kavramına bağlanan, tacir kavramını bir özne olarak inşa eden hukuksal kavram ve kurumları tartışıldı. Son kısımda ise, tacir kavramının tarihsel bir sürekliliği olup olmadığı, sınırlı bir tarihsel alanda, feodalizm ve kapitalizmdeki, toplumsal alandaki tacir ile hukuksal anlamdaki tacirin arasındaki ilişkiye yönelik daha önce verilen bilgileri(arada bir yansıma ilişkisi olmadığı) hatırdan çıkarmaksızın tartışıldı. Tüm bu tartışmalar sonrasında şu sonuçlara varılmaktadır

1-Girişimci kapitalist, artı-değeri sermaye birikim süreci sonucunda temellük edip diğer kapitalistlere dağıtır.

2-Diğer hukuksal kavramlarda olduğu gibi, tacir kavramı da bir ‘yansıma’ ile hukuk dünyasına girmemiştir. Tacir kavramı bir hukuksal ‘özne’ olarak ‘düzenlenmiştir’. Hukuk ideolojisinin seslendiği muhatap ‘özne’lerin karşılıklı ilişkileri ekseninde, her seferinde yeniden kurulur.

3-Hukuk ideolojisi, tacir kavramı ile bireye sermaye birikim sürecinde artı-değer temellük etmenin, birikimde bulunmanın, yani bir hukuksal ‘özne’ olarak faaliyette bulunmanın imkânlarını sunmakta, bu anlamda tacir kavramı, ticari işletme kavramı ile birlikte önemli bir işlev üstlenmektedir.

4-Hukuk ideolojisi, tacir kavramını düzenlerken hukuksal kavram ve kurumlar üzerinden onu çeşitli imkânlarla donatmıştır. Bu kavram ve kurumların başlıca ikisi olan ‘Basiretli iş adamı gibi davranma ilkesi’ ile ‘İflasa tabi olma’dan ilki tacirin imkânlarını nasıl kullanacağını düzenlerken, ikincisi sermaye birikim sürecinde bir hukuksal ‘özne’ olarak faaliyette bulunmasının engellenmesini, tacir sıfatının kaybını düzenler. İflas kavramı ile sermayenin birikim sürecinden dışarı çıkartılamamasının da düzenlendiği söylenebilir.

5-Tacir kavramı kapitalizm ile bir kopuş yaşamıştır. Feodalizmde tacir dolaşım alanına hapsedilmiş olan, üretim araçlarına hükmetmesi feodal toprak mülkiyeti ve lonca hukuku tarafından engellenen ve birikimi meta ve parayı ucuza alıp pahalıya satarak elde ettiği fark üzerine kurulu bir kimse olarak düzenlenmişken, ilk birikim sonrasında, tacir hem üretimi hem de dolaşımı kontrol eden, sermaye birikimi artı-değer temellüküne, kapitalizmin üretim ilişkilerine dayanan bir kimse olarak düzenlenmektedir.

2.3. TİCARET HUKUKUNUN SUNDUĞU İMKÂNLAR: ŞİRKET FORMU

Şirketler, gelişmiş kapitalizmlerde, sermaye birikim sürecinde, sermayenin yönetimi hususunda ve kapitalizmin diğer sahalarında temsil edilen en önemli kapitalistlerdir. ‘Birleşik kapitalist’ olarak isimlendirebilecek bu yapılar, kapitalizmin gelişmişliğine ve sermaye birikim sürecinin gereklerine göre farklı işlevler üstlenirler. Tacir kavramı için yapılan açıklamalar açısından düşünüldüğünde, hukuken, şirketler tacir sıfatına sahip tüzel kişilerdir. Şirket, ekonomik faaliyetler icra etmek için kurulurlar ve ticari işletmenin kişi unsuru olarak ‘ortaklık’ zikredilir (Arkan, 2014, s. 119-121). Bu bakımdan, şirket kavramını ve sermaye birikim sürecindeki işlevlerini incelemeyen bir çalışmanın eksik kalacağı açıktır. Bu sebeple, bu kısmın birinci kesiminde şirket kavramını sermaye yönetiminin en yetkin hali olarak ele alarak incelemeye başlanacaktır.

Birinci kesimin birinci altbölümünde, şirket kavramı bir tacir örgütlenmesi olarak, üretim tarzındaki hukuksal biçimi ile birlikte ele alınacaktır. Birinci kesimin ikinci altbölümünde şirketin yönetim ve temsilinde hissedarların söz hakkı sorunsalı tartışmaya açılarak ‘şirket’ kavramının bireysel birikim ve karar mekanizmasının aşılması hususunda mı, yoksa sınıfsal bir tahakküm olarak mı ele alınması gerektiği tartışılacaktır. Birinci kesimin üçüncü alt bölümünde kapitalizmin toplumdaki tüm atıl sermayeyi birikim sürecine dâhil etme amacından hareketle şirket ve şirket kavramına bağlı hukuksal kurumların bu husustaki yararlılık ve imkânlarının neler olduğu tartışılacak, birinci kesimin dördüncü ve son altbölümünde ise, hukuktaki temel bir ayırım olan sermaye şirketi ile şahıs şirketi ayırımının tartışmaya açılacaktır. Bu tartışma neticesinde elde edilecek sonuçlar, bir sonraki kesimde, şirket türlerine yönelik işlev tartışmasına da temel sağlamak konusunda yardımcı olacaktır.

2.3.1 Sermaye Yönetiminin En Yetkin Hali Olarak Şirket

Şirket kavramı, ticari işletmenin tacir kesimini bir kolektif yapı ile -bir tüzel kişilik ile- dolduran bir hukuksal kavramdır. Çalışmanın ikinci bölümünün ‘Ticari işletme’ ve ‘Tacir’ kavramlarına ilişkin kısımlarında belirtildiği gibi, tacir, ticari işletmeye özgülenen sermayenin işletenidir. ‘Ticari işletme’ kavramını ele alınırken, ticari işletme

sermayenin sermaye birikim sürecine girişte bir örgütlenmesi olarak ele alındığı gibi, bu başlık altında ise şirket kavramı ve bu kavrama bağlı bazı hukuksal kurumları, şirketin özelliklerini, getirdiği avantajları, sınıfsal anlamını, sermaye birikim sürecine atıl sermayelerin dâhil edilmesi hususunda taşıyıcısı olduğu işlevleri ve imkanları ele alınacaktır. Bir sonraki kesimde şirket türlerinin işlevleri üzerinde durulacağı için, bu kısma bir hazırlık olarak, hukuktaki şahıs şirketi ve sermaye şirketi ayrımı tartışmaya açılacaktır. Bunu yapılmasındaki gaye, bu ayrımın ard planında yer alan işlevsel ayrımı ortaya koymak ve bu ayrımı aşmayı denemektir.

2.3.1.1. Bir ‘Tacir’ Örgütlenmesi Olarak Şirket

Çalışmanın ‘Ticari işletme’ kavramını incelediğimiz ikinci bölümünün birinci kısmında pazarda birbirleriyle ‘karşılaşan’ sermaye parçalarının birbirlerini ticari işletmeler olarak gördüğü vurgulanmıştı. Tacir kavramını incelendiği ikinci kısımda ise, ticari işletme kavramına ilişkin bu ifadenin bir hukuksal soyutlamadan ibaret olduğu, birikim süreçlerinin, meta el değiştirmelerinin hukuk düzleminde nasıl görüldüğüne ilişkin bir manzara sunmak amacıyla verildiği ifade edilmiş, somutta, pazarda sermaye birikim süreçlerini işletenlerin(yani tacirlerin) birbirleriyle ve satışa sundukları ya da satın aldıkları metalarıyla karşılaştıkları da tasvir edilmişti. Çalışmanın bu kısmına kadar, tacir hem bir ‘gerçek’ kişi, yani bir insan, hem de bir tüzel kişi olarak, ayrılmaksızın ve ayırım noktaları ortaya konmaksızın ifade edildi. Çalışmanın sermaye birikim sürecini betimleyen ve ‘tacir’ kavramını ele alan kısımlarında, yer yer ‘şirket’ kavramını bir birleşik kapitalist olarak ifade edildi ve bu kısımda incelenecek bazı hususlara ilişkin ipuçları verildi. Bu ipuçlarının tümünde, şirketi bir tacir örgütlenmesi olarak, bir peşin kabul ile ele alındı. Bu kısımda ise, şirketin, türleri üzerinden değil, türleri yönünden bir ayrıma gitmeden hangi açılardan bir tacir örgütlenmesi olduğu; ‘tacir örgütlenmesi’ mi, yoksa bir ‘tacirler’ örgütlenmesi olarak mı anlaşılması gerektiği ve bu haliyle gerek sermaye birikim sürecinde, gerekse kapitalist toplumsal düzenlemede ne biçimde ifade edildiğini ve hangi işlevleri yüklediği, kavrama bağlı hukuksal kurumları incelenerek ele alınacaktır

Kapitalist toplumsal düzenleme içerisindeki anlamı bakımından şirket, şerikleri olan bir tacir örgütlenmesidir. Ticari işletme kavramı ile ilgili olarak, daha önce ifade edilen her

bir sermaye parçasının bir ‘ticari işletme’ olarak örgütlendiği ve bu sermaye parçasının tacir eliyle işletildiği hususu ele alındığında, şirket için de, sermaye birikim sürecine yöneltelen değerlerin yönetim ve temsilinin şirket kavramı altında örgütlendiğini söylemek mümkündür. Bu tip bir örgütlenmenin tarihsel olarak ortaya çıkması için gerekli iki öge vardır: Bunlar tüzel kişilik ve organlar vasıtasıyla temsil ve yönetimdir. Zira insanlar birbirleriyle bir ‘ortaklık’ kurduklarında bunların hukuk dilinde ifade edilmesi, ‘tanınması’ gerekir. Bunu sağlayan kavram, tüzel kişiliktir. Aynı şekilde, şirketin dış dünyada temsili ve yönetiminin gerçekleştirilmesi gerekir. Zira şirketin (tüzel kişi ortakları bir yana bırakılacak olursa) ortakları olan insanlar kendilerini ifade etme, temsil etme kudretine ‘dil’ ile sahiptirler; ancak bir tüzel kişinin kendi ‘dili’ yoktur. Ancak insanlar, onun ‘adına’ konuşabilirler. Bu bakımdan, bazı kişilerin tüzel kişilik ‘organı’ olarak belirlenmesi ve üçüncü kişiler karşısında şirketi temsili ve sermayenin yönetimini yürütmesi zorunludur. Bu bakımdan, tüzel kişilik ve organlar vasıtasıyla temsil ve yönetimi kavramlarının incelenmesi gereklilik kesbetmektedir.

Hukuksal kişilik kavramı çalışmanın birinci kısmında, genel olarak incelenmişti. Aynı yerde tüzel kişiliğin şirketler için anlamlarına da değinilmişti. Tüzel kişilik, Türk hukuk sistemi bakımından, tüm şirket türleri için ortak olan özelliktir. Ancak başka ülkelerin hukuk sistemlerinde bu konuda istisnalar da mevcuttur. Esas nokta, tüzel kişilik tanınmış şirketlerin, ortaklarından ayrı bir malvarlığına, belli bir ülke hukukuna tabi olmaya, ticaret unvanına, yerleşim yerine ve hukuki işlem yapma ehliyetine sahip olmasıdır (Yılmaz, 2008, s. 237 vd.). Bu konuda, sınırlı sorumluluk ilkesi ile birlikte, tüzel kişiliğin kötüye kullanılmasını önlemek amacıyla modern mevzuatlarda ‘Perdeyi kaldırma’ olarak adlandırılan, tüzel kişilik ardındaki tek veya büyük ortağa gitmeyi sağlayan istisna hükümler de vardır(Tekinalp (Poroy/Çamoğlu), 2014, s. 89-90). Bu istisna hükümler bir tarafa bırakılırsa, tüzel kişilik, şirketin işleyişi esnasında tüm ortaklarının ayrı ayrı işlem yapması, borçlanması, meta alıp satması yerine, sağladığı hukuksal imkânlar ile şirketi temsil eden organın(yönetim kurulunun) yalnız başına hareket etmesine imkân tanır. Tüzel kişiliğin korunması için, ortakların şirketten istedikleri anda ayrılmalarını önleyici(Tasfiyeyi önleme amaçlı) kurallar da getirilmiştir (Kraakman, Armour, & Hansmann, 2009, s. 6-7). Bu bakımdan, tüzel kişilik şirketin hukuksal işlem yapmasının, hukuk dünyasındaki anahtarı gibidir ve hukuksal düzenlemeler şirketin ve buna bağlı olarak tüzel kişiliğin kolayca ortadan kalkmasını

önlemeye yönelik bazı sınırlandırıcı düzenlemeler getirebilmektedir. Bazı istisnai hallerde, tüzel kişilik kaldırılabilir(perdenin kaldırılması) ve şirketin borçlarından ötürü ortaklara veya şirketin organlarını oluşturan kişilere gidilebilir.²¹ Dolayısıyla, tüzel kişilik bir tür ‘kalkan’ değildir. Şirketin temsil ve yönetim organı, bu tüzel kişiliği kullanırken, yalnızca kendi birikim sürecini doğru işletmekle değil, başka birikim süreçlerini de hukuk dışı yollarla sabote etmemek hususunda da sınırlandırılmış haldedir.

İnsanların bir araya gelerek oluşturduğu bir yapı olarak alındığında şirket, bu birden fazla kişiyi temsilen oluşturulduğu iddiası taşıyan organlar vasıtasıyla idare edilirler. Bu organlar, ortakların kişiliklerinden ayrı bir hukuksal kişi olarak tüzel kişilik sahibi şirketin sermaye birikim sürecini yürütmesini, bu yönde meta alıp satmasını idare ederler. Suiistimale açık bir durumda olmaları nedeniyle, hukuksal düzenlemelerde yönetim kurulunu oluşturan kişilere yönelik bazı cezai yaptırımlar öngörülebilir (Kraakman, Armour, & Hansmann, 2009, s. 12-13). Bu bakımdan, tüzel kişilik ile organlar vasıtasıyla yönetim ve temsil, birbiriyle rabıtalı hukuksal kurumlardır. Ancak, komandit veya kolektif şirkette anonim veya limited şirketlerde olduğu biçimiyle organlar mevcut olmadığından, organlar vasıtasıyla temsil ve yönetim de söz konusu değildir. Örneğin bir komandit şirketin temsil ve sermayesiz ortaklar(komanditeler), yani sınırsız sorumlu ortaklar yürütür. Bu ortaklık biçimleri, bu bölümün bir sonraki kesiminde üzerinde duracağımız gibi, anonim ve limited şirketlere göre örgütlenme güçleri zayıf ve sistematiklikten uzak ortaklık biçimleridir. Sermaye birikim sürecinde yürüttükleri sınırlı ve giderek azalan işlevlerin buna yol açtığını şimdiden savlayabiliriz. Bu sav, bizi bir diğer sava götürebilecek ağırlıktadır: Şirket türünün taşıdığı işlev önem kazandıkça, sermaye birikimini en fazlaya ulaştıracak imkânlar, hukuki kurumlar altında bu şirketlerin elinde olur.

Kapitalist toplumsal düzenlemenin tümel sermaye açısından toplumdaki değerleri en yüksek oranda sermaye birikimine çekme yönündeki gayesi ve tikel sermaye birikim süreçleri için yatırılacak sermayelerin, bireysel yatırımdaki risklerden arındırılması zorunludur. Şirketin faaliyet gösterdiği üretim sahasında gerekli sermaye miktarı ile

²¹ ‘Perdenin kaldırılması’nın İngiliz Hukukundaki uygulaması için lütfen bakınız: (Bafra, 2014). İsviçre Hukukundaki uygulamalar için lütfen bakınız: (Yılmaz, 2008). Ayrıca, farklı hukuk dallarındaki uygulamalar için lütfen bakınız: (Ulusoy & Erlüle, 2008).

birikimin, tikel bir sermayenin gerçekleştirebileceğinin çok üstünde olacağı gerçeği bir tarafa, şirket biçiminde örgütlenmenin bireysel girişimciliğe oranla daha cazip hale gelmesini sağlayacak hukuksal kurumlar da vardır. ‘Tacir’ kavramının ele alındığı kısımda belirtildiği gibi, sermaye birikim sürecine gerçek kişi(bireysel girişimci) olarak giren tacirlerin ticari işletmelerine övgüledikleri sermayeleri ile geriye kalan malvarlıklarını birbirinden ayıran bir kıstas hukuk tarafından tanınmadığı gibi, gerçek kişi tacirin sermayesi dışında kalan varlıkları koruma altında da değildir. Ancak, tüm şirket türleri için olmasa da anonim ve limited şirketlerin tümü, komandit şirkette de sermayedar(komanditer) ortak için, sermayesini geriye kalan malvarlığından ayırma ve riski bu miktarla sınırlama yönünde ‘Sınırlı sorumluluk ilkesi’ tanınmıştır. Bu ilke, kolektif şirketlerin sınırlı varlıkları bir yana bırakıldığında, neredeyse tüm şirketler için genel bir ilke olarak varlık kazanmıştır.

Şirket ortaklarının şirketin borçlarından hisse payları ya da şirkete olan hisse payı borçları kadar sorumlu olacakları anlamına gelen sınırlı sorumluluk ilkesi, en önemli ilkelerden biridir. Ancak, belirttiğimiz gibi, tüm şirket türlerinde bu ilke uygulanmaz. Örneğin Türk Ticaret Mevzuatına göre, kolektif şirketlerde sınırlı sorumluluk ilkesi hiç uygulanmaz. Anonim şirketler ile limited şirketler bu ilkenin tam anlamıyla uygulandığı iki şirket biçimidir. Sınırlı sorumluluk ilkesinin temelinde, kapitalistin riskini sınırlama çabası yatmaktadır. Örneğin bir temettü elde edeceğini ya da en azından hisse değerinin yükseleceğini düşünerek parasını bir anonim şirketin hisselerine yatıran kapitalist, sadece hisse için ödediği bedeli kaybeder; kişisel malvarlığı bir zarara uğramaz. Bu ilkenin kapitalizm öncesi örneklerine Roma İmparatorluğu’nda Arap yarımadası ve Arapların hâkim olduğu ülkelerde, Bizans İmparatorluğu’nda, 11. yüzyıl sonrası Kuzey İtalya’da ve Avrupa’nın diğer bölgelerinde, açıkçası uzun mesafe ticaretin olduğu yerlerde rastlansa da, bu örneklerde sınırlı sorumluluk ilkesinin temeli, ortaklığın işleyişine fiilen katılmayan pasif ortağın çok riskli bir ticaret biçimi olan uzun mesafe deniz ticaretinin risklerinden korumaktı (Enthoven, 2005, s. 433; Hilman, 1997, s. 616-621). Kapitalizmde ise, sınırlı sorumluluk ilkesi korsanların gemiye baskın düzenlemesi ya da fırtına nedeniyle geminin batması gibi çok büyük ve olağanüstü tehlikeler karşısında değil, piyasanın girdapları karşısında, sermaye sahibinin sorumluluğunu ortaklıktaki payı ile sınırlama çabasına dayanmaktadır. Bu bakımdan, sınırlı sorumluluk ilkesi bugün için pay sahiplerinin sorumluluğunu sınırlandırması nedeniyle ‘koruyucu’

niteliklere sahip, neredeyse evrensel bir ilke haline gelmiştir (Kraakman, Armour, & Hansmann, 2009, s. 9-10). Dolayısıyla, kapitalist toplumsal düzenleme elinde yaşadığı kopuş neticesinde, sınırlı sorumluluk ilkesi hem şirket ortaklarını piyasanın girdaplarına, şirket yönetimini yürüten organların kötü yönetimi neticesinde ortaya çıkacak zararlardan yatırdığı sermayeyle sınırlı olarak zarar görmesine, yani riskini düşürmeye yarayan bir ilkeye dönüşmüş, hem de sermaye birikim sürecine dahil edilmeyen atıl tasarrufların özellikle anonim şirketler bünyesinde bir araya getirilerek sermaye birikim sürecinde işletilmesine, değer üretmeye yöneltmesinde önemli bir rol oynarlar. Bu konudaki açıklamalara bu kısmın üçüncü kesiminde devam edilecektir. Ancak, burada çalışmayı ilgilendirdiği ölçüde, ‘Hissedar-pay sahibi mülkiyeti’ ile ‘Sermaye paylarının devredilebilir olması’ hususuna da değinmek gerekir. Bu iki temel ilke, sermayesini bir şirket üzerinden birikim sürecine dâhil eden kimselerin bu birikimler neticesinde dolaylı olarak birikimden pay almasının ve gelecekte yatırdıkları sermaye paylarını şirketten geri almaksızın bir başkasına devretmelerine yarayan iki hukuksal kurumdur.

Anonim ve limited şirket sermayeleri çeşitli paylara bölündüklerinden bu payların sahipleri, çok ortaklı bir şirkette, şirket sermayesinin bir kısmını ödemiş ya da taahhüt etmiş olurlar.

Ortak sayısı alt limitini sağlamak amacıyla bazı durumlarda kâğıt üzerinde de olsa birden çok kişi, şirkete sermaye yatırır görünür. Ancak bu istisna, tek kişilik limited ve anonim şirketler ortaya çıktığından önemini kaybetmiş durumdadır. Şirket payları birden çok kişinin sermayesini ifade etmesi durumunda, bu sermaye parçaları tek örgütlenme altında sermaye birikim sürecine müdahil olur. Elbette bu, şirket türlerinin özelliklerine göre değişik ağırlıklar kazanır. Halka açık anonim şirkette, hissedar mülkiyeti görece geniş bir yelpazeye yayılma imkânına sahipken, limited şirkette, şirketin yönetimi konusunda fiilen bir ‘doğrudanlık’ söz konusu olabilmektedir. Pay sahibi mülkiyeti, ‘mülkiyet’ olmasından kaynaklı olarak şirketin işleyişine katılma ve net kazancından pay alma gibi iki sonucu doğurur (Kraakman, Armour, & Hansmann, 2009, s. 14). Ancak, şirket türlerine göre bu sonuçların uygulanabilirliği de değişkenlik gösterir. Bu hususu, şirketlerde yönetimi ve şirketlerdeki yönetim erkinin sınıfsal sonuçları, bu kısmın ikinci kesiminde ayrıntılı olarak ele alınacağından açıklamalarımızı burada kesmek doğru olacaktır. Ancak, mülkiyet hakkının temelini birikimden,

dolayısıyla ekonomik sömürüden pay olmak olduğu ve bununla sınırlı olmayan sınıfsal sonuçları olduğu belirtilmelidir.

Yukarıda betimlenen hissedar-pay sahibi mülkiyeti mevzuundan bahisle, anonim ve limited şirketlerin sermayesi eşit paylara bölünmüş şirketler olduğunu belirtmek gerekir. Bu paylar, şirketin meta ya da itibar ve marka gibi meta olmayan ancak metalaşmış sermayesi üzerinde oluşturulmuştur. Şirket sermayesinin bu şekilde hayali paylara ayrılmasının arka planında yukarıda sayılan temel amaçlar olmasının yanında sermayenin, dolayısıyla şirketin rahatça el değiştirmesi ve böylece sermaye hareketinin kolaylaştırılması düşüncesi yatmaktadır. Hemen tüm kapitalizmlerde anonim ve limited şirketlerin sermaye payları devredilebilir haldedir. Ancak bunların alım-satımlarına çeşitli kısıtlamalar getirilmiş olabilir. Bu kısıtlamaların ağırlığına göre terminolojide, ‘Açık şirket-Kapalı şirket’ ya da ‘Halka açık şirket-Az hissedarlı şirket’ gibi kavramsal kullanımlara da gidilmektedir. Sermaye paylarının devredilebilir olması, bir ortağın şirketten ayrılmak istemesi durumunda şirketin ortadan kalkmasını önlenmesinde, yani şirketin sermaye birikim sürecindeki sürekliliğini sağlamada büyük önem taşır. Bu durum özellikle halka açık anonim şirketlerde çok nettir. Bu şirketlerin hisseleri, hisse alım-satımı için oluşturulmuş borsalarda(menkul kıymet borsaları) kayıtlı olduklarından birer meta gibi alınmaları ve satılmaları çok kolaydır (Kraakman, Armour, & Hansmann, 2009, s. 11-12).

Sermaye birikim sürecini incelediğimiz çalışmanın birinci bölümünün birinci kesiminde, şirket hisse senetlerinin bir üretim araçları üzerinde mülkiyet aracı olarak var olduğu, el değiştirebildiği ve hisse senetlerinin kredi sistemi içerisinde ele alınması gerektiği yönündeki düşünceler burada tekrar düşünüldüğünde, sınırlı sorumluluk ilkesi, hissedar-pay sahibi mülkiyeti ve şirketlerdeki sermaye paylarının el değiştirebilmesi ilkeleri birlikte düşünüldüğünde, hisse senetlerinin, bir istisna olarak geri verilmesi sınırlı koşullara bağlanmış krediler olarak da düşünülebileceği görülecektir. ‘Kapitalist Ortaklıkların Tarihsel Gelişimi’ kısmında ele alınacağı gibi, kimi çalışmalarda ilk anonim şirket sayılan Hollanda Doğu Hindistan Kumpanyası, hisse senetlerini on yıl sonra geri istenebileceği hükmünü taşıyan bir ana sözleşme ile kurulmuştu. Bu bakımdan, hisse senedi devrinde el değiştiren şirket yönetim kurulu elinde birikim sürecinde işletilen maddi sermaye parçası değil, o sermayenin mülkiyeti ve bu mülkiyete bağlı kârdan pay isteme, oy kullanma ve sair haklardır (Marx, 2015, s. 480).

Bu hususa, konunun doğrudan ilgili olduğu anonim şirketlere ilişkin kesimde yeniden dönülecektir.

Buraya kadar ele alınma sırasına göre, birbirleri ve sermaye birikim sürecindeki işlevleriyle bağlantılı olarak ‘Tüzel kişilik’, ‘Organlar vasıtasıyla temsil’, ‘Sınırlı sorumluluk ilkesi’, ‘Hissedar-Pay sahibi mülkiyeti’ ve ‘Sermaye paylarının devredilebilir olması’ kurumları incelendi. Belirtildiği üzere, tüzel kişilik ve organlar vasıtasıyla temsil; sınırlı sorumluluk ilkesi ve hissedar-pay sahibi mülkiyeti ile sermaye paylarının el değiştirmesi kurumları birbiriyle bağlantılıdır. Tüzel kişilik, şirketin diğer gerçek ya da tüzel kişiler nezdinde işlem yapması ve temsil edilmesi imkânını, yani hukuk düzleminde varlığının tanınmasını sağlarken, organlar vasıtasıyla temsil ise şirketin sermaye birikim sürecinde etkinlik kazanmasını, ortakların kişiliklerinden ayrı bir hukuksal kişi olarak tüzel kişilik sahibi şirketin sermaye birikim sürecini yürütmesini, bu yönde meta alıp satmasını, yani varlığını eyleme dökmesini idare ederler. Ancak, birikim sürecinin birikim için ihtiyaç duyduğu sermaye miktarını bir araya toplamaları konusunda, bireysel girişimcilerin sınırlı faaliyetlerine oranla şirketlerin avantajlı bazı hukuksal kurumları da vardır. Bu hukuksal kurumlar, para-sermaye biçiminde sermayelerini şirket sermaye payı biçiminde yatıran kişiler için cazip gelen imkânlar ve güvenceler sunarlar. Sınırlı sorumluluk ilkesi ile riskin yatırılan sermaye miktarına kadar sınırlandırılması; hissedar-pay sahibi mülkiyeti ile şirket kârdan pay isteme(yani dolaylı yoldan sömürüden pay alma), şirket yönetiminde oy hakkı ve sair yönetim ve temsil haklarını kullanma; sermaye paylarının devredilebilir olması ile yatırılmış sermaye paylarını temsil eden pay senetlerinin meta gibi alınıp satılma imkânının olması, bu şirketlere sermaye yatırmayı cazip hale getirmekte olduğunu ele alındı. Bu noktada, kapitalist toplumsal düzenlemede birikim sürecine dâhil edilen sermaye miktarının en yükseğe çıkarılmasının amaçlandığını tekrar etmekte fayda vardır. Bu bakımdan, çalışmanın birinci bölümünde ele alınan bir başka hususu da hatırlatmak gerekir: “Kapitalizm geliştikçe, çıkarları birbirleriyle uzlaşmayan sınıfların sınıf savaşımı keskinleştikçe, emekçi sınıflar sınırlı da olsa bir tasarruf imkânına kavuşur. Bu tasarruflar da mevduat olarak bankada tutulur. Saadet zinciri gibi dolandırıcılıkları bir yana bırakılırsa, tüm mevduatı bünyesinde toplayan bankalar, hisse senetli şirketler vs. toplumsal tasarrufun tamamını kapitalistlerin emrine verir (Marx, 2015, s. 363).” Yukarıda ele alınan hukuksal kurumlar, sadece büyük sermayedar

yatırımcılara değil, aynı zamanda sınırlı tasarruflarını değerlendirmek isteyen emekçi sınıflardan kimselere de cazip gelir. Dolayısıyla, bir şirket bünyesinde bir araya gelen bu yatırımcıların tümü aynı sınıfsal kökenden gelmediği gibi, benzer nisaplarda sermaye miktarını yatırarak şirket ortağı olmadıkları da ortadadır. Haliyle atıl sermayeler için bir çeşit birikim sürecine dâhil olma kapısı olan şirketlerin bu sermayeleri ne surette bir araya topladığı hususunun sonuçları ile birlikte ele alınıp incelenmesi gerekmektedir.

2.3.1.2. Atıl Değerleri Birikim Sürecine Dâhil Etme Süreci Olarak Şirket

Şirket kavramını ele almadan önce, daha çalışmanın başında, sermaye birikim sürecini ele alırken şirket kavramına değinmeksizin kapitalist toplumsal düzenlemede, toplumsal sermayenin sermaye birikim sürecine dahil edilebilecek kısmının en yüksek noktaya taşınmasının hedeflendiği, bunun için, gömü oluşturan değerlerin de birikim sürecine çekilmek istendiğinden, bu değerlerin içerisinde emekçi sınıfların sınırlı bir tasarruf gücü ile biriktirdiği varlıkların da olduğu belirtilmişti. Haliyle açıkça söylenmese de, ticari işletmesinin soğurabileceğinden fazla sermayesi olan bir tacirin artık istediği oranda kârı üretmediği için kendi yürüttüğü birikim sürecinin dışına çıkardığı ve bir anonim şirketin hisse senetlerini satın almak için kullandığı sermaye parçası ile ücretinden kuruş kuruş artırarak yaptığı birikim ile birkaç lotluk bir hisse senedini satın alan işçinin aynı şirketin bekası için oy verebilecek ve şirketin kârından pay alabilecek konumda olabilecekleri de üstü kapalı olarak ifade edilmişti. Oysa yine çalışmanın önceki kısımlarında ele alındığı gibi, sermaye birikim süreci, sınıfsal ilişkileri ve çelişkileri sürekli yeniden üretir; buna mecburdur, zira kapitalist birikim önünde sonunda artı-değer temellüküne dayanır. Artı-değer temellükünün, üretici güçler ile sermayedarlar arasında kurulan üretim ilişkilerinin tecellisi ile gerçekleştiği de ifade edilmişti. Bu iki bilgi birlikte ele alındığında, biraz yukarıda aynı şirketin hissedarları olan büyük sermaye sahibi ile işçi arasında uzlaşma ortadan kalkmış olur mu, sorusu ve sorunu ortaya çıkacaktır. Bu soruyu cevaplamak ve bu sorunu çözmek için, toplumsal atıl sermayenin, sermaye birikim sürecine nasıl dâhil olduğunu gözlemlemek gerekecektir. Bu gözlem esnasında, kâğıt üzerinde eşit haklara sahip sermaye paylarının hangi açılardan farklılaştığı dikkate değer bir önemdedir. Bu gözlemi, şirket sermayedarlarının şirketin yönetime katılması ve şirkette sermayedarların temsili

hususlarındaki hukuksal kurum ve imkânları da göz önünde tutarak yapmak, bu ayrışmanın hukuksal temelini ortaya koymayı sağlayacaktır.

Organlar vasıtasıyla temsilin şirket için önemi biraz yukarıda vurgulandı. İlgili kısımda ifade edildiği gibi, organlar vasıtasıyla temsilin zorunluluk haline geldiği, bireylerin karar mekanizmalarından(en azından ideal tiplerinde) uzaklaşarak kolektif bir karar mekanizmalarına sahip olduğu iddiasını taşıyan şirket türleri limited ve anonim şirketlerdir. Bu şirket türlerinde, daha sonra şirket türlerine ilişkin kısımlarda ayrıntısıyla ele alınacağı gibi, genel kurul ve yönetim kurulu(limited şirkette şirket müdürü) şirketin yönetimi ve temsili konusunda bir iç ayrıma giderler. Genel kurul sermaye payı sahiplerinden oluşur ve tüm sermayedarların sermaye payları nisabında eşit oy hakkı, yani bir pay-bir oy kuralı vardır. Yönetim kurulunun belirlenmesi de dâhil olmak üzere, şirkete ilişkin temel önemdeki esas sözleşmenin değiştirilmesi, sermaye artırımı vs. konularında karar vermeye yetkili organ genel kuruldur. Yönetim kurulu(limited şirkette şirket müdürü) ise şirketin üçüncü kişiler nezdinde temsilcisidir. Şirketin birikim süreci içindeki faaliyetleri, yönetim kurulu eliyle gerçekleştirilir. Pazarda ‘görünür’ olan yönetim kurulu ve onun aldığı kararlardır.

Kapitalizm geliştikçe ve sınıf savaşımı keskinleştikçe, emekçi sınıfların sınırlı tasarruflarının da birikim sürecine dâhil olduğu daha önce ifade edilmişti. Buradan kast edilenin ne olduğu ayrıntısıyla ele alınarak bu tasarrufların şirket sermayesi haline nasıl geldiğini ele almak gerekmektedir. Bu durumun ortaya çıkabilmesi için, kimi zaman birbirine bağlı iki durumun kapitalizmin gelişmesi ve sınıf savaşımının keskinleşmesi olduğunu ifade etmiştik. Kapitalizmin gelişmesi ile çalışma bağlamında kast edilen temel sonuç kredi sisteminin gelişmesidir. Kredi sisteminin, her bir tikel sermaye birikim sürecinde soğrulamayan, artık birikim gerçekleştirilemeyen, bu nedenle sürecin dışına çıkarılan sermaye miktarlarının başka kapitalistlere belli bir faiz oranı üzerinden borç veren kapitalistlerden bahsedilmiştir. Ayrıca sermayenin değerlendirilmesi bakımından anonim şirketlerin önemini vurgulamakla yetinilmiştir. Son olarak, kredi sistemi sayesinde, meta ile meta satın alınmasının(ticari kredi araçları yardımıyla) mümkün hale geldiği de belirtilmiştir. Meselenin öteki yüzünü emekçilerin ellerindeki tasarrufları kredi sistemine dâhil etmesi ve ihtiyaçları halinde ‘bireysel kredi’ adı altında borçlanması oluşturmaktadır. Kredi sisteminin ortaya koyduğu temel sonuç, tüm değerlerin önünde sonunda para-sermayeye dönüşme eğilimi içine girmesidir; zira bir

kapitalistin kullanmadığı sermayeyi, bir emekçinin tasarruflarını bir kredi-kullanan kapitalist ya da emekçi önünde sonunda para-sermaye biçiminde alabilir. Aynı biçimde, kapitalizmde birbiriyle uzlaşmayan çıkarları bulunan toplumsal sınıflar arasındaki sınıf savaşımı keskinleştikçe toplumsal uzlaşımı sürdürmek ve hem işçi sınıfının hem de üretim tarzının yeniden üretimini hızlandırmak için ücretlerde ve ücretlere bağlı sosyal haklarda belirgin bir yükseliş gözlenir. Bunun neticesinde, emekçiler gündelik ihtiyaçlarının bir miktar üzerinde bir gelire sahip olduklarından tasarruf yapabilirler ve bu tasarrufları değerlendirebilirler. Bunun enflasyon vs. gibi güncel nedenleri olsa da, esas neden, kapitalizmin gömü oluşumuna izin vermemesidir. Bir kenarda kalan ‘atıl’ varlık, ne toplumsal ne de tikel anlamda bir değer üretmez, değer üretmesi, yani en azından varlığını koruyabilmesi için bir birikim süreci içerisinde ya girişimci sermayesi ya da kredi biçimini alan para-sermaye olarak var olmak durumundadır. Bu bakımdan, kredi sistemi ile şirket kavramının bağlantısını kurmak, atıl sermayelerin değerlendirilmesinde şirketin işlevini anlamada gereklidir.

Öncelikle, burada ‘şirket’ ile kast edilenin, halka açık anonim şirketler olduğunu belirtme gerekir. Diğer şirket türleri, çok sınırlı, dışa kapalı bir yapıda ve işlevde olduklarından, toplumun tüm kesimlerinden sermayedar kabulüne pek imkân vermezler. Halka açık anonim şirket ise, tıpkı bir ‘para’ gibi kolayca el değiştirebilen sermaye paylarını, yani hisse senetlerini toplumun tüm kesimine satabilir ve bu hisse senetleri, gerçekten de kredi araçlarıdır. Halka açık anonim şirketlerin kredi sistemi içerisinde işlev taşımalarına imkân veren iç düzenlilikleri bir sonraki kesimde, şirket türleri kısmında ayrıntısıyla ele alınacaktır. Bu kısımda ise, ‘Menkul kıymet borsaları’ hususuna değinmekle yetinilecektir. Zira her bir halka açık anonim şirket, hisselerini bu özel nitelikli pazarlar aracılığıyla alım-satıma çıkarırlar. Bu borsaların temel önemleri, sermaye birikim sürecine aktif olarak, yani bir ‘tacir’ olarak, katılmak istemeyen ama sermayeleştirilebilecek varlıkları olan kimselerin anonim şirket hisse senetlerine ulaşabilmeleri noktasında toplanmaktadır.

Hisse senetleri, iki ayrı değerle ifade edilirler: Nominal değer ve gerçek değer. Nominal değer, hisse senedinin temsil ettiği sermaye payının kağıt üzerindeki değerini, gerçek değer ise piyasada o anki fiyatını ifade eder. Ancak bu senetler, borsalar aracılığıyla bir vurgun aracına da dönüşebilirler. Zira, hisse senedi, şirketin kârlılığı ve itibarı(yani kâr edeceği, iflas etmeyeceği yönündeki beklenti) yönünde ümitler varsa talep görürler ve

bu ümitler çerçevesinde değerleri değişir. Şirketin kârlılığı ve itibarı oranında hisse senedinin değeri artar veya azalır; artması beklentisi ile satın alınmaya değer görünür. Dolayısıyla halka açık anonim şirketler, gerçek sermayeye dayalı olarak çıkarılan ve sermaye paylarını temsil eden senetler üzerinden toplumsal atıl sermayeyi kontrolleri altında sermaye birikim sürecine dâhil ederler. Bu noktada, şirketlerin bir ticari işletmede ‘tacir’ konumunda olduğunu hatırlatmakta yarar vardır; o halde, daha önce ifade edildiği gibi, tacir, ticari işletmeye özgülediği sermayenin maliki olmak zorunda değildir. Bu en bariz biçimde anonim şirket sermayesinde vücut bulur. Bu sonuç, atıl değerlerin anonim şirket sermayesi olarak birikim sürecine dâhil edilmesine ilişkin tartışma ile birlikte düşünüldüğünde şu kaçınılmaz sonuca ulaşılır: şirket yönetiminde etkili olan, ortakların(hissedarların) sermaye birikim sürecinde değerlenmek üzere şirkete teslim ettiği sermaye payları üzerinde de etkindir; dolayısıyla, şirketin sermaye paylarının görece küçük bir kısmına sahip olan küçük hissedarların sermayelerinin kullanılması konusunda, bunlara sahip olmamasına rağmen, yine etkindir, karar verir. Öyleyse bu noktada, bir soru ortaya çıkmaktadır: Atıl değerler şirket sermayesi olarak değerlendirirken, sermayedarlar arasındaki ilişki, bireysel karar mekanizmalarının aşılması mıdır, yoksa sınıfsal tahakküm müdür? Bu sorunun yanıtı, şirketin yönetimi hususundaki düşüncelerimizi netleştirmek hususunda büyük önem taşıdığından, bu soru üzerine birtakım tartışmalar yürütmemiz gerekmektedir.

2.3.1.3. Bireysel Karar Mekanizmalarının Aşılması mı, Sınıfsal Tahakküm mü?

Şirketlerde sermaye payı sahibi olanların haklarını kabaca sıralarken şirketin yönetimi hususunda oy kullandıkları ve şirketin kârından pay talep edebildikleri ifade edildi. Bu, bir bakıma şirketlerde oy ve rızaya dayalı bir yönetim olduğunu, kararların sermayedar çoğunluğunun kanaatlerine göre alındığını ve bir çeşit şirket içi çokseslilik olduğu şeklindeki kanaatlerin gelişmesine yol açabilir. Bu kanaatlerin vardığı tehlikeli sonuçlar arasında, örneğin halka açık anonim şirketlerin bir ‘halk kapitalizmi’nin ortaya çıkmasına (Çamoğlu(Poroy/Tekinalp), 2014, s. 280) yol açacağı iddiasını taşıyan çarpık düşünceler bile vardır. Dolayısıyla, bu başlık altındaki tartışmalarımızı tamamlamadan önce, şirket yönetiminin nasıl gerçekleştiği hususunun da ayrıntısıyla ele alınması ve bu yönetim biçiminin çok sesliliğe mi yoksa sınıfsal tahakkümün yeniden üretimine mi yol açtığı hususlarını tartışılmasına imkân tanıyacaktır.

Çalışmanın devamında, özellikle ‘Kapitalist Ortaklıkların Tarihsel Gelişimi’ kısmında ayrıntısıyla ele alınacağı gibi, sermaye birikim sürecinde faaliyet gösteren her bir birim, her bir ticari işletme, çalıştığı iş sahasında faaliyet göstermeye yeter sermayeye ihtiyaç duyar. Sözgelimi, on bin liralık sermaye bir iş sahasında faaliyet göstermeye imkân tanımazken, on kişiye ait onar bin liranın bir araya getirilmesi ile oluşan yüz bin lira, aynı iş sahasında faaliyet göstermeye imkân tanır. Öyleyse, birbirinden bağımsız sermaye parçaları ile yürütülemeyecek ticari faaliyetler, bu sermayelerin bir araya getirilmesi ile gerçekleştirilebilir hale gelir. Öte yandan, birikim sürecine hiç dâhil olmayan toplumsal atıl sermaye de özellikle halka açık anonim şirketler bünyesinde birikim sürecine dâhil olabilir. Bu sayede, hiçbir birikim sürecinde faaliyet göstermeyen ve maliki tarafından doğrudan işletilmesi düşünülmeyen sermaye parçaları değerlendirilmiş olur.

Toplumsal atıl sermaye, bir şirkete dâhil olduğunda, hele bahsedildiği gibi bir hisse senedi satın alınması yoluyla anonim şirkette pay sahibi olduğunda, sermayeyi yatıran şirketin diğer şerikleri ile aynı haklara sahip olunur. Bu durum, kârdan hisse oranında pay isteme hakkı kadar, bir pay-bir oy kuralı için de geçerlidir. Örneğin on bin paya bölünmüş sermayeli bir halka açık anonim şirketin hissedarlarının toplam on bin oy hakkı vardır. Bir payın sahibi olan hissedar ile beş bin payın sahibi olan hissedar, hukuken, aynı haklara sahiptir. İkisi de her bir payları için genel kurulda bir oy kullanabilir, şirketin kazancından her bir sermaye payına düşen oranda pay alırlar. Ancak, beş bin payın sahibi olan ortak ile yalnızca bir payı olan hissedar şirketin yönetimine aynı oranda etki edemezler. Bu durumda, beş bin sermaye payı-dolayısıyla beş bin oyu olan ortağın şirket yönetimi üzerinde etkili olacağı açıktır. Bu noktada, şirketin sermaye payını yöneten birim olan yönetim kurulunun üzerinde bir miktar durmakta yarar vardır: Bir önceki kesimde, yönetim kurulunun şirketin ticari faaliyetlerini yöneten organ olduğu ifade edilmişti. Çalışmanın başlangıcından beri, ‘ticari faaliyet’lerin sermaye birikim sürecine ticari işletme organizasyonu üzerinden özgülünen sermayenin yönetimine ilişkin olduğu da defaatle ele alındı. Öyleyse, yönetim kurulunun, ticari işletmeye özgülünen sermayeyi işlettiği açıktır. Ancak, yine daha evvel belirtildiği gibi, yönetim kurulu birikim sürecinde yönettiği sermayenin sahibi değil, işleticisidir. Bu sermayenin içerisinde, görece önemsiz sermaye pay miktarlarına sahip olan şirket ortaklarının da sermayeleri vardır; bu ortaklar şirket

yönetimi üzerinde etkili olmasalar da şirkete yatırdıkları sermaye payları şirkette kalır, onlar bu payları satarak devrettikleri durumda, bir başkası üzerinden bu durum devam eder. Neticede, şirket sermayesinin önemli bir kısmını elinde tutan kişi/kişiler, şirket yönetimine etki ederken salt kendi sermayelerinin değil, küçük sermayedarların sermayelerinin işletilmesi üzerinde de etkili olurlar. Öyleyse, bir pay-bir oy kuralında, şirket ölçeğinde, sınıfsal tahakküm yeniden üretilmektedir. Zira sermaye, tasarrufunu kendisine teslim eden emekçi sınıfların, bu tasarruflarının nasıl değerlendirileceğine karar vermesi imkânını dahi, emekçiye tanımamaktadır. Öyleyse, büyük sermayedar ile küçük sermayedar arasındaki ‘hukuksal eşitlik’, bir kapitalist ile işçi arasındaki ‘hukuksal eşitlik’ kadar gerçektir. Bu eşitlik, haklar düzeyindedir ve eşit haklar arasında son sözü kuvvet söyler (Marx, 2014, s. 232). Halka açık anonim şirketler üzerinden bir yönetimde çok sesliğin veya ‘halk kapitalizmi’nin doğumu değil, sınıfsal tahakkümün yeniden üretimi gerçekleşmiş olur.

Halka açık anonim şirketler özelinde düşünüldüğünde, atıl sermayeler, yığınsal olarak bu şirketlerde toplanır; kapitalizm geliştikçe buna mecbur olunur. Bankalar, sigortalar, büyük üretim tesisleri vb. büyük sermayeleri bir araya toplayan -ve birikim süreçlerini sürdürmek için buna mecbur olan- tüm tacirler için halka açık anonim şirket bir tacir örgütlenmesi modelidir. Bu bakımdan, sınıfsal tahakküm, bu büyük sermaye kuruluşlarının dışsal bir etkisi olmakla kalmaz; aynı zamanda içsel bir sürekliliğe de sahiptir. Bu dışsal etki üzerinde de bir miktar durmak gereği açıktır. Bunun için, Düzenleme Okulu’nun düzenleme biçimi ve devlete ilişkin ilk kısımda ifade edildiği düşüncelerini hatırlatmak gerekir. O kısımda ifade edildiği gibi, devleti, düzenleme biçimini oluşturan yapısal biçimler arasında çelişkilerin geçici olarak giderildiği bir ilişkiler alanı olarak birikim rejimine içkin çelişkilerin giderildiği bir yapısal biçim, bir ilişkiler alanı olarak ele alınması gerekmektedir. Bu bağlamda, devlet alanında, farklı yapısal biçimlere sirayet edecek biçimde, toplumsal taleplerin temsil edildiğini, ilişkiler alanında temsil edilen taleplerin güç ve ağırlığının düzenleme biçimine etki ettiğini söyleyebiliriz. Sınıfsal tahakkümün düzenleme üzerinde, temsilcilerin talepleri üzerinden yer edeceği de açıktır. Sermaye yoğunlaşmasının yaşandığı bir halka açık anonim şirket üzerinden yapısal biçimlere yöneltilecek taleplerin sınıfsal tahakkümü imkân dâhiline sokacak düzenleme biçimleri yaratacağı ve bu etkinin, sınırlı bir sermaye ile hareket eden, birikim rejiminin işleyişinde görece önemsiz işlevleri olan

küçük sermayedarların etkisiyle karşılaştırılmayacak kadar büyük olacağı kesindir. Haliyle, sınıfsal tahakkümün şirket içi biçimi bir pay eşittir bir oy kuralına dayandığı gibi, toplumsal biçimde, sınıfsal tahakkümü yaratacak olan düzenleme biçimi üzerinde etkili olacak talepler de, büyük sermayelerin bir araya toplandığı şirketlerden, bunların temsilcileri üzerinden yöneltilir.

Başka bir taraftan bakılacak olursa, bu şirket içi sınıfsal tahakküm ile şirket üzerinden sınıfsal tahakküm arasında bir ilişkinin varlığı da görülecektir. Tasarruflarını anonim şirket sermaye paylarını satın almak için kullanan emekçi kesimlerin şirket içi bir sınıfsal tahakküm altında kaldıkları ifade edildi. Bu sermaye payları üzerinde de tasarruf imkânını kullanan büyük sermayedarların, emekçilerin sınıfsal çıkarlarına aykırı taleplerle düzenleme biçimine yöneltecek kadar güçlenmeleri imkânını, tasarruf güçlerinin büyüklüğüne dayanarak yakalayabilmeleri mümkündür.

Bu kısımda, sermayesi paylara bölünmüş şirketlerde toplumsal atıl sermayeler birikim sürecine dâhil olurken, sınırlı tasarruflarını sermaye paylarına yatıran ve çok az sermaye payına sahip olabilen kişiler ile şirket yönetimine doğrudan etki edebilen büyük sermayedarlar arasındaki ilişki ele alındı. Bu ilişkinin salt bir ‘bireysel karar ve eylem sınırlarının aşılması’ olarak alınamayacağı, bir sınıfsal tahakküm ilişkisi olarak ele alınması gerektiği belirtilip bu durumun kapitalist üretim tarzının temel çelişkilerinin, şirket özelinde yeniden üretimi olduğu ifade edildi. Aynı şekilde, şirket biçimine dayalı olarak, bir araya getirilen büyük sermayeler üzerinden, emekçilerin aleyhine sınıfsal tahakküme yol açacak taleplerin, daha küçük sermaye organizasyonlarının gerçekleştirebileceğinden kat be kat daha güçlü bir biçimde, düzenleme biçimine etki edebileceği de ileri sürüldü. Bu noktada, ‘Şirket’ kavramına ilişkin tartışmaların bir devamı sayılamayacak bir başka tartışmaya geçilecektir. Bir sonraki kısımda, şirket türlerine ilişkin açıklamaları temellendirmek adına sermaye şirketi-şahıs şirketi ayrımı ele alınıp tartışmaya açılacaktır.

2.3.1.4. Sermaye Şirketi ve Şahıs Şirketi Ayrımının Temelleri

Çalışmanın bu bölümünün ‘Şirket’ kavramına yönelik şimdiye kadarki diğer üç alt kısmında, şirket türlerine pek değinilmeden, genel kavramlar ve uygulamalar çerçevesinde tartışmalar yürütüldü. Bunu yaparken, ticaret hukukunun sunduğu

imkânlar tartışmaya açılarak, bu imkânların üretim ilişkileri ile rabitasını, toplumsal düzenleme içerisindeki yerlerini ele alınarak ifade etmeye gayret edildi. Bu kısımda, bu çabanın bir miktar dışına çıkılarak şirketler hukukunun temel bir ayrımını bir sonraki kısımda ele alınacak olan şirket türleri kısmına bir ön hazırlık olması için tartışmaya açılacaktır. Bunun yapılmasındaki gaye, bir sonraki kısımda yalnızca limited ve anonim şirket türleri ele alınırken diğer şirket türlerini neden inceleme dışı bırakıldığını, ticaret hukukunun bu temel ayrımını aşmayı deneyerek temellendirmektir.

Şahıs şirketi-sermaye şirketi ayrımı içerisinde ilk başlık altına kolektif şirket ile komandit şirket; ikinci başlık altına ise limited şirket ile anonim şirket dâhil edilmektedir. Bu tartışma, şirket türlerinin sermaye birikim sürecine yönelik her birinin sundukları imkânların ele alınması üzerinden sürdürülmelidir. Bu sebeple, arada ne gibi farklar olduğunu ifade etmenin gerekliliği açıktır.

Bu kısmın başında, ilk tartışmada ifade edildiği gibi, tüzel kişilik ve organlar vasıtasıyla temsil, şirket kavramı için hayati önemdedir; bu iki kavram ve imkân birbirinden ayrı ele alındığında, ortada bir eksiklik oluşacaktır: şirketin ortaklardan tam anlamıyla ayrı bir varlığının olmaması. Zira, şirket hukuk kıtasında bir tacir örgütlenmesi olarak belirdiğinde, tüzel kişilik kazanarak sermayesini işletme hakkı ve imkanı elde eder. Organlar vasıtasıyla temsil ise, şirketin ortaklarından ayrı bir temsil kudretinin oluşmasına imkân tanır. Sermaye şirketlerinde, türler arasında daha sonra ilgili türler tartışılırken ifade edilecek farklar olsa da bu iki husus, hukuksal imkanlar olarak iki şirket türüne de tanınmıştır. Ancak durum, kolektif ve komandit şirketlerde böyle değildir. Kolektif şirket, organlar vasıtasıyla temsilin hiç olmadığı bir ortaklık türüdür.²² Her bir ortak, yönetim hak ve görevini taşımaktadır. Şirketin yönetimi ortakların birine, birkaçına ya da tümüne de verilebilmektedir. Buradan şu sonuç çıkmaktadır: Kolektif şirketin yönetimi de çoğunlukla kolektiftir, el birliğiyledir. Ancak, fiiliyatta, kimi durumlarda sermaye olarak ‘para’ koyan ortağın, kimi durumlarda ise ‘para niteliğinde olmayan sermaye’ koyan ortağın şirketi yönetmekte etkin olacağını söyleyebiliriz. Komandit şirket de, tıpkı kolektif şirket de olduğu gibi, temsile yetkili ‘organlar’ı yoktur(Çamoğlu(Poroy/Tekinalp), 2014, s. 206 vd. ve 266 vd.). Hal böyle olunca,

²² Burada peşinen hem kolektif şirket, hem de komandit şirket için tüzel kişiliğin tanınmış olduğunu belirtile de, bazı kapitalist ülkelerin hukuk sistemlerinde kolektif şirkete tüzel kişilik tanınmadığını ifade etmek gerekir(Çamoğlu(Poroy/Tekinalp), 2014, s. 190-191)

kolektif ve komandit şirketlerin tüzel kişiliği, ‘dilsiz’ bir hukuksal kişiliğe dönüşür. Her iki şirket türü, hukuk düzleminde vardır, ancak işlemlerini ortakları yürütür; haliyle sakat bir varlığa sahiptirler. Örgütlenmelerine dâhil organlarının olmaması, onları dilsiz bırakır, ortaklarının diline muhtaç eder.

Aynı biçimde, daha önce ifade edildiği gibi hukukun şirketler bazında en önemli özelliklerinden biri, sermayelerinin paylara bölünmüş olması ve sermaye payı sahipliğinin şirketin mukadderatı üzerinde oy kullanma ve kazancı üzerinden pay isteme haklarını pay sahibine kazandırdığıdır. Ancak bunun bir başka sonucu daha vardır: Şirket sermaye payının belli-somut bir değer üzerinden, tam anlamıyla meta biçimine tahvili. Sermaye payı, bir metadır; para ile ifade edilir. Sermaye şirketleri olarak ifade edilen limited ve anonim şirketler, sermayeleri paylara bölünmüş şirketler olarak sermayeleri belirli itibarı(yani her bir sermaye payının karşılık geldiği pay senedinin çıkarılma değeri) ve gerçek(sermaye payının piyasadaki değeri) değerleri haizdir. Kolektif ve komandit şirket sermayeleri ise paylara bölünmüş değildir. Dolayısıyla, bu şirket türlerinde metalaşmış, alım-satıma tabi bir sermaye yoktur. Şirket ortağının ortaklık paydası, ana sermayede gösterilen yatırılması taahhüt edilmiş para veya değeri belirlenmiş tecrübe, beceri, ticari itibar ya da emektir. Bunlar devredilebilir ya da üzerinde mülkiyet hakkı tesis edilebilir, belirlenmiş sermaye payı gibi şeyler değildir, doğrudan doğruya örgütlenmemiş, özgülenmemiş değerler veya sermaye parçalarıdır. Bu sebeple, bir ortak sermayesini ortaklıktan ancak ‘çekebilir’; devredemez. Örneğin, Türk hukukuna göre, süresiz bir kolektif şirkette, bir ortak şirketten ayrılmak istediğinde diğer ortaklara fesih ihbarında bulunur(Çamoğlu(Poroy/Tekinalp), 2014, s. 229). Diğer ortaklar feshi kabul etmeyerek, ortaklıktan ayrılmak isteyen ortağın şirketten çıkarılıp şirketin kendi aralarında devam etmesine karar verilmesini isteyerek(TTK 256/1) şirketi ayakta tutabilirler. Aksi takdirde, kolektif ortaklık fesholacaktır. Bu somut örnek, kolektif ve komandit şirketlerde sermayenin ortakları nezdinde birebir bağlılığına dayandığını göstermektedir. Bunun yanında, sermaye payları üzerindeki mülkiyete dayalı olarak bir sınıfsal tahakkümün, şirket özelinde üretildiği, hukuksal düzenlemelerin bunu temin ettiği de ifade edilmişti. Aynı husus ne kolektif şirket, ne de komandit şirket için savunulabilir.

Kolektif şirket, ortaklarının emek veya sermaye getirerek oluşturduğu bir ortaklık türüdür. Komandit şirket de, sermayesini ‘para’ olarak koyan ortak veya ortaklar ile

sermayesini emek ya da tecrübe, ticari itibar ve beceri ile kesin bir biçimde ayırdığı bir şirket türüdür. ‘Para’ biçimindeki sermayeyi koyan ortak, yani komandite, sınırlı sorumluluk ilkesinin avantajından yararlanırken, şirketin yönetimine karışmaz, bu işi tamamen komanditere bırakır. Komanditer, şirketin yönetimini üstlendiği gibi şirket borçlarından dolayı tüm malvarlığı ile sorumlu olarak riskin önemli bir kısmını da üstlenir. Ancak, buna rağmen, o bir ücretli emekçi değil, bir ‘ortak’tır. Hem kolektif şirket, hem de komandit şirket, emek ile sermayenin eşit ya da az çok denk bir birleşimidir. Bu, artı-değerin mülk edilmesine dayalı üretim ilişkilerine uygun olmayan bir durumdur; zira çalışmanın ilk kısmında gösterildiği gibi, emek gücünün ücretli emek olarak ortaya çıkması, yani emekçinin üretim araçlarının mülkiyetinden dışlanması ve emeğin bir ücret karşılığında alınır-satılır hale gelmesi(metalaşması) kapitalizmdeki sermaye-emek ilişkisinin temel biçimidir. Bu durum, kolektif şirketin sermaye birikim sürecindeki işlevini açıklayacak ağırlıkta sonuçlar çıkarılabilmesini sağlar. Kolektif şirket ortaklık payı olarak emek getirilmesi yapılacak işin niteliği üzerine yoğunlaşarak anlaşılabilir. Buradaki emek, kapitalizmdeki makinenin uzantısı olan, niteliksizleşmiş emek değildir; önemli ölçüde kıymeti olan, ‘biricik’ bir emek ya da ‘satın alnamayacak’ bir emektir. Bu da iki biçimde olabilir: Ücretli emekçi olarak icra edilmesi imkânı olmayan zanaatkârlık işleri ve aile bağlarına dayalı emekçilikler. Her ikisinde de emek gücünü para ile satın almak imkânı fiiliyatta imkânsızdır. Kolektif şirkette veya komandit şirkette bir sınıfsal tahakküm kurulamayacağı açıktır. İşlevsel bakımdan ise seri ve büyük miktarlarda üretimin ve neredeyse sınırsız bir dolaşımın hedeflendiği kapitalizmde, kolektif ve komandit şirketlerin önemli bir işlev üstlenmeleri mümkün değildir. Sermaye varlığının çok az olduğu, kişisel emeğe ve yeteneğe dayalı işlerde, yani aslında kapitalist üretim biçiminde etkin şirketlerin pek yönelmediği -ve yönelmeyi önemsemediği- iş sahalarında, çok sınırlı olarak rastlanabilirler. Günümüzde ise, Türkiye örneğinden hareket edilirse, neredeyse ortadan kalkmış haldedirler.²³

Tüm bu tartışmalar neticesinde varılan sonuç, kolektif şirket ile komandit şirketin, sermaye birikim sürecinde taşıyacak önemli işlevler ve imkanları olmaması karşısında, ‘şirket’ kavramı altında ifade edilemeyeceğidir. Başka bir kavram üretilmesi mümkündür. Dolayısıyla şahıs şirketi ve sermaye şirketi ayrımı, yukarıda belirtilen

²³ Türkiye’deki durumun anlaşılabilmesi için TOBB’un istatistiklerine bakılabilir:
<http://tobb.org.tr/BilgiErisimMudurlugu/Sayfalar/KurulanKapananSirketistatistikleri.php>

tartışmalar ışığında ve sermaye birikim süreci bağlamında düşünüldüğünde, ilk kesimi silinmesi gereken bir ayrımdır. Bu durum göz önünde tutularak, bir sonraki kısımda şirket türleri incelenirken yalnızca limited ve anonim şirketleri ele alınacaktır. Zira hukuk, ancak bu şirket türlerini birikim süreçlerini kapitalist birikim tarzının gerekleri çerçevesinde yürütecek ve üretim ilişkilerine uygun biçimde işleyecek hukuksal kurumlar ve imkânlar ile donatmıştır.

2.3.2. Şirket Türleri: Sundukları İmkânlar ve Özellikleri

Bir önceki kısımda, dört ayrı başlık altında ‘şirket’ kavramı üzerinde durulmuştur. Bu teorik girişten sonra, şirket türleri incelenecektir. Ancak burada, sermaye birikim süreci içerisinde şirket türlerinin sunduğu özgül imkânlar tartışılacağından bu tartışmaya en uygun şirket türleri olan anonim şirket ile limited şirket ele alınacaktır. Kolektif ve komandit şirketlere ilişkin bir tartışmayı bu kısım altında gerekli görülmemektedir; bunun sebeplerini bir önceki kısmın son alt bölümünde ayrıntılı olarak ifade edildi. Bu kısımda, öncelikle limited şirketi, ardından anonim şirketi, son olarak ise tek kişilik limited ve anonim şirketleri ele alınacaktır. Her bir şirket türünü genel özellikleri, sermaye yapıları çerçevesinde incelendikten sonra, her bir şirket türünün sunduğu özgül imkânlar, hukuksal kurumları ayrıca tartışılacaktır. Bölüm boyunca, mevcut bir düzenlemeden örnek vermek gereği doğdukça, Türk Ticaret Kanunu’ndaki bazı kanun maddelerine atıf yapılacaktır.

2.3.2.1. Limited Şirket

Limited şirket, bu başlık altında ele alınacak ilk şirket türüdür. Bugün için anonim şirketle birlikte en yaygın iki şirket türünden biri olduğunu rahatça iddia edilebilecek²⁴ olan limited şirketlerin genel özellikleri ve sermaye yapılarını incelenerek sermaye

²⁴Bir istatistiğe göre, 1 Ocak 2010 itibarıyla Almanya’da toplam 1.016.443 Limited Şirket, 236.554 Komandit Şirket ve 17.583 Anonim Şirket kurulu olduğu görülüyor (Schulz & Wasmeier, 2012, s. 82). TOBB Türkiye için her ay kurulan ve kapanan şirket sayılarını yayınlasa da toplam şirket sayılarını yayınlamamaktadır. Ancak bu güncel istatistiklere bakılarak Türkiye’de komandit ve kolektif şirketin hemen hiç kurulmadığı, limited ve anonim şirket kuruluşuna yönelindiği görülmektedir. Almanya’daki toplam anonim şirket sayısı kadar anonim şirketin Türkiye’de bir yıl içerisinde yaklaşık olarak kurulduğunu da bu istatistikler göstermektedir. Bunun temelinde, Türkiye’deki anonim şirketlerin neredeyse tamamının halka kapalı, borsada işlem görmeyen anonim şirketler olması, yani şeklen anonim şirket olsalar da fiilen limited şirket olmaları olabilir.

birikim sürecindeki işlevleri tartışmaya çalışılacaktır. Ancak, limited şirketlerin işlevlerinin tam manasıyla tartışılması için anonim şirketlerle birlikte ele alınması elzemdir. Zira anonim ve limited şirketler bir bütünün iki yarısını oluşturacak şekilde, sermaye birikim sürecinin farklı halkalarına denk gelecek gerekliliklere hitap etmektedirler. Bu bakımdan, biraz daha aşağıda ele alınacak olan anonim şirketler başlığında da limited şirketin özelliklerini tamamlayıcı bazı bilgiler paylaşılacaktır.

2.3.2.1.1. Limited Şirketin Temel Özellikleri

‘Limited şirket’ kavramını yerli yerine oturtmak için İngiliz hukukunda kullanılan ‘Limited Liability Company’ ya da Alman hukukunda kullanılan ‘Gesellschaft mit beschränkter Haftung(GmbH)’ terimleri daha elverişlidir. Bu kavramların Türkçe’ye tam çevirisi ‘Sınırlı sorumlu(luk olan) şirket’tir. Dolayısıyla, limited şirketin, ortakları bakımından en temel görünümü, sınırlı sorumluluk ilkesinin tüm ortaklar için istisnasız uygulanmasıdır. Bir başka deyişle, sınırlı sorumluluk ilkesinin tüm ortaklar için uygulanması, limited şirketlerin en temel ve belirgin özelliğini oluşturmaktadır, denilebilir.

Limited şirketlerde sınırlı sorumluluk ilkesinin tam olarak uygulanmaktadır. Şirketin sermaye paylarına sahip olmak demek, şirket ortağı olmak demektir. Şirket ortakları, bu pay sahipliği için yatırdıkları ya da yatırmayı vaat ettikleri sermaye miktarını riske ederler. Ancak bu tamamen sorumluluktan kurtuldukları anlamına da gelmez. Zira sınırlı sorumluluk ilkesi, limited şirketin ortaklarından ayrı bir hukuksal kişi olması halinde ancak tam olarak uygulanabilir. Buna karşılık gelen ‘tüzel kişilik’ kavramı şirketin borçları ile ortakları arasındaki perdeyi oluşturur.

Limited şirkette iki organ vardır: Birincisi, tüm ortakların katılımı ile oluşan ve en yüksek karar organı olan ‘Genel Kurul’; ikincisi ise müdür(ler) ile ticari mümessiller ve ticari vekillerden oluşan ‘Yönetim ve Temsil Organı’dır. Genel Kurul, istisnalar bir tarafa bırakılırsa ‘bir pay eşittir bir oy’ esasına göre teşekkül eder. Türk hukukuna göre, yetkileri TTK’nın 616. maddesinde belirtilmiştir. Esas sözleşmenin değiştirilmesi, şirketin feshi, yönetim ve temsil organını oluşturacak kişilerin seçilmesi, görevden alınması, ibra edilmesi gibi temel konularda kararı genel kurul verir.

Limited şirketin yönetim ve temsil organını oluşturan müdür(ler) ile ticari mümessiller ve ticari vekiller, şirketin üçüncü kişiler karşısında görünen yüzü ve hukuksal muhataplarıdır. Bunlar içinde hukuksal açıdan asıl etkili olan müdürdür. Müdür, şirketin faaliyetlerini fiilen yürüten kişidir. Türk hukuku bağlamında ele alırsak, müdür, şirket ortakları arasından seçilme zorunluluğu vardır. Bu bakımdan, limited şirket ortaklarından en az birinin şirketin yönetim ve temsilini bizzat üstleneceğini söylenebilir.

Yukarıda belirtildiği gibi, limited şirket genel kurulu yönetim ve temsil organını oluşturacak kişileri, yani müdür(leri), ticari mümessilleri ve ticari vekilleri belirleyen organdır. Bunun yanı sıra, bir pay eşittir bir oy prensibi ile karar alır ve en az bir ortağın şirket müdürü olması mecburiyeti vardır. Bu hususlar birlikte düşünüldüğünde, limited şirkette büyük pay sahibi olan ortağın ağırlıklı olarak, ticari faaliyetlere bizzat katılacağı bir şirket türü olduğu söylenebilir. Limited şirkete ortak olmak ile anonim şirketten hisse almak arasındaki fark da buradan doğar. Aile ortaklıkları veya birbirini çok yakından tanıyan kimselerin kurdukları ortaklıklar için, limited şirket daha uygundur. Zira limited şirket ortağı hem anonim şirket hissedarı gibi sınırlı sorumluluk avantajından yararlanır, hem de fiiliyatta, büyük pay sahibi ise şirketi bizzat yönetme imkanına sahip olur; yani sermayesini bizzat yönetebilir.²⁵ Bu durum, limited şirketin kolektif şirket ile anonim şirket arasında ‘melez’ bir tür olduğu yönündeki iddiaları (Tekinalp, 2015, s. 510), doğaldır ki sadece bir betimleme olarak, haklı çıkarır. Elbette, fiiliyatta bu yönetim imkânına her ortak değil, sadece sermayesi en fazla olan ortak sahiptir. Bu büyük ortak, ‘müdür’ sıfatını alarak şirketi ya kendisi yönetir ya da bizzat etkileyebileceği birinin şirketi yönetmesi imkânını kullanır. Zira her sermaye payı bir oy demektir ve şirket müdürlerini, sermaye paylarının sahiplerinin oluşturduğu genel kurul belirler. Ancak, belirtildiği gibi, limited şirketleri genellikle birbirini yakından tanıyan kimseler ile aile fertlerinin kuracağı ortaklıklar için ideal bir ortaklık türüdür. Bu nedenle, genellikle, genel kurul toplantıları çoğunlukla kâğıt üzerinde kalmaktadır. Bunun Türkiye’deki örneklerini görmek için Türkiye Ticaret Sicili Gazetesi’nde yayınlanan hepsi bir örnek binlerce limited şirket genel kurul metnine bakılabilir. Zira limited şirket kurulurkenki sermaye payları dağılımı, şirketi kimin yönettiğini, kimin

²⁵ Ancak, Türk Hukuku’na göre, şirketin yönetim ve temsilinde görev alan ortakların genel kurulda müdürlerin ibrası gibi konularda oy kullanamayacağını da unutmamak gerekir. (Lütfen Bakınız: TTK 619)

hukuksal zeminde ortak olarak görüldüğünü de göstermektedir. Tüm bunlar bir arada düşünüldüğünde, genel kurul ile yönetim ve temsil organı arasındaki bölünmenin bir anonim şirketteki kadar keskin olamayacağını belirtmek gerekir.

Limited şirket, tüzel kişilik ve sınırlı sorumluluk ilkelerinin tam olarak sağlandığı, sermayesi paylara ayrılmış ve sermaye payları devredilebilen, devamlılık gösteren organlar vasıtasıyla temsilin sınırlı kaldığı bir şirket türüdür. Ancak, özellikle sınırlı sorumluluk ilkesi ile buna bağlı tüzel kişiliğin tanınması; yani şirketin hem hukuken, hem de sermaye bakımından ortaklarından ayrı bir varlık göstermesi, limited şirketi cazip kılan en önemli özelliğidir.

2.3.2.1.2. Limited Şirketin Sermaye Yapısı

Limited şirketlerde şirketin sermayesi paylara bölünmüş haldedir. Bunun, limited şirketlerin işlevlerini belirleyen temel sonuçları vardır. İlk olarak, limited şirket sermayesi çok sayıda sermaye parçasının birleşmesi ile oluşur. Her bir sermaye payı, somut bir değere, itibari değere dayalı bir mülkiyet hakkını taşır. Bu durum, limited şirket sermaye payı üzerindeki mülkiyet hakkının devri imkânını doğurur. İkinci olarak, limited şirket sermaye paylarının nominal değer-gerçek değer ayrımının ve farkının ortaya çıkmasıdır. Limited şirket kurulurken, şirketin sermaye payları, gerçek sermayeye dayalı olarak paylara bölünür. Örneğin, 25.000 TL sermayeli A Limited Şirketi'nin üç ortağı, 50'şer TL'lik sermaye paylarına belirli miktarlarda sahip olurlar. Ancak, A Limited Şirketi'nin değeri, yaptığı işler neticesinde artabilir; kazandığı artı-değer, şirketin sermayesini artırabilir. Bu durumda, bir ortak limited şirketten ayrılmak istediğinde başlangıçta yatırdığı ve artık sembolik bir anlam ifade eden sermayeyi mi alarak ayrılacak, yoksa sermaye payının değeri, gerçek değer üzerinden mi hesaplanacak sorunu kendini göstermektedir. Türk Ticaret Kanunu, bu sorunu, şirketten ayrılmak isteyen ortağın sermaye payının gerçek değeri üzerinden bir ayrılma akçesi alma hakkı olduğunu hüküm altına almıştır.(TTK 641/1; İstisnası: TTK 641/2) Üçüncü olarak, ortaklar şirketten sermaye payını bir başkasına devrederek ayrılır; yani ortak ayrılmak istediğinde bir kolektif şirkette ya da komandit şirkette olduğu gibi şirket ortadan kalkma tehlikesi ile karşı karşıya kalmaz. Ancak bu devir, bir halka açık anonim şirketteki kadar kolay ve hızlı da olmaz; satışlar çoğunlukla tutar yönünden kağıt

üzerinde kalır. Bu haliyle, limited şirket, sermaye birikim sürecinde faaliyet gösterirken, bu faaliyetlere fiilen katılmak isteyen kapitalistler için ideal bir ortaklık türüdür. Ortak sayısı için zorunlu kılınan en az ortak sayısını sağlamak için şirket ortağı gösterilen çok az bir pay sahibi kişilerin durumu, bu konuda yanıltıcı olmamalıdır. Bu kişiler şeklen şirket ortağıdır. Fiiliyatta şirketi idare eden, artı-değer elde edilince, şirket üzerinden girişimci kazancına el koyan ‘gerçek’ ortaklardır. Bunun yanı sıra, kanunlarda öngörülen limited şirket kuruluşu için ‘en az sermaye miktarı’, küçük ve orta ölçekli ticari işletmelerin işletilebilmesi için yeterli bir sermaye miktarını işaret eder. Bu miktara ilişkin iki örnek verilecek olursa; Türk Hukukuna göre 10.000 TL(TTK 580/1), Alman Hukukuna göre 25.000 Euro (Schulz & Wasmeier, 2012, s. 80) limited şirketin kuruluşu için yeterlidir. Dördüncü olarak, sermaye paylarının çoğunluğuna sahip olan ortağın şirketin yönetimini fiilen üstleneceğidir. Bunun temel sebebi, bir ortağın genel kuruldaki oy sayısının sermaye payı miktarı ile belirlenmesidir. Bu hususu, biraz yukarıda ele alındı. Limited şirket genel kurulu, en yüksek karar organıdır. Türk Hukuku’na göre, genel kurul şirket ortaklığından çıkarmadan, şirket müdürü veya müdürlerinin atanmasına kadar en önemli konularda karar veren organdır. Dolayısıyla, sermaye payı büyük olan ortak, hem fiilen hem de hukuken şirketi yönetme imkânına sahip olacaktır. Dördüncü olarak ise, limitetin sermayesinin paylara bölünmesi bir ‘somutlaştırma yükü’ getirir. Kapitalizmde en somut, en açık, en net sermaye para biçimindeki sermayedir. Paranın genel değer ölçütü olması, her türlü metanın değerinin para ile ifade edilmesi, paylara bölünen sermayenin, her bir payın nominal değerinin bir parasal miktar ile ifade edilmesi(Türk hukukunda bu miktar en az 25 TL’dir.(TTK 583/1)) sonucunu doğurur. Limited şirket sermaye payı, tıpkı anonim şirket sermaye payı gibi gerçek değeri üzerinden işlem gören bir metadır. Bu yönüyle, ne emek, ne de paraya doğrudan çevrilemeyen ticari itibar ya da vadesi gelmemiş alacaklar şirket sermaye payının karşılığı olamazlar.(TTK 581)

Limited şirketler, isminde ifade edildiği gibi ‘sınırlandırılmış’ şirketlerdir. Ortak sayıları sınırlıdır(Türk hukukuna göre kurulmuş bir limited şirketin en fazla elli ortağı olabilir.(TTK 574/1) Bu durum, toplanabilecek sermaye miktarını sınırlar; ancak bir diğer açıdan bakılacak olursa, limited şirketin bir sonraki kısımda incelenecek olan işlevleri ile oldukça uyumludur.

2.3.2.1.3. Limited Şirketin Sermaye Birikim Sürecindeki İşlevleri

Limited şirketler, ağırlıklı olarak küçük ve orta ölçekteki ticari işletmeleri işletmek üzere kurulan ortaklıklardır. Genellikle sabit sermaye giderlerinin çok büyük sermayeleri gerektirmediği birikim süreçlerinde işlev görürler. Limited şirkette üretici güç, kolektif ya da komandit şirkette olduğu gibi şirket ortağı değil, ücretli emekçidir. Limited şirket ortaklarının, ‘kişisel beceri, emek ve tecrübe’lerini sermaye olarak getirememeleri(TTK 581) ve yalnızca maddi karşılığı olan varlıkların sermaye olarak getirilebilmesi de bunun bir sonucudur.

Limited şirketlerin, anonim şirketlerin ihtiyaç duyduğu kadar büyük bir sermaye gerektirmeyen ve sermayenin anonim şirketlerde olduğu gibi yeni paylarla genişlemesine ihtiyaç duymayan üretim sahaları için ideal ortaklık biçimi olarak düzenlendiği savlanabilir. Limited şirketlerin tarihsel gelişimi bu yöndedir. Ağır sanayi gibi, sabit sermaye oranının toplam sermaye içerisindeki payının çok yüksek olduğu, yani sermayenin yoğunlaştığı üretim sahalarında etkinlik göstermesi oldukça seyrek görülebilir bir olgudur. Limited şirketlerin sermaye birikim sürecindeki esas işlevini, ‘küçük ve orta ölçekte’ denebilecek üretim sahalarında gösterebildiği ve gösterebileceği söylenebilir. Özellikle, sınırlı sorumluluk ilkesinin tüm ortaklar için uygulanabilir olması, birlikte bir girişimde bulunmak isteyen kişileri teşvik edecek en önemli avantajdır.

2.3.2.2. Anonim Şirket

Kapitalist üretim tarzının ‘mükemmel’ ortaklık biçimini anonim şirket oluşturur. Bu nedenle, anonim şirketlerin diğer şirket türlerine göre daha derinlemesine incelenmesi yerinde olacaktır. Sırası ile anonim şirketlerin genel özellikleri ile sermayesinin yapıları ve işlevleri ayrı başlıklar altında ele alınacaktır.

Bu başlık altında ağırlıklı olarak Halka Açık Anonim Şirketleri ele alınmaktadır. Bunun sebebi, halka kapalı anonim şirket, tam manasıyla bir anonim şirket olmaması, gerçekte birer limited şirket gibi işlev görmeleridir.²⁶ Zira, halka kapalı anonim şirketlerde ne

²⁶ Çamoğlu bu konuyu incelerken Türkiye’de 115.000’e yakın anonim şirket bulunduğunu, bunların ancak 600’ünün Halka Açık Anonim Şirket olduğunu ve bunların da tahmini 500’ünün borsada işlem

kadar çok ortak olursa olsun(Türk mevzuatına göre, halka kapalı anonim şirketlerin ortak sayıları, istisnaları bir yana bırakırsak beş yüzü aşamaz.), şirket hisseleri borsada işlem görmez ve gerçek bir kredi aracı gibi işlev göstermezler; ortak sayısı sınırı yükseltilmiş ve anonim şirketin hukuksal imkanlarıyla donatılmış bir limited şirketi andırırlar. Bu sebeplerle, halka kapalı anonim şirketleri ele almak gereksiz görülmektedir. Dolayısıyla, bu başlık altında ‘anonim şirket’ ifadesi ile ‘halka açık anonim şirket’ kast edilmektedir.

2.3.2.2.1. Anonim Şirketin Genel Özellikleri

Anonim şirket, sermaye örgütlenmesinin en mükemmel örneğidir. (Itoh & Lapavistas, 2012, s. 124) İlk modern örneklerinden beri tüzel kişiliğe sahip ortaklıklar olan anonim şirketler, öncelikle, kârlı olması ve tüzel kişilik ile sınırlı sorumluluk ilkesinin tam olarak uygulanması, hisselerinin kolayca devredilmesi, pay sahiplerinin bir temettü beklentisi ile yatırım yapması, dolayısıyla şirketin yönetimine katılmaksızın kazançtan pay almaları, bu kısmın son alt ayırımında ele alınacağı ‘şirket balonları’ndan önce ve sonra, anonim şirketleri cazip birer yatırım aracı haline getirmiştir (Çamoğlu(Poroy/Tekinalp), 2014, s. 283).

Anonim şirket, sınırlı sorumluluk ilkesinin tam anlamıyla uygulandığı bir şirket tipidir. Bu bağlamda, şirketin, ortakların malvarlığından bağımsız bir sermayesi vardır(Çamoğlu(Poroy/Tekinalp), 2014, s. 278). Ortaklar yönünden sınırlı sorumluluk ilkesi olarak beliren bu durum, üçüncü kişiler için tüzel kişilik perdesi olarak kendisini gösterir. Limited şirkete benzer olarak, burada da, bu durumun istisnasını ‘Perdenin kaldırılması’ uygulamaları oluşturur.

gördüğünü belirtip bu sonucun ortaya çıkmasında iş dünyasındaki ‘benim şirketim’ anlayışının da etkili olduğunu ve kanun koyucunun teşviklerle bu anlayışı kırmaya çalışmasına rağmen başarı kaydedemediğini ifade etmiştir(Çamoğlu(Poroy/Tekinalp), 2014, s. 290). Oysa bu durum, ne iş dünyasındaki ‘benim şirketim’ anlayışıyla ilgilidir, ne de kanun koyucunun ‘teşvikleri’ ya da zorlamalarıyla çözülebilir. Bu durumun kökenini Türkiye’deki ekonomik yaşamın dinamiklerinde ve sermaye birikim süreçlerinin gereklerinde aramak gerekir. Türkiye ekonomisi, turizm, tekstil ve inşaat gibi sektörlere yönelen şirketlerin aktif olduğu bir ekonomidir. Halka açık anonim şirketler gibi, sermaye birikim sürecinde faaliyet gösterecek büyük sermayelere sahip formların etkinlik imkanı bu iş sahalarında sınırlıdır. Zira, sayılan iş sahaları için genellikle küçük ve orta ölçekte denebilecek sermaye miktarlarına sahip kapitalistlerin kurdukları halka kapalı anonim şirketler ve limited şirketler yeterli gelmektedir.

Anonim şirketin iki temel organı vardır. Bunlar, genel kurul ve yönetim kuruludur. Yönetim kurulu, anonim şirketin yönetim organı ve yasal temsilcisidir. Hisse sahiplerinin tamamının oluşturduğu genel kurul(Çamoğlu(Poroy/Tekinalp), 2014, s. 477) yönetim kuruluna sermayesini teslim eder ve bunun en yüksek kazancı(temettü payını) getirmesini bekler. Şirketin ticari faaliyetlerini yürüten, kapitalist karakterini ortaya koyan yönetim kurulu için ‘kurumsal yönetim’ ilkesi geliştirilmiştir. Dolayısıyla, anonim şirket yöneticiliği önemli bir iş haline gelmiştir(Çamoğlu(Poroy/Tekinalp), 2014, s. 330). Üniversitelerin özellikle işletme ve iktisat bölümleri, nitelikli yöneticiler yetiştirmek için oldukça etkin ideolojik aygıt olarak, bir fabrika gibi çalışmaktadır. Genel kurul ise, tüm pay sahiplerinin katılma, düşüncelerini belirtme, oy verme ve bazı azınlık haklarını kullanma gibi pay sahibi olmaktan gelen haklarını kullandıkları şirket için hayati kararları verir(Çamoğlu(Poroy/Tekinalp), 2014, s. 475-477). Elbette, genel kurulda sınıfsal etki kendini gösterecek, büyük hissedarlar ile küçük hissedarların düşünceleri ve oyları eşit anlam ifade etmeyecektir.

Şirketlere ilişkin genel kavramların tamamı anonim şirkette hayat bulur. Bu sebeple, ‘Şirket’ kavramına ilişkin daha önce yürütülen tartışmalar, anonim şirketler için, evleviyetle geçerlidir.

2.3.2.2.1. Anonim Şirketin Sermaye Yapısı

Anonim şirketi, diğer şirket türlerine göre özel kılan en önemli nokta, sermaye paylarını temsil eden hisse senetlerinin kredi sistemi içinde olmasıdır. Zira anonim şirket hisse senedi bir sermaye toplama aracıdır ve hisse senedine sahip olanlar, doğrudan birer ‘ortak’ değil, ‘yatırımcı’ haline gelir. Her bir hisse senedi, belli bir ‘kar payı(temettü)’ beklentisi ile belli bir değer üzerinden alınıp satılabilir. Anonim şirketlerdeki esas sermaye-kayıtlı sermaye ayırımı hisse senetlerinin alınıp satılmasına tanıdıkları imkan bakımından incelemek, konuyu daha sarıh hale getirecektir. Esas sermaye, anonim şirketin dayandığı esas sözleşmede tamamı kurucular tarafından taahhüt edilmiş nominal bir miktarı gösteren ve daha sonra Genel Kurul tarafından artırılıp azaltılabilen sermaye miktardır. Esas sermaye sabittir, borsadaki hisse senedi fiyatlarının dayandığı değişimlerden etkilenmez. Hisselerin nominal değerini bu sermaye tutarının bölünmesi oluşturur; yani hisse senetleri üzerinde yazan nominal değer, hisse senedinin dayandığı

gerçek sermaye miktarıdır. Kayıtlı sermaye ise, esas sözleşmede yönetim kuruluna tanınan sermayeyi artırma yetkisinin üst sınırıdır (Tekinalp, 2015, s. 77-78). Esas sözleşme ile tanınan üst tavana kadar(kayıtlı sermaye miktarı kadar) sermaye, hisse senetlerinin satılması yoluyla bir araya toplanabilir. Bu sınıra gelindiğinde, genel kurul, kayıtlı sermaye miktarını, yani yetki tavanını revize ederek (Tekinalp, 2015, s. 78) yeni hisse senetlerinin çıkarılmasına, dolayısıyla şirketin daha fazla sermaye toplamasına da imkân tanır. Zaten, anonim şirketleri sermaye birikim süreci bağlamında cazip kılan budur. Sermayeleştirebilecek varlıkları olan; ancak aktif olarak sermaye ilişkisine katılmak istemeyen kimseler, varlıklarını anonim şirket hisse senetleri satın alarak sermayeye dönüştürebilirler (Marx, 2015, s. 269). Tasarruf gücüne -sınırlı da olsa- ulaşmış emekçiler de bu kimseler arasında sayılabilir. Haliyle, hisse senetleri kapitalist toplumdaki varlıkların sermayeleşmesini en üst düzeye yükseltmek için mükemmel imkânlar taşıdıkları daha önce belirtilmişti. Anonim şirket hisse senetlerinin bu konudaki asli araçlar olmaları nedeniyle, alım-satımları konusunu daha ayrıntılı incelemek yerinde olacaktır.

Anonim şirket hisse senetleri, gerçek sermayeye dayalı olarak çıkartılırlar; ancak sahiplerine sermaye üzerinde hükmetme gücü vermezler; çünkü anonim şirketlerde ortağın doğrudan doğruya yönetim hakkı yoktur. Sadece, genel kurulda idareciler seçerek²⁷ ve bunları ibra ederek veya etmeyerek yönetime katılabilir (Çamoğlu(Poroy/Tekinalp), 2014, s. 288). Dolayısıyla, hisse senedi mülkiyeti yalnızca, bu sermayenin elde edeceği kazancın bir kısmı üzerinde yasal hak sağlar; temsil ettikleri sermaye varlığı üzerinde fiili bir 'el değiştirme' de hiçbir şekilde gerçekleşmez (Marx, 2015, s. 480). Bu sebeple, hisse senetleri sermaye toplama aracı olarak önemli işlevler yüklenirler ve faiz getiren sermaye biçiminde, başkalarının sermayesini sermaye birikim sürecine dâhil etme ve riske atma imkânını verirler (Marx, 2013, s. 228). Ancak, hisse senetlerinin değerleri sabit değildir. Temsil ettikleri sermaye parçası gibi değer kazanır veya kaybederler. Haliyle anonim şirket hisse senetleri, üzerlerinde yazılı olan(nominal) bir değere sahip olsalar da, piyasa değerleri bundan farklı bir biçimde belirlenir ve

²⁷ Oy hakkı olmaksızın ihraç edilen pay senetlerini bunun bir istisnası olarak kabul edilebilir. Türk Hukuku'nda oy hakkı olmayan pay senetlere izin verilmemiştir. Ancak, anonim şirket esas sözleşmesinde, birden çok paya sahip ortakların oy hakkının sınırlandırabileceğini belirtmiştir. Tekinalp, bu şekilde 'Oy hakkı olmayan pay senedi' yaratılmasının amaçlanmadığı görüşündedir (Tekinalp, 2015, s. 93).

piyasa değerleri, getiri miktarları ile güvenilirliklerindeki değişmelere bağlı olarak değişkenlik gösterir. Bu bakımdan, hisse senetlerinin piyasa değerleri spekülasyona açıktır; çünkü değerleri gerçek getirilerinden ziyade önceden yapılan hesaplamalara ve öngörülere göre belirlenir. Hisse senetlerinin kendi getiri ve güvenilirlikleri dışında, piyasanın tümünü etkileyen sıkışıklık dönemlerinde bu senetlerin değerleri, para kıtlığına dayalı olarak faiz oranının yükselmesi ve paraya çevrilmeleri için büyük yığınlar halinde piyasaya sürülmeleri nedenleri ile ciddi oranda düşebilir. Bu sıkışıklık(kriz) dönemleri, hisse senetlerini değerlerinin çok altında satın almak isteyen kapitalistler için bir fırsat dönemidir. Sıkışıklık bitip piyasa yavaş yavaş normale döndüğünde, hisse senetlerini piyasaya süren anonim şirket ortadan kalkmamışsa ya da dolandırıcılık amacıyla kurulmuş bir girişim değilse hisse senetleri eski değerlerine yeniden yükselir(Marx, 2015, s. 471). Kapitalist ortaklıkların tarihsel gelişimi kısmında, tarihsel örneklerinden bir kısmını belirtileceği gibi, hisse senetleri, sanayici kapitalist durumuna gelmek istemeksizin varlıklarını sermayeye dönüştürmek isteyenler için bir imkan tanısı da, bir dolandırıcılık aracı olarak kullanılmaya da müsaittirler. Ancak sınırlı sorumluluk ilkesi, yatırımcıların/para-kapitalistlerinin riskini yatırdığı sermaye payı ile sınırladığı için, önceden yapılan hesaplamalarda getirecekleri kâr miktarı öngörülere tatmin edici gelen ve güvenilir bulunan hisse senetlerinin cazip yatırım araçları olarak görülmesi olasıdır.

Anonim şirketler, hisse senetlerini halka sunarak ciddi miktarda sermaye toplarlar. Bazı anaakım ticaret hukuku kitaplarında ‘küçük hissedarlar’ın rolü epey abartılmış olup, anonim şirketlerin etkin olmaları ile bir halk kapitalizmi(?) kurulacağı gibi romantik bir ideal öne sürülse de(Çamoğlu(Poroy/Tekinalp), 2014, s. 280), gerçekte, anonim şirketin halka açık hisselerini satın alan küçük yatırımcıların hisse senedine karşılık gelen sermaye parçası üzerinden gerçekçi bir yönetime katılma gücü olmadığından, büyük sermayedarlar asıl etkin olanlardır. Yine de, ister küçük ister büyük olsun, hisse senetleri üzerinden toplanan sermaye miktarı büyük girişimlerde bulunmak, önemli ticari faaliyetler yürütmek için önemli imkânlar sunar. Anonim şirketler, limited şirketlere göre çok daha büyük miktarda sermayeyi bir araya toplayabilirler. Bu bakımdan, demiryolu inşaatı, petrol veya maden çıkarma, işleme ve pazarlama gibi çok büyük sermayeler gerektiren işler, ağırlıklı olarak anonim şirketler tarafından

yürütülür.²⁸ Sınırlı sorumluluk ilkesinin tam olarak uygulanması neticesinde, hisse senedi sahipleri, hisse senedi bedelleri kadar riske girerler; ayrıca şirketin borçlarından ötürü sadece anonim şirket malvarlığına başvurulabilir. Bu düzenleme bir başka ilkenin, ‘Anonim şirketlerde malvarlığının ve sermayenin korunması ilkesi’nin yerleşmesine yol açmıştır(Çamoğlu(Poroy/Tekinalp), 2014, s. 287). Çizakça, anonim şirketlerin Hollanda’daki ilk örneklerinde, şirketler para dar boğazına düştüğünde bile ortaklarına başvurmadığını belirtmektedir (Çizakça, 1999, s. 41). Bugün için de bu durum geçerlidir. Şirketin borçlarından ötürü sadece şirketin malvarlığına başvurma ilkesinin arka planında, şirket hisselerini satın alan kimselerin, sermayesini bir kazanç getirisi(temettü) beklentisi ile riske eden yatırımcılara dönüşmeleri yatmaktadır. Ancak, hisse senedinin getirisi(temettü) şirketin genel kazancı ile bağlantılı olduğundan, anonim şirket başarılı olup büyüdükçe ve daha fazla artı-değere el koydukça bu risk bile görünmez olacaktır. Yine de risk miktarının belirliliği ve öngörülebilirliği, faiz getiren sermaye yaratmak isteyen kişileri cezbedebilir.

2.3.2.2.1. Anonim Şirketlerin Sermaye Birikim Sürecindeki İşlevleri

Seri ve büyük miktarda üretimin temel amaçlardan biri olduğu kapitalizm için anonim şirketler büyük önem taşırlar. Hisse senetlerine karşılık gelen sermaye miktarlarının tek tek gerçekleştiremeyeceği büyüklükte işler, bir birleşik kapitalist olarak inkişaf eden anonim şirket eliyle gerçekleştirilir. Dolayısıyla, ister bir ülke için, istersek de dünya pazarı için düşünelim, anonim şirketlerin varlığı ve yaygınlık kazanması, birikim rejimlerinde yeni bir halkayı işaret etmektedir. Bu halka, bireylerin sınırlı sermayelerinden daha fazla sermayeyi gerektirecek iş sahalarında etkinlik kazanılmasıdır. Dolayısıyla, anonim şirketlerin varlık ve yaygınlık kazanmaları, iş sahalarında ihtiyaç duyulan sermaye miktarının yaşadığı değişime bağlıdır. Sermaye birikim sürecinde genel amaç, en azından teorik olarak, ihtiyacın gerektirdiği oranda sermaye ile işe girişmek, özel mülkiyet altındaki sermayenin değerini büyütme ve toplumsal sermayenin hiçbir payını birikim sahası dışında bırakmamaktır (Itoh &

²⁸ Bu konuda bir örnek olarak, 2014 yılı için İstanbul Sanayi Odası’nın yayınladığı ‘Türkiye’nin Büyük 500 Sanayi Kuruluşu’ listesi incelenebilir. Listedeki 11 kamu kuruluşu ile 19 limited şirket haricindeki 460 sanayi kuruluşu anonim şirkettir. Liste için lütfen bakınız: <http://www.iso.org.tr/Sites/1/content/500-buyuk-liste.html?j=5024132>

Lapavistas, 2012, s. 112-113). Bu bağlamda, görece az sermaye ile işletilebilen iş sahalarının karşısında büyük sermaye yatırımı gerektiren iş sahalarının varlık göstermesi ve hâkim hale gelmesi ile anonim şirketler gibi büyük miktarda sermayeyi bünyesinde toplama potansiyeli taşıyan birleşik kapitalistlere ihtiyaç duyulur. Eğer, sabit sermaye giderleri için çok büyük bir sermaye miktarına ihtiyaç duyulmazsa, yani bireysel sermaye ya da diğer şirket biçimleri altında birleştirilen ortaklık sermayesi yeterli olursa, anonim şirkete ihtiyaç kalmaz. Üretimin yürütülmesi için küçük ve orta sermayeli bireysel kapitalistlerin ya da ortaklıkların yeterli olduğu iş sahalarında, anonim şirket, sermaye örgütlenmesinin en gelişmiş biçimi olsa bile, ya baskın olamaz ya da bu alanlara hiç girmez (Itoh & Lapavistas, 2012, s. 123-124). Dolayısıyla, anonim şirket alelade bir varlık değerlendirme biçimi değildir. Kapitalizmin belli bir gelişme aşamasının ürünüdür ve bu gelişme aşamasında, büyük sermaye parçalarının bir araya getirilmesi biçimine ilişkin düzenlemelerin odak noktasını oluşturur.

2.3.2.3. 'Ortaklık' Kavramının Aşılması: Tek Kişilik Limited ve Anonim Şirketler

Tek kişilik limited ve anonim şirketler gerek pratikte eski hukuksal düzenlemelerde getirilen kuruluş şartlarının dolanılması sayesinde karşılaşılan, gerekse hukuk dünyasında tartışılan kavramlardır. Bugün için gerek Türk Hukukunda, gerek başka hukuk sistemlerinde düzenlemeler ile tanınan ya da en azından göz yumulan bu ortaklıklar, 'ortaklık' olmayan bir şirket anlayışına göre, şirket kavramı ile anılmayı pek de hak etmeyen bir sermaye örgütlenmesi oluşturmaktadırlar. Çalışma bağlamında bunların da sermaye birikim sürecindeki işlevleri, oldukça sınırlı biçimde de olsa, ele alınmak durumundadır.

Belirtildiği gibi, sermayesinin bütün paylarına fiilen tek kişinin sahip olduğu limited ortaklıklar ile halka kapalı anonim ortaklıklar, yeni bir olgu değildir. Ticaret Kanunlarında kabul edilen kuruluş şartlarını yerine getirmek için şirketlere dâhil edilen, çok az hisseye sahip temsili ortakların pasif katılımı ve bir 'gerçek' sermaye sahibinin 'şirket'in fiilen tek yöneticisi olması şeklinde gerçekleşen fiiliyatın hukuksal düzenlemelere girerek temsili ortaklara duyulan yasal ihtiyacı ortadan kaldırmak anlamına gelmektedir. Birden çok kişinin sermayelerini birleştirmesi anlamına gelen

anonim ve limited şirketlerde tek kişilik neden ortaya çıkmıştır, bu şirket türlerinin sermaye birikim sürecindeki işlevinin anlaşılması için bunun incelemesi gereklidir.

Limited ve anonim şirketler ele alınırken, bu şirketlerin ortaya çıkma nedenlerini sermaye birikim süreçlerinin sermaye ihtiyacına bağlı olduğu, ikisinin de sermaye birikim sürecinin farklı gelişmişlik aşamalarına denk geldiği ifade edilmişti. Bu bakımdan, ‘ortaklık’ olgusu, bir işletmeyi yürütmeye yetmeyecek sermaye parçalarının bir araya gelerek yeterli sermayeyi oluşturmasına dayanmaktadır ve bu olgu, sermaye birikim süreçlerinin gelişmişliği, yani kapitalizmin gelişmişliği ve ihtiyaçlarından bağımsız ele alınamaz. Tek kişilik limited şirketler ile anonim şirketleri bu gelişmişlik ve ihtiyaçlar ekseninde düşünmek gerekmektedir. Tek kişilik şirket türleri, sermaye sahibinin elindeki sermaye ile ticari işletmeyi yürütmeye yetecek seviyeye gelmesine dayanmaktadır. Zira, kapitalist mecbur olmadıkça elde edeceği artı-değeri bir başkası ile paylaşmayı elbette istemeyecektir (Itoh & Lapavistas, 2012, s. 112-113). Dolayısıyla ‘ortaklık’ olgusunun kendisi ‘iyi niyete’ ya da ‘halk kapitalizminin(?) kurulması sonucunun doğmasına’(Çamoğlu(Poroy/Tekinalp), 2014, s. 280) değil ihtiyaçlara dayanmaktadır. Tek kapitalist ticari işletmesini işletecek sermayeyi sağlayabiliyorsa, elindeki sermaye ile maksimum artı-değeri elde edebiliyorsa, bir başka kapitalistin sermayesine ihtiyaç duymayacaktır. Aynı zamanda, sınırlı sorumluluk ilkesi ile tüzel kişiliğin sağlanması halinde serbestçe hareket edebilecek olan kapitalist, bütün mal varlığı ile sorumlu olacağı kişi işletmesinin ‘tek kişilik’ olma özelliğini bu şirketlere taşıyarak kendisini korumaya almış bulunmaktadır.

Tekinalp, tek kişilik limited ve anonim şirketlerin ortaya çıkmasının(daha doğrusu yasal hale gelmelerinin) nedenleri olarak sınırlı sorumluluk ilkesi ile tüzel kişiliğin tanınmasını; ortaklığın tanımında kişi birliği unsurunun önemini yitirmesini ve kişinin işletmeye tek başına hâkim olması halinde işletmenin borçlarından tüm malvarlığı ile sorumlu olacağı anlamına gelen ‘Hâkimiyet ile sorumluluk el ele yürür.’ öğretisinin terk edilmesini göstermektedir (Tekinalp, 2015, s. 26-28). Oysa bunlar tek kişilik limited ve anonim şirketlerin ortaya çıkmasının nedeni değil, sermaye birikiminin ulaştığı gelişmişlik aşamasının sonuçlarıdır. Bir kapitalistin, girişimi için sermaye açısından başka bir kapitaliste ihtiyacı kalmamasının sonuçları olarak, ortaklıkta kişi unsuru önem kaybetmiş; neticede, sınırlı sorumluluk ilkesi ile tüzel kişiliğin tam olarak uygulanması halinde, anonim ve limited şirketlerin ortakları/hisse sahipleri için sunduğu avantajların

da baki kalması, bu şirket türlerini bireysel kapitalistler için cazip hale getirmiştir. Dolayısıyla, tek kişilik limited ve anonim şirketler, hem başka birinin sermayesine ihtiyaç duymayan kapitalistin, göstermelik bile olsa başkaları ile ortaklık kurma mecburiyetini ortadan kaldırır; hem de limited ve anonim şirketlerin sunduğu avantajlardan yararlanmasını sağlar. Bu husustaki hukuksal düzenlemelerden çok önce zaten tek kişilik anonim ve limited şirketler, pratikte vardı; Tekinalp'in 'neden' olarak ele aldığı 'sonuç'lar işte bu varlığın sermaye birikim sürecinde karşılık geldiği aşamanın şirket türlerine yansımından ve fiili durumun yasal düzenlemeye sirayet etmesinden ibarettir.

Tek kişilik anonim şirketler üzerine düşünülürken, bunların gerçekten de 'anonim şirket' olup olmadığı konusunun atlanmaması gerekir. Zira bu şirketler halka açılmamakta, sermaye piyasasında işlem görmemektedirler. Bunların ismen anonim şirket olduğunu söyleyebiliriz; çünkü anonim şirketlerin yüklendiği işlevlere yönelik hukuksal kurumların 'özne'ler düzeyinde kullanılmasına yaradıkları açıktır.

Tek kişilik limited ve anonim şirketler, sermaye birikim sürecinin ulaştığı aşamanın bir halkasını ifade eder. Özel-bireysel sermaye, başka kişilerin varlıklarıyla birleşmeden, onları sermaye rejimine tabi kılmadan sermaye birikim sürecine dâhil olabilmekte; tek kişilik şirketi kuran kişi başkalarıyla ortak olmaya mecbur olmadan, işletmesini yönetebilmektedir. Bu, fiiliyatta, geçmişte de olan bir durumdur. Burada yeni olan bireysel kapitalistin, limited ve halka kapalı anonim şirketlere tanınan avantajlardan yararlanmak için daha az hukuksal işlemi yerine getirmesinin sağlanması, sermayesini kişisel malvarlığından ayırırken hukuksal imkânlardan daha hızlı bir biçimde faydalanması söz konusudur. Özel-bireysel sermayenin tek kişinin kontrolünde sermaye birikim sürecine müdahil olması, tek kişilik şirketler doğmadan önce olduğu gibi devam etmektedir.

2.3.3. Kapitalist Ortaklıkların Tarihsel Gelişimi

Bu bölümün önceki kısımlarında şirketlere ilişkin kavramlar, şirket biçimlerinin genel özellikleri ile sermaye birikim sürecindeki işlevleri incelenmeye ve tartışılmaya çalışıldı. Bu kısımda, ortaklık kavramının tarihsel gelişimini ele alınacaktır. Bunu

yaparken şirket türlerini ortaya çıkaran tarihsel arka planı göz önünde tutularak her bir şirket türünün sermaye birikim sürecindeki işlevlerini tarihsel bir temele oturtmak gayesi güdülmektedir. Bununla beraber şirketlere ilişkin temel kavramların gelişimine de yeri geldikçe değinilecektir.

Şirketlere ilişkin hukuksal çalışmalar ile finansal ekonomi tarihleri şirket türlerini ortaya çıkaran tarihsel dönemleri birbirinden bağımsız süreçler olarak ele almakta, şirket türleri arasındaki işlev farklılıklarının dayandığı somut tarihsel çerçeveyi gözden kaçırmaktadırlar. Oysa şirket türleri çok farklı dönemlerde ya da birbiri ile ilgisi olmayan süreçler sonunda değil, tam tersi, birbiriyle etkileşim halinde ve çoğunlukla eş zamanlı olarak gelişmişlerdir. Zira bu tarih, kapitalizmin tarihidir. Bu sebeple, bütün bir tarihsel dönemi her bir şirket türü için ayrı ayrı ele almak yerine, bir bütünsellik içinde, her bir şirket türünü ortaya çıkaran tarihsel koşulları göstererek ele almak gerekmektedir. Ancak, tarihsel süreç içinde kullanılan kavramlar ile günümüz Türk Hukukunda ortaklık türleri için kullanılan kavramların birebir örtüşmediğini belirtmek elzemdir. Haliyle, anlatımı daha anlaşılır kılmak için, kapitalist ortaklıkların ortaya çıktığı tarihsel süreci incelenirken günümüz Türk Hukukunda kullanılanlara en yakın kavramlar kullanılmaya gayret edilecek ve yeri geldikçe, kavramların İngilizce karşılıkları dipnot olarak verilecektir.

Ticari ortaklıkları ele alan çalışmalar, incelemelerine genellikle ‘Commenda’ ve ‘Compagnia’ kavramlarını inceleyerek başlamaktadırlar.²⁹ Bu iki arkaik biçimi kapitalist şirketlere ilişkin bazı temel kavramlara kaynaklık ettikleri için ele almak gerekir.

²⁹Roma İmparatorluğu döneminde kurulan Societas Victigalium’ları, Societas Argontarii’leri ya da Consortium’ları burada incelenmemektedir. Zira, bunların kapitalist ortaklıklarla hiçbir ilgisi yoktur. Kısaca belirtmek gerekirse, Societas Argontarii’ler, ödünç para verme işleriyle uğraşan, banka benzeri ortaklıklardır. Societas Victigalium’lar, vergilerin tahsilâtını yapan ortaklıklardır. Consortium’lar ise aile ortaklıklarıdır (Yılmaz, 2008, s. 233-234). Bunlarda kapitalist hukuk anlamında ne tüzel kişilik ne de sınırlı sorumluluk ilkesi vardır. Bunları kapitalist ortaklıklar gibi ele almak bilimsel değildir. Kapitalist ortaklıklar, tohum halinde feodalizmin sönümlenmesi ile; tam manasıyla ise kapitalizmin yükselmesiyle ortaya çıkmıştır. Kapitalist şirketlerin kökenini Eski Roma’da aramak, o dönemdeki ortaklıkları şirket saymak mümkün değildir, hele ki ‘Şirketlerin kadim tarihten beri var olduğu’ (Yılmaz, 2008, s. 233; Arslanlı, 1956, s. 3) iddiası açıkça safstadır.

11. yüzyıl civarında İtalya’da ortaya çıkan ‘Commenda’³⁰, deniz ticaretine ilişkin olarak sıkça başvurulan bir ortaklık biçimiydi. Varlıklarını değerlendirmek isteyen ancak çalışmak istemeyen kimseler(sermayedar), deniz ticaretiyle uğraşan sermayesiz kişilerle bu tür ortaklıklar yapıyorlardı ve tipik bir commenda’da, sefer sonunda elde edilen kazancın dörtte üçünü alıyorlardı. Sermayesiz ortak(emekçi-aracı) ise, kazancın ancak dörtte birlik kısmını alıyordu (Hilman, 1997, s. 623). Sermayedar ortak, borçlara karşı koyduğu sermaye kadar sorumluydu (Çizakça, 1999, s. 12). Dolayısıyla, deniz seferi başarılı geçerse kazançtan aslan payını alıyor, olası bir başarısızlık durumunda ise yatırdığı sermaye kadar kayba uğruyordu. Bu nedenle, bir sermayedar birden çok aracıya sermayesini teslim ederek riski düşürme yoluna gidiyordu (Hilman, 1997, s. 623-24).³¹ ‘Compagnia’³² ise, yine İtalya’da ortaya çıkan, uzun mesafe kara ticaretinde yaygın görülen bir ortaklık türüydü. Compagnia’da, ortaklar şirket borçlarından tüm malvarlıkları ile sorumludur (Çizakça, 1999, s. 12; Hilman, 1997, s. 624). Compagnia’nın kendi mal varlığı, ticari unvanı vardı. Ortaklarının işlemlerinden dolayı dava edilebiliyor ya da davacı olabiliyordu; yani bir tür tüzel kişiliği vardı. Her bir ortağın bir oy hakkı olduğu ve compagnia’nın yapacağı işlerde salt çoğunlukla karar alacağı genel bir kural olarak kabul görmüştü (Hickson & Turner, 2005b, s. 558).

Commenda ve compagnia’nın tarihsel önemi, dört noktada toplanmaktadır. Birincisi sermayenin finansallaşması için ilk adımı oluşturmaları; ikincisi sınırlı sorumluluk ilkesinin commenda’da ortaya çıkması; üçüncüsü İtalyan tacirlerin uzun mesafe kara ve deniz ticaretindeki etkin rolü, commenda ve compagnia’nın yanı sıra bankacılık ve kambiyo senetlerindeki gelişmeleri de tetiklemişti. Bu bakımdan, ticaretin gelişmesi ile finansın gelişmesinin birlikte gittiği söylenebilir. Zira bir şehir önce önemli bir ticaret merkezi haline geliyor, ardından bir finans merkezine dönüşüyordu (Fülberth, 2010, s.

³⁰ Arap tacirlerin sık başvurduğu bir ortaklık biçimi olan ‘Mudabere’nin commenda’nın üzerinde, kökeni olacak kadar ciddi bir etkisi olduğuna dair çalışmalar vardır. Lütfen Bakınız: (Hilman, 1997, s. 622; Köse, 2002; Çizakça, 1999, s. 11; Arslanlı, 1956, s. 7 vd.) Ayrıca, commenda’nın Bizans ya da Arap kökenli olduğuna dair lütfen bakınız: (Hickson & Turner, 2005b, s. 557).

³¹ Shakespeaere’nin Venedik Taciri isimli eserinde, tacir Antonio, sermayesini birden çok commenda’ya teslim ettiğinden bahsediyor:

“İnanın bana sebep o değil. Çok şükür talihliyim,
Mallarım ne tek bir teknede ne de tek bir yerde;
Ayrıca bu yılın kazancı da bütün varlığım değil;

Bu yüzden malıma filan üzülmediğim yok.” (Shakespeare, 2015, s. 2)(Aktaran: (Hilman, 1997, s. 624))

³² Compagnia’nın İslami müfâvaza ortaklığına benzerlik gösterdiğine ilişkin çalışmalar mevcuttur. Müfâvaza ortaklığının compagnia’nın İslam Ticaret Hukuku’ndaki karşılığı olduğuna dair lütfen bakınız: (Çizakça, 1999, s. 20) Ayrıca, müfâvaza ortaklığının özellikleri için bkz: (Çizakça, 1999, s. 6-7).

138). Ayrıca bu dönüşüm, karşılıklı ticaret yapılan diğer şehirlerdeki gelişmeleri de tetikliyordu. Sonuçta, bu iki şirket türü, yalnız İtalya’da değil, İtalyan tacirlerin yoğun olarak ticaret yaptığı Hindistan, Hansa Devletleri, İngiltere ve Hollanda gibi ülkelerde de kuruldu (Çizakça, 1999, s. 13 vd.; Arslanlı, 1956, s. 6). Commenda ve compagnia’nın tarihsel bakımdan dördüncü önemi, ortaklıkların tarihsel gelişimindeki iki temel türü birer karikatür biçiminde de olsa temsil etmeleridir. Aşağıda incelenecek olan tarihsel süreçte de görüleceği gibi, ortaklıklar ya birbirini yakından tanıyan veya aynı aileye mensup kişiler tarafından kurulmuştur; ya da birbirini tanımayan kişiler tarafından oluşturulmuştur. Birincinin günümüzdeki gelişmiş biçimi kolektif ve komandit şirket; ikincisinin ise şeklen de olsa limited ve anonim şirkettir. Komandit şirket ile anonim şirketin kökenlerini commenda’ya bağlayan çalışmalar da vardır (Enthoven, 2005, s. 433; Arslanlı, 1956, s. 5). Ancak, gerek commenda, gerekse compagnia ile günümüzdeki ortaklık türleri, örgütlenme bakımından temel iki noktada ayrılmaktadır: Birincisi, bu dönemdeki ortaklıklar, günümüzdeki şirketler gibi az çok süreklilik ya da çok yıllılık arz etmezlerdi, yalnızca bir ticaret seferi için yapılan ortaklıklardı (Çizakça, 1999, s. 41; Enthoven, 2005, s. 433). İkincisi ise genelde uzun mesafe ticareti için kurulurlardı. Bu bakımdan riskin hesaplanması ve dağıtılması önemliydi. Uzun mesafe deniz ticareti için kurulan commenda, bu bakımdan sınırlı sorumluluk ilkesinin sanayi kapitalizmi öncesi görünümünü sunmaktadır. Sınırlı sorumluluk ilkesinin kökeninde riski dağıtmak düşüncesi olduğunun bir diğer göstergesi, aynı ilkenin compagnia’da uygulanmamasıdır. Sınırlı sorumluluk ilkesi, compagnia’nın bir ortaklık tipi olarak var olduğu dönemlerde bilinen, commenda’da uygulanan bir ilkeydi. Başka ortaklık türlerinin yanı sıra, Bizans’ta ve Arap ülkelerinde kurulan ortaklıklarda da uygulanıyordu. Yani, compagnia’da sınırlı sorumluluk ilkesinin uygulanmamasının nedeni, bu ilkenin bilinmemesi değildi. Compagnia’da sınırlı sorumluluk ilkesinin uygulanmamasının nedeni, kara ticareti için yapılan sigortaların riski epey azaltması (Hilman, 1997, s. 625) ve aile fertleri gibi birbirini yakından tanıyan, birbirine güvenen ve yapılan işlerden hepsinin haberdar olabileceği kişilerin compagnia’yı oluşturmasıydı (Çizakça, 1999, s. 21; Arslanlı, 1956, s. 7). Commenda ve compagnia’dan başka, bu dönemde ‘Societas’ isimli commenda ile benzer özellikler gösteren bir şirket türü daha vardı. Societas’ın commenda’dan farkı, commenda’da sadece emeğiyle ortaklığa katılan girişimci-aracı ortağın sermayenin 1/3’ünü koyması,

kârı ortakların eşit bölüşmesi ve zarardan da koydukları sermaye miktarı kadar sorumlu olmalarıydı. Yine, commenda'dan sonra ortaya çıkan ve commenda ve societas'ın bir karışımı olduğu düşünülen 'Carati' ortaklığının farkı ise sermaye paylarının diğer ortakların onayı alınarak başkalarına devredilebilmesiydi (Çizakça, 1999, s. 20-28). Bu türler, temelde, commenda'nın daha gelişmiş ya da bazı özellikleri değiştirilmiş biçimleriydi. Bu çalışmanın sınırlarını aşacağından, bu iki ortaklık türünü ayrıntılarıyla incelemeyi bir yana bırakmak gerekmektedir. Ancak Kuzey İtalya'nın ticari etkinliği geri plana itildikçe, kapitalist ortaklık türlerinin ilk örnekleri de İtalya'dan değil, ticaret kapitalizmin geliştiği ülkelerin özgün koşullarından çıktığı belirtilmelidir. Bu noktada çalışma için önemli olan, ticaret kapitalizmi evresini ele alarak, ilk kuşak anonim şirketlerin nasıl ve neden ortaya çıktığını tespit etmektir. Bunun için, ilk kuşak anonim şirketlerin ortaya çıktığı tarihsel koşulları yakından incelemek gerekmektedir.

Coğrafi keşifler neticesinde Akdeniz ticareti geri plana itilmiştir. İspanya ve Portekiz, 15. yüzyıl boyunca Hindistan, Çin ve Amerika ile yapılan ticareti ve sömürgeleştirmeye hâkim konumda olmalarına rağmen, monarşilerinin yürüttüğü ticari bir kapitalizmin egemenliği altındaydı. İspanya ve Portekiz, yer yer farklılaşan metotlarla da olsa, özellikle Amerika kıtasından elde edilecek değerli madenleri kendi ülkelerine taşımak ve imparatorluğu zengin etmek üzerine kurulu askeri bir politika takip ediyorlardı. Gerek Portekiz, gerekse İspanya, ticarete uyguladıkları yüklü vergilerle ya da özellikle değerli maden sevkinin doğrudan kontrol ederek ve Avrupa'yla ticareti yapılan ürünler üzerine tekeller uygulayarak imparatorluğu zenginleştirdiler (Allen, 2011, s. 173). Ancak gerek Portekiz, gerekse İspanya, ülkelerine taşıdıkları sömürgecilik mallarını Antwerpen'de, Cenova'da veya Amsterdam'da tüketim malları ile değiştirmekten öteye gidemediler. Kendi ülkelerinde finans merkezleri oluşturamadılar ve Avrupa'daki finans merkezlerine bağımlı kalmayı sürdürdüler (Fülberth, 2010, s. 138). Çok geçmeden Kuzey Batı Avrupa ülkeleri ticaret imkânlarının farkına vararak İspanya ve Portekiz'le rekabete girdiler. Rekabet, Doğu Asya ticareti etrafında yoğunlaşıyordu. Sömürgeleştirilen topraklardan getirilecek malların ticareti de bir diğer rekabet sebebiydi.

İlk önemli anonim şirketlerin, isminde 'Doğu Hindistan' adının geçmesi tesadüf değildir. Güney Doğu Asya'dan Avrupa'ya getirilen çeşitli ticari mallar, özellikle baharatlar çok büyük kârlarla satılıyordu. Uzak bölgeler ile ticaret yapmak üzere

örgütlenen anonim şirketler ilk kez Kuzey Batı Avrupa'da; İngiltere'de ya da Hollanda'da ortaya çıktı.³³ Eldeki verilere göre, tarihsel önem taşıyan ilk anonim şirket, 1602'de Hollanda'da kuruldu. 'Hollanda Himayesindeki Birleşik Doğu Hindistan Şirketi' ya da Hollanda Doğu Hindistan Şirketi(Vereenigde Oost-Indische Compagnie-VOC (Enthoven, 2005, s. 434)) adıyla bilinen bu şirketin ortaya çıkmasında iktisadi kaygıların yanı sıra, bu kaygılara bağlı politik amaçlar da etkili oldu. Portekizlilerle İspanyolların Güney Doğu Asya ticaretindeki güçlerini kırmak isteyen Hollandalılar, bunu ancak Güney Doğu Asya'da askeri güce dayalı, sürekli ticari üsler kurmak yoluyla başarabileceklerini fark etmişlerdi. Ancak, o güne kadarki ticari ortaklık anlayışı tek sefer için kurulan ortaklıklara dayanıyordu. Bu ortaklıklar, seferin sonunda elde edilen kazancın pay edilmesi ile ortadan kalkıyordu. Bu gibi bir ortaklık biçimiyle, kalıcı ticari üsler kurulamayacağı açık olduğundan, Güney Doğu Asya'da faaliyet gösteren altı Hollanda şirketi birleştirildi ve kurulan şirketin ana sözleşmesinde yirmi bir yıl faaliyet göstermesi kabul edildi. Ancak, hissedarlar şirketin ilk bilançosunun çıkarılacağı onuncu yıldan evvel, şirket hisseleri için yatırdıkları sermayeyi geri isteyemiyorlardı. Şirket sermayesi paylara bölünmüştü. Hisse sahipleri için sınırlı sorumluluk ilkesi tanınmıştı. Hissedarlara kazanç garantisi verilmiyordu; ancak esas sözleşme ile şirket hissedarların, kâr başta toplanan sermayenin %5'ine ulaştığında ödeme yapılacağı taahhüt ediliyordu. Şirketin onuncu yılı dolduğunda, 1612'de, şirketin öngörüldüğü gibi tasfiye edilmeyeceği açıklandı. Sonuçta şirketten ayrılmak isteyen hissedarlara, şirket hisselerini başkalarına devretmekten başka bir yol kalmadı. Buna bağlı olarak tarihin ilk

³³ Itoh ve Lapavistas ile Smith, 1553'te(1554'te (Allen, 2011, s. 19) veya 1557'de (Hickson & Turner, 2005a, s. 163) olabilir.) İngiltere'de kurulan Rusya Tüccar Maceraperestler Şirketi'ni bilinen ilk modern anonim şirket olarak ele alırken (Itoh & Lapavistas, 2012, s. 111; Smith, 2004, s. 17), Çizakça üstü kapalı olarak ve Ferguson ise açıkça, kurulan ilk anonim şirketin Hollanda Doğu Hindistan Şirket olduğunu yazmaktalar (Ferguson, 2015, s. 105; Çizakça, 1999, s. 39). Smith'e göre kalıcılık arz eden ilk anonim şirket Hollanda Doğu Hindistan Şirketi'dir. Gerek Rusya Tüccar Maceraperestler Şirketi, gerekse onunla aynı yıl yine İngiltere'de kurulan Gine Maceraperestler Şirketi, süreklilik arz etmeyip tek sefer için kurulmuş anonim ortaklıklardır (Smith, 2004, s. 17). Hickson ve Turner ise, anonim şirket benzeri oluşumların daha önceden de kurulduğunu örnekleriyle gösterdikten sonra, Rusya Tüccar Maceraperestler Şirketi'nin tüzel kişiliği olması ile bunlardan ayrıldığını ve Hollanda Doğu Hindistan Şirketi'nin bu şirketin bir kopyası olduğunu ifade ediyorlar (Hickson & Turner, 2005a, s. 164). Allen ise, günümüzdekilere benzer anonim şirketlerin ilk örneklerinin İngiltere'de, 16. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıktığını ifade ediyor (Allen, 2011, s. 19). Daha önce, Kuzey İtalya'da kurulan çeşitli anonim şirket benzeri ortaklıklar da vardır. Ancak bu şirketlerin anonim şirket olup olmadığı tartışmalıdır (Çamoğlu(Poroy/Tekinalp), 2014, s. 281; Çizakça, 1999, s. 39). Allen'e göre, bunlar hükümet bonolarının el değiştirmesini sağlayan ve kaydi para senetleri veren bankalardır (Allen, 2011, s. 18).

hisse senetleri borsası³⁴ da Hollanda'da ortaya çıktığı gibi, kredi alanların Doğu Hindistan Şirketi hisselerini teminat olarak kabul eden Amsterdam Kambiyo Bankası da bu dönemde kuruldu. Banka, devamında, hisse senedi almak isteyen kişilere kredi vermeye de başladı. Toplamda, bu şirket hem döneminin en yüksek sermayeli şirketi oldu, hem de şirket hisselerinin devredilmesi ihtiyacını karşılama üzere ilk hisse senetleri borsası ortaya çıktı. Hollanda Doğu Hindistan Şirketi, Fransa'daki ve İngiltere'deki örneklerinin aksine birdenbire değil, Hollanda'nın güç kaybetmesine paralel olarak 1700'lerin sonuna kadar yavaş yavaş etkinliğini kaybetti (Ferguson, 2015, s. 105-108 ve 112). Aynı dönemde, Fransa ile İngiltere'de de anonim şirketler kuruldu. John Law tarafından Fransa'da 1717'de kurulup yönetilen Batı Şirketi, o gün için Fransız sömürgesi olan Amerika'daki Louisiana bölgesi ile ticareti geliştirmek için hisse senetleri ve tahviller aracılığıyla topladığı çok büyük sermayelerle işe girişti. Krallıktan önemli imtiyazlar alan şirket başta o kadar başarılı oldu ki, John Law, bir yıl içinde Fransız ekonomisine tamamen hakim oldu. Fransız hükümetinin tanıdığı önemli imtiyazları kullanan şirket, hisse senetlerini birkaç dalga halinde piyasaya sürdü ve piyasadan bu şekilde çok büyük miktarda altın ve gümüş para topladı. Şirket genişlemeyi sürdürdü. 1716'da John Law tarafından kurulan Banque Generale, 1718'de kraliyet bankasına dönüşerek Banque Royale adını aldı ve şirketin yönetimine bırakıldı. 1719 Mayısında Fransa'daki Doğu Hindistan ve Çin şirketlerini de devralıp Hint Adaları Şirketi'ne ya da bilinen adıyla Mississippi Şirketi'ne dönüştü. Louisiana'dan büyük kârların geleceği yönündeki spekülasyonlar ile şirketin hisse değerleri sürekli arttı; aynı zamanda yeni hisseler de piyasaya sürüldü. Başarıları üzerine Maliye Bakanlığı'na getirilen Law, bu görev esnasında şirketin kârlılığı sürsün ve şirketin hisse senetleri değer kaybetmesin diye, altının ve gümüşün resmi fiyatını defalarca değiştirdi. Ancak bunların hiçbiri sonucu değiştirmede. Gerçek değerinin çok üzerine yükselen aşırı değerli hisse senetleri, 1720 boyunca sürekli değer kaybetti ve Mississippi Şirketi Balonu da böylece patlamış oldu (Ferguson, 2015, s. 114-125). Aynı dönemde İngiltere'de de Doğu Hindistan Şirketi gibi hisse senetleri üzerinden sermaye toplayan

³⁴ Borsa kavramı, 13. yüzyılda Brugge'de evlerinin önünde tacirlerin toplanarak ticari anlaşmalar ve alım-satım işlemleri yaptığı Van der Buerse ailesinin isminden gelmektedir. Amsterdam Borsası'ndan önce Lyon, Anvers, Brugge gibi kentlerde de borsalar vardı ve bu kentler birer finans merkeziydi. Ancak bu borsaların temel iki özelliği vardı. Kambiyo senetlerinin el değiştirmesini sağlamak ve devletlere tahviller aracılığıyla kredi imkanı sunmak (Allen, 2011, s. 43). Bu nedenle, Amsterdam Borsası, hisse senedi alım-satımının yapıldığı ilk borsadır.

şirketler kurulmuştu. Bunlardan biri olan 1711’de meta ticareti(Bu metalara ne yazık ki köleler de dâhildi (Enthoven, 2005, s. 433).) amacıyla kurulan ancak finansal yönü ağır basan Güney Denizi Şirketi, kendi hisse senetlerini satın alarak hisse senetlerinin değerini piyasa değerinin üzerine çıkardı. Anonim şirket kurup hisse senedi satışının karlı bir iş olduğu kendisini belli edince, diğer girişimciler de anonim şirketler kurma yoluna gitti. Bunların çok önemli bir kısmı spekülatif girişimler olup ciddi bir maddi temelden yoksundu. Neticede, 1717-1720 yılları arasında Güney Denizi Şirketi balonu patlayınca, çok sayıda başka ‘balon’ ortaklık da patladı.³⁵ Şirketlere para yatırarak hisse senedi alan yatırımcılar, finansal çöküş yaşadı (Itoh & Lapavistas, 2012, s. 111-112). Anonim şirket balonunun patlamasının ardından, hemen her ülkede anonim şirket kurulumunu kısıtlayıcı, izne bağlayıcı kurallar getirildi(Çamoğlu(Poroy/Tekinalp), 2014, s. 283). Anonim şirket kurulmasında resmi mercilerden izin almaya dayanan ve uzun yıllar uygulanan ‘İzin sistemi’nin kökenini, ‘sabun balonları’ olarak adlandırılan anonim şirketlerin patlaması sonrasında yaşanan kanunlaştırma hareketine bağlamak mümkündür.

Anonim şirketler, deniz ticareti yapmak üzere, imtiyazlarla oluşturuluyordu. Verilen imtiyazlarla ticaret ve siyaset iç içe geçmişti. Örneğin, Hollanda’nın Doğu Hindistan Şirketinde çalışanlarından Jan Pieterszoon Coen, aynı zamanda Hindistan’ın Doğu Hindistan Genel Valisiydi ve Güney Doğu Asya’da çok sayıda güçlü askeri üs oluşturmuştu (Ferguson, 2015, s. 111). Ayrıca, anonim şirketler üretim sahaları için gerekli büyük sermaye miktarlarını toplamak için değil, doğrudan doğruya uzak bölgelerdeki değerli metaları anonim şirketin kurulduğu ülkelere taşımak için kuruluyordu. Bu ‘ilk nesil’ anonim şirketlerdeki büyük miktardaki sermayenin bir araya toplanması olgusunu, salt yürütülecek ticari faaliyetler için gerekli sermaye ihtiyacına

³⁵ John Law ve Mississippi Şirketi Balonunu canlı bir tasvirle anlatan Ferguson, Güney Denizi Şirketi Balonu ile Mississippi Şirketi Balonunu karşılaştırarak Güney Denizi Şirketi Balonu’nun yarattığı tahribata göre Mississippi Şirketi Balonu’nun yarattığı tahribatın çok daha ağır olduğunu belirtmektedir. Bunun nedenini Law’un Banque Royale’i kontrolü altına almasına ve topladığı sermayenin büyüklüğüne bağlı olarak daha fazla kişinin zarar görmesine bağlıyor. Yazara göre, Mississippi Balonu, Fransızları uzun bir süre hisse senedi ve kağıt paradan uzak tutarak Fransa’yi finansal gelişmenin dışına atmıştır (Ferguson, 2015, s. 126-127). Fülberth ise, Ferguson’dan farklı olarak, bu dönemde yaşanan fiyat düşüşleri ya da hisse senetlerinin patlaması gibi krizlerin, çağdaş ekonomik krizlerden farklı olarak ekonominin genel gidişatını etkilemediğini iddia ederek sanayi devrimi öncesinde patlayan spekülasyon balonlarının en fazla bazı ürünlerin fiyatında düşüşe yol açacağını ya da bir borsa krizinin sadece tahvil ve döviz fiyatları üzerinde etkili olacağını, özetle sanayi devrimi öncesindeki krizlerin ulusal ya da uluslararası ekonomileri etkileyecek şiddette olmadığını, sınırlı bir etkiye sahip olduklarını ileri sürmektedir (Fülberth, 2010, s. 164-165).

bağlamak yanıltıcıdır. En önemli sebeplerden biri, riski bölmektir. Gemicilik teknolojisinin ilerlemesi ve sigortanın yaygınlaşması bu ihtiyacı ortadan kaldıran iki sebeptir (Çizakça, 1999, s. 30). Bu biçimde, bir ülkedeki fazla sermaye, başka bir ülkenin yürüttüğü uzun mesafe ticaretini baltalamak ve en azından anonim şirketin kurulu olduğu ülkenin ihtiyaç duyduğu ithalat mallarının ticaretini kendi üzerinden yürütmesini sağlamak gibi hem siyasi hem de ekonomik bir amaç için bir araya getiriliyordu. Hatta bu amaçlarla, hâkim olamadıkları ticaret yollarında taşınan ya da işgal edemedikleri ülkelerde üretilen metaların üretilmesi için kendi sömürgelerinde plantasyonlar kurarak ana ülkenin diğer ülkelerle ticaretini azaltmaya ve bu metaların ticaretinde bu yolla etkin olmaya bile çalışmışlardır (Schivelbusch, 2012, s. 79 ve 86). Ticaret kapitalizminin mantığıyla; ancak kapitalist üretim metodu dışında üretim yapan bu plantasyonları gerçek birer sanayi tesisi saymak mümkün değildir. Haliyle, bu dönemde yaşanan çöküş ve neredeyse yüz elli yıl boyunca anonim şirketlerin yaygınlıklarını kaybetmesi, bir çeşit ‘erken doğum’a bağlanabilir. İlk nesil anonim şirketler, büyük sanayi işletmelerinin duyduğu sermaye ihtiyacına dayanarak ortaya çıkmamışlardı. Bu şirketler bir taraftan riski bölerken, diğer taraftan iç piyasalardaki atıl sermayeleri bireylerden toplayarak çok kârlı görülen uzak bölgelerle ticarete (Smith, 2004, s. 16) veya emek gücünün ve hammaddelerin neredeyse bedava, sermayenin kıt olduğu sömürgelere gönderme amacına hizmet ediyorlardı. Anonim şirketler bir taraftan izin alarak kurulurken, diğer taraftan tekel yetkisi ile donatılıyorlardı (Allen, 2011, s. 175). Bir sömürge ile sömürgeci ülke arasındaki tüm ticaret tek bir şirkete veriliyor, onun büyük kârlar elde etmesine fırsat tanınıyordu. Haliyle, İngiltere Doğu Hindistan Şirketi gibi imtiyazlı şirketlerden bazıları ayakta kalıp gittikçe güçlenmesine rağmen, bu gibi imkânlar tanınmayan şirketlerin önemli bir kısmı ortadan kalktı.

İlk kuşak anonim şirketler, ticaret kapitalizmi ile merkantilizmin tipik özelliklerini gösteriyorlardı. Bu şirketlerin kuruluş amacı, ülkelerin ihracatını artırmak ülkelere değerli maden akmasını sağlamak; diğer Batı Avrupa ülkelerinden ithalatını en aza indirerek değerli madenlerin çıkışına engel olmaktı. Merkantilizm, tam olarak bunu hedeflemekteydi (Marshall, 2005, s. 488). Bu sebeple, belirli malların ya da belirli bölgelerdeki malların ticaretini yapma imtiyazı verilerek kuruluyorlardı.³⁶ Anonim

³⁶ Bu dönemde, kahvenin, çayın veya diğer uzun mesafe ticareti mallarının serüveni ve şirketlerin birbiriyle mücadeleleri için lütfen bakınız: (Schivelbusch, 2012).

şirketlerin ticari operasyonlarını, bağlı buldukları devletlerin askeri operasyonlarının izlemesi, bu sebeple, gayet normaldi (Fülberth, 2010, s. 139). Bu yolla, anonim şirketin bağlı bulunduğu ülkedeki altın ve gümüşün diğer ülkelere akmasının önlenmesinin yanı sıra, diğer ülkelerde bulunan altın ve gümüşün ticaret yoluyla anonim şirketin kasasına, dolaylı olarak anonim şirketin bağlı bulunduğu ülkeye akması amaçlanıyordu. Sanayi kapitalizmi ortaya çıkana kadar, bu şirketlerin bir kısmı, aldıkları ticaret tekelleriyle beraber varlıklarını korudular. Ancak, vurgunculuk amacıyla hisse alım-satımının bir kazanç elde etme yoluna dönüşmesi ve anonim şirket balonlarının patlaması sonucunda, anonim şirketlere ve hisse senetlerine yönelik önyargı oluştuğu da söylenebilir. Hatta Mississippi Balonu'nun patlamasının ardından Fransa'da yaklaşık yüz yıl boyunca kurulan hiçbir finansal kuruluş, Banque Royale'in kötü anılarını hatırlatacağı için 'banque' kelimesini isminde kullanamamıştır (Allen, 2011, s. 113). Dolayısıyla, sermaye birikim sürecinin anonim şirket sermayesini gerçekten gerekli kılacağı zamana kadar, yani takriben 19. yüzyılın son çeyreğine kadar anonim şirketler çok sınırlı alanlarda varlık gösterdiler; ancak tamamen ortadan kalkmadılar (Itoh & Lapavistas, 2012, s. 112-113).

Anonim şirket balonlarının patlamasından sonra, şirket kurmayı zorlaştıran hukuksal düzenlemelerin kabul edildiği belirtildi. İngiltere'de çıkarılan 1720 Balon Yasası(Bubble Act) ile şirket kurmak parlamentoda özel yasa çıkarılması şartına bağlandı (Allen, 2011, s. 22). Ancak bu yasa, bir bakıma ölü doğmuştu; 1808 ile 1812 arasında verilen bazı mahkeme kararları sayılmazsa hemen hiç uygulanamadı (Hickson & Turner, 2005a, s. 165). Bu yasaklara rağmen, şirketler yasa dışı da olsa kurulmaya devam etti. Bu dönemde özellikle İngiltere'de şirketleşme ilginç bir seyir izledi. Bir taraftan, sigortacılık ve taşımacılık sektörlerinde imtiyazlı şirketler kurulmaya devam ederken, bir taraftan da ticari adetlere uygun kurallara göre karar veren bir mahkeme sistemi altında bulunan nakliyecilik ve tenekeçilik endüstrilerinde yarı-şirketler etkindi. Ancak, anonim şirket kuramayan kişiler, bir tür tüzel kişiliği olmayan ortaklık³⁷

³⁷ Unincorporated Company. Kavramı 'tüzel kişiliği olmayan ortaklık' olarak çevrilmesi tercih edildi. Ancak, 'tüzel kişiliği olmayan anonim ortaklık' olarak da çevrilebilir. Bu ortaklıklar, sermayedarlarının 'anonim' olmasıyla, yani üçüncü kişiler tarafından bilinmemesiyle tanınırlar da aslında sermaye birikim sürecindeki işlevleri bakımından, günümüzdeki halka açık anonim şirketlerinden çok limited şirketlere veya halka kapalı anonim şirketlere daha çok benzerler. Bu nedenle, ilk kuşak anonim şirketler ile aşağıda ele alınacak olan günümüz anonim şirketleri ile karıştırılmaması için böyle bir kavram kullanımı tercih edildi.

oluşturarak Balon Yasası'nın hükümlerini dolanmaya çalışıyordu. Güven üzerine kurulu bu ortaklıklar, dava açacağı zaman veya kendisine karşı bir dava açıldığında sadece bir ortağın adını bildirerek (Allen, 2011, s. 24) 'sessiz' ortakların ortaya çıkmasını, dolayısıyla anonim şirketin deşifre olmasını önlüyordu. Ancak bu şirketlerde sınırlı sorumluluk ilkesi uygulanamıyordu. Yine de, 1700'lerin son çeyreğinin başında, özellikle ipek, yün, gıda ve bira endüstrisinde tüzel kişiliği olmayan ortaklıklar görülmeye başladı. Ancak, metal ve pamuk endüstrisinde hemen hiç görülmemişlerdi. 1800'lere kadarki yirmi beş yıl içinde ortaklıkların sayısı beş kat arttı ve önemli bir kısmı bu tarz tüzel kişiliği olmayan ortaklıklardı (Hickson & Turner, 2005a, s. 165). 1825 yılında 1720'de kabul edilen Balon Yasası yürürlükten kaldırıldı. Onun yerine yeni bir yasa konuldu. Bu yasada da anonim şirket kurulumu parlamentodan yasa çıkarılmasına bağlanıyordu; ancak kuruluş alanları üzerindeki sınırlama kaldırılmış, imtiyaz almak ise kolaylaştırılmıştı. Daha sonra, İngiltere'de 1844'te çıkarılan bir yasa ile anonim şirketlere tüzel kişilik tanındı, ancak ortaklar için sınırlı sorumluluk güvencesi kaldırıldı. 1856'da ise çıkarılan 'Anonim Şirketler Yasası' ile İngiltere'de anonim şirket ortakları için sınırlı sorumluluk ilkesi tam manasıyla kabul edildi (Allen, 2011, s. 24-25; Carney, 2000, s. 663). Bu düzenleme, limited şirketler için de bir temel oluşturmuştur (Allen, 2011, s. 25). İngiltere'de bunlar yaşanırken, Fransa'da ise 1673 tarihli 'Ordonnance de commerce' ile iki temel şirket türü sayılmıştı. Bu şirket türleri, kolektif şirketlerin temeli sayılabilecek 'Société générale'; günümüz komandit şirketinin temel özelliklerini taşıyan 'Società in accomandite'dir. Ancak aynı Ordonance'ta dönemin 'Sociétés anonymes'(Anonim şirketler) hiçbir biçimde değinilmemiştir. Bunun sebebi, günümüz anonim şirketlerine benzemeyen ve ortaklarını gizlemeye yarayan bu şirketlerin(biraz yukarıda ele alınan 'Tüzel kişiliği olmayan ortaklıklar'dan kasıt bu gibi şirketlerdir.) tehlikeli görülmesidir (Arslanlı, 1956, s. 18-19). Ancak, esasında tacirler arasında kurulan ve ülke içinde farklılıklar gösteren ortaklıklar için böylece temel bir düzenleme getirilmesi, tarihsel açıdan önemlidir ve devletin merkezileştiğini göstermektedir. Aynı düzenleme, 1808'de yayınlanan ve Ticaret Hukuku'na ilişkin derli toplu ilk kanun olan Fransız Ticaret Kanunu'nda(Code De Commerce) bu düzenleme tekrar edildiği gibi (Hilman, 1997, s. 625), sınırlı sorumluluk ilkesi, anonim şirketler(Sociétés anonymes) için de tanınmış (Arslanlı, 1956, s. 20); ardından Napolyon Savaşları neticesinde bu kural Avrupa'nın önemli bir kısmına yayılmıştı

(Carney, 2000, s. 661). Aynı zamanda bu düzenleme ile kolektif şirket(La Société en Nom Collectif) kavramı da ilk kez zikredilmiştir (Çevik, 1978, s. 35). Fransız Ticaret Kanunu diğer ülkelerdeki kanunlaştırma hareketleri ile başka ülkelerin hukuklarına da iktisap edilmiş, İrlanda Anonim Ortaklıklar Kanunu ile ilki 1822’de New York’ta kabul edilen sınırlı ortaklıklara ilişkin erken dönem Amerikan düzenlemelerine kaynak oluşturmuştur (Hilman, 1997, s. 625-626). 1850’de Osmanlı Devleti’nde kabul edilen Kanunname-i Ticaret de, Fransız Ticaret Kanunu’nun küçük değişiklikler içeren bir çevirisidir (Arslanlı, 1956, s. 20-21).

Limited şirketlerin serüveni biraz daha farklı ilerlemiştir. Bu konudaki ilk hukuksal düzenleme 1892’de, Almanya’da kabul edilen Alman Limited Şirketler Kanunu[Act on German Limited Liability Companies(GmbH-Gesetz,GmbHG)]’dur. Bu kanun diğer Avrupa ülkeleri tarafından yavaş yavaş iktisap edilmiştir (Schulz & Wasmeier, 2012, s. 81). Portekiz(1901), Avusturya(1906), İngiltere(1907), Polonya(1919), Çekoslovakya(1920), Rusya(1922), Fransa(1925), Türkiye(1926), Lichtenstein(1926), Macaristan(1929), Hollanda(1933), Belçika(1935), İsviçre(1936), Yugoslavya(1937), İtalya(1941), İspanya(1953), Yunanistan(1955), Danimarka(1973) gibi ülkeler, limited şirkete ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. 1892 tarihli Alman Limited Şirketler Kanunu’nun hazırlanma amacı, sömürgelerle yapılan ticarete anonim şirketten daha kolay kurulup yönetilebilen, ortakları için sınırlı sorumluluk ilkesi tanınmış bir şirket türü ortaya koymakken, sayılan imkanlar iç ticarete etkin, elinde kısıtlı bir sermaye miktarı bulunan küçük ve orta büyüklükteki ticari işletmelere de cazip gelmiş ve limited şirket bir ortaklık türü olarak hızla benimsenmiştir (Çeker, 2015, s. 59).

Anonim ve limited şirketlerin kanunlaştırma hareketleri ile düzenlenmeleri serüveni bir önceki paragrafta ayrıntılarıyla ele alındı. Bu noktada, kapitalist şirketlerin tam manada ortaya çıkmasını gerekli kılan tarihsel evreye, yani sanayi devrimi sonrası kapitalizme mercek tutmak gerekmektedir. Sanayi Devrimi’nden evvel, ticaret kapitalizmi boyunca sermaye emeğe biçimsel olarak hâkim olmuştu. Bunun anlamı, sermayelerde değişir sermayenin payının hala ağır basması, yani emek gücüne ödenen ücret kaleminin değişmez sermaye kalemine oranla daha yüksek olması, emek gücüne dayalı üretimin henüz ortadan kalkmamasıydı (Marx, 2014, s. 707). Ücretli emekçi ortaya çıkmış, ancak kapitalizmdeki ‘makinenin uzantısı olma’ işlevini henüz üstlenmemişti. Üretim ağırlıklı olarak atölyelerde, evlerde ve manifaktürlerde yapılmaktaydı. Bu işletmelerde, enerji

kaynağı insan gücüydü. Sanayi Devriminin birinci safhasını açan değişim bu noktada başladı: 16. yüzyıl ortalarında icat edilen buhar gücünün üretim sahalarına uygulanması. Bu ilk safhanın başat ürünü pamuk; sembolik denebilecek üretim sahası ise dokumacılık sanayisiydi. İlk modern fabrikalar dokuma fabrikalarıydı. Bu fabrikalarda, makine olarak dokuma tezgahları, enerji kaynağı olarak ise önce değirmen ardından da buhar gücü kullanılmaya başlandı. İşte, tam bu noktada, emek gücünün sermayeye tam tabiyeti sağlanmış oldu. Bu dönemin yaygın ortaklık biçimi tüzel kişiliği olmayan ortaklıklardı (Hickson & Turner, 2005a, s. 165). Bunun temel sebebi, dokumacılık sanayisinin sabit sermaye giderlerinin bu tarz ortaklıklar tarafından sağlanabilecek düzeyde olmasıydı. Haliyle, bu dönemin yaygın sermaye biçimi, ‘özel sanayi sermayesi’ idi (Itoh & Lapavistas, 2012, s. 113). Bu bakımdan, ilk kuşak anonim şirketlerin spekülasyon balonlarının patlaması ile adi şirket biçimindeki aile ortaklıklarının yaygın şirket türü olması arasında bir bağlantı olduğunu iddia etmek, tarihsel gerçeklerle uyumsuz.

Dokumacılık sanayisi, yaklaşık bir yüzyıl boyunca gelişmeyi sürdürdü. Bu esnada, iplikçilik gibi diğer sanayi dalları da makine ve buhar gücü kullanımına geçti. Tüm bu süreçte makinelerin kapasiteleri yükseldi, emek gücüne ihtiyaç gün geçtikçe azaldı, yani sermaye yoğunlaşarak birikim sürecine bağlanmış sermaye miktarının ‘değişir sermaye(ücret)’ kısmı giderek küçüldü. Böylece, sermayenin emek üzerindeki biçimsel hakimiyeti, kesin hakimiyeti ile tamamlanmış oldu. Sanayi devriminin ikinci dalgası, takriben 19. yüzyılın ortalarında başlayınca, bu sektörlerde ciddi bir sermaye fazlası vardı (Fülberth, 2010, s. 186).

Sanayi devriminin ikinci dalgasının başat ürünü kömür ve demir; sembolik üretim sahası ise demir çelik sanayisiydi (Fülberth, 2010, s. 175). Ağır sanayi evresi olarak da adlandırabileceğimiz bu evre, demiryollarının kurulması ile başladı. 19. yüzyılın ortasından itibaren, İngiltere’de Batı Avrupa’nın geriye kalan kısımlarında gerçekleştirilen büyük demiryolu inşaatları, ciddi bir çelik ihtiyacı doğurdu. Bunun neticesinde, madencilik sektöründe sabit sermaye ihtiyacı kendisini gösterdi. Madencilik ağır kimya sanayileri, makine ve silah yapımı, gemi yapımı gibi üretim alanları izledi. Dokumacılık ve bunun gibi ‘hafif’ sanayi işletmelerinde ortaya çıkan sermaye fazlası bu alanlara aktı (Fülberth, 2010, s. 186). Neticede dokumacılık gibi sınırlı bir sermaye ile yürütülebilen sanayinin yanında, büyük sabit sermaye harcamaları

yapılan ağır sanayi de varlık gösterdi. Ağır sanayi işletmeleri, dokumacılık gibi sanayi devriminin ilk dalgasının hâkim işletmelerine göre çok daha büyük sabit sermaye yatırımlarına ihtiyaç duyuyorlardı. Bu şirketler, 'başkalarının sermayelerine' duyulan ihtiyacı açığa çıkardı. Zira, bir kişinin ya da bir ailenin elindeki sermaye bir ağır sanayi işletmesini işletmeye yetecek düzeyde değildi (Itoh & Lapavistas, 2012, s. 113). Haliyle, hisse senetleri aracılığıyla sermaye toplanması ihtiyacı baş gösterdi ve anonim şirketler gerçek manada bu dönemde, bu ihtiyaç ile ortaya çıktı. Toplumda atıl kalan, sermaye birikim sürecine dahil edilemeyen fazla sermaye bu sayede yeniden kazançlı hale geldi (Fülberth, 2010, s. 187). Almanya örneğinden hareket eden Hilferding, anonim şirketlerin finanse edilmesinde banka sermayesinin önemi üzerinde hararetle durmasına rağmen (Hilferding, 1995), bu 19. yüzyılın sonunda, Almanya'daki gelişmeyi yansıtmaktadır (Itoh & Lapavistas, 2012, s. 114).

İlk kuşak anonim şirketlerin merkantilist amaçları gerçekleştirmek için kurulduğu belirtilmişti. Anonim şirketler, gerçek manada ortaya çıktığında, artık ilk kuşak anonim şirketlerin içinde bulunduğu göre başka tarihsel koşullar vardı. Bir kere, en temel ihtiyaç, ağır sanayi işletmelerinin ihtiyaç duyduğu sermaye miktarının 'özel sanayi sermayesi'nce karşılanamayacak kadar büyük olmasında yatıyordu. Buna paralel olarak, ikincisi, dokumacılık ve dokumacılığa bağlı sanayilerde ciddi bir sermaye birikimi oluşmuştu ve bu fazla, atıl durumdaydı. Dokumacılık sanayisi, bu birikmiş sermayeyi kârlı bir biçimde soğurmaktan uzaktı. Üçüncüsü, bu gelişme ve genişleme, kapitalist yöntemlerin tüm üretim alanlarına yayılmasını sağlıyordu. 1840'lardan 1870'e kadar, neredeyse tüm Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da inşa edilen demiryolları çoğunlukla İngiliz şirketleri tarafından döşenmişti. Bu otuz yıl içinde, tüm dünyadaki demiryolu hattı uzunluğu 7679 kilometreden 209.795 kilometreye çıktı (Kaymak, 2010, s. 170). Demiryollarının yanında, madencilik, makine ve endüstrileri de gelişirken, mevcut yapı, yani dokumacılığın merkezinde olduğu tekstil sektörü de daha ileri makineler kullanarak gelişmeye devam etti (Fülberth, 2010, s. 175-177). Haliyle, bu aşamada, getirilen hukuksal düzenlemeler ile limited ve anonim şirketler üzerine kurulu ikili bir sistemin birikim rejiminin mevcut durumuna yönelik bir örgütlenme modeli, düzenleme biçimi sunduğunu söyleyebiliriz. Sürekli yeni sermayeleri soğuran ağır sanayinin sermaye ihtiyacını gidermek için için anonim şirket; mevcut aile ortaklıkları için, daha doğrusu 'özel sanayi sermayesi' için limited şirket.

Anonim şirketlerin piyasadaki fazla sermayeyi bünyesinde toplaması ve özellikle demiryollarına yatırması ile 1840'ların sonunda ve sonrasında bazı krizler yaşansa da, bu krizler, 1720'de yaşanan 'Anonim Şirket Balonlarının Patlaması' benzeri bir krize neden olmadı. Anonim şirketler gelişmeyi sürdürdü. Sermaye yoğunlaşmasının sahici bir ifadesi olarak, kapitalist olmayan kimselerin kişisel tasarrufları bile anonim şirket hisse senetleri yoluyla sermaye birikim sürecine dahil edildi. Bu 'Örgütlü' kapitalizmde, yani emperyalizmde anonim şirketler hızla birden çok iş alanında faaliyet gösteren holdinglere dönüştü. Holdingler, dünya çapında üretim ve dağıtımı kontrol eden aktörler olarak ortaya çıktılar. Sermayenin bir ülkede ciddi biçimde yoğunlaşması ile o ülkede kâr oranlarının düşme eğilimi göstermesi neticesinde, bu ülkelerde bulunan fazla sermaye hızla diğer ülkelere yöneltildi. Nasıl ilk kuşak anonim şirketler merkantilizmin uygulanmasında büyük bir işlev yüklendilerse, holdingler de emperyalizmin uygulanmasında büyük bir işlev sergilediler.

1960'lardan günümüze, dünya ekonomisine egemen olan çok uluslu şirketler, günümüzün anonim şirket sermayesi biçimidir (Itoh & Lapavistas, 2012, s. 115). Hisse senetleri üzerinden, toplumsal varlıkların finansallaşması, yani faiz getiren sermayeye dönüşmesinde bu şirketlerin sermaye biçimleri olan hisse senetlerinin alınıp satılmasının çok önemli bir etkisi vardır. Finansal ortaklıklar, sigorta şirketleri, gayrimenkul yatırım ortaklıkları, değişken sermayeli ortaklıklar, menkul kıymet yatırım ortaklıkları, piyasa işleticisi ortaklıklar, holdingler ve portföy yatırım ortaklıklar gibi, toplumsal sermayeyi finansallaştıran, faiz getiren sermayeye dönüştüren tüm ortaklıklar anonim şirket biçiminde düzenlenmektedir.

Kapitalist ortaklıkların tarihsel gelişimi, bize ortaklık türlerinin daima var olmadığını ve tesadüfi olarak ortaya çıkmadığını göstermektedir. Her bir ortaklık türü, bir biçim olarak toplumsal gelişmelere, sermaye birikim süreçlerinin ihtiyaçlarına göre ortaya çıkmıştır ve çıkmaktadır. Dolayısıyla, ortaklık türlerinin dönemsel biçimler oldukları ifade edilmelidir. Bu husustaki en bariz örnek, kolektif ve komandit şirket türlerinin tarihsel gelişimleri ve bugün için yitirdikleri önemleridir. Bugün için ticaret hukukunun ana akım çalışmalarında 'değişmez' ve 'ezeli-ebedi' formlar gibi söz edilen anonim ve limited şirketler de, kolektif ve komandit şirketlerin akıbetine uğrayabilir. Bunu, bugüne kadar olduğu gibi, bugünden sonra da birikim rejimlerinin ihtiyaçları biçimlendirecektir.

SONUÇ

Çalışma, ticaret hukukunun sermaye birikim sürecindeki işlevine yoğunlaşmak amacıyla çok sayıda farklı irtibat noktasına değinerek ilerledi. İlk kısımda yoğunlaşılacak sermaye birikim süreci, ideoloji, yeniden üretim, Düzenleme Okulu'nun temel kavramları, kriz kavramlaştırması ve 'Devlet' kavramına ilişkin düşünceleri, hukukun kapitalist toplumsal düzenlemedeki yerini açıklamak için teorik bir temel oluşturmak iddiasındadır. İkinci kısımda ise, üç temel kavram olan ticari işletme, tacir ve şirket kavramları üzerine eğildi. İkinci kısmın hemen başında ifade edildiği gibi, bu üç kavramın tercih edilme sebebi ticaret hukukunun sermaye birikim sürecindeki işlevlerinde temel kavramlar olmalarıdır. Buradaki 'temel' kavramı 'kurucu' anlamında kullanılmaktadır. Bu üç kavram ele alınırken, öz olarak, ticari işletme kavramının, sermaye birikim sürecinde değerlendirilmek istenen sermaye parçalarının temel örgütlenme biçimi olduğu; tacirin, özgülenen bu sermayeleri işleten hukuksal 'özne'leri ifade ettiği ve son olarak şirketlerin bireyleri aşan bir kolektif tacir örgütlenmesi olarak anlaşılması gerektiği ile bu tartışmalara bağlı bazı kavramsal tartışmalar ifade edilmiştir. İlk kısımda ifade edilen temel bir değerlendirmeyi, hukukun kapitalist toplumsal düzenlemenin bağlantı noktası olduğunu burada bir kez daha hatırlatmakta yarar vardır. Tartışmalar esnasında, bu hususun ticaret hukuku bakımından nasıl gerçekleştiğini, bazen satır aralarında, bazen açıkça ifade etmeye çalışıldı. Bunları bu kısımda bir araya toplanması, çalışmanın vardığı sonuçları da ifade etmeye yarayacaktır.

Ticaret hukuku, toplumsal düzenleme içerisinde bireyin 'özne'ye dönüşümünün hukuksal imkânlarını sağlamakla kalmaz, değerlerin çeşitli şekillerde sermayeye dönüşmesinin, sermaye ilişkisinin yayılmasının imkânlarını da sağlar. Ticari işletme kavramı, bu referansla düşünüldüğünde, pazarda karşılaşan sermaye parçalarını görünür kılar. Ana akım hukuk çalışmalarının temel ifadesini burada tekrar edecek olursak, ticari işletmenin iki unsuru vardır: kişi(tacir) ve sermaye. Sermaye, değerini artırmak için sürece özgülenir ve tacir tarafından işletilir. Süreç, sermaye birikim sürecidir. Ancak, bu elbette tek yol değildir; biz de birikimin başka yolları olduğunu daha çalışmanın ilk kısmında ifade ettik. Burada bahsedilen girişimci kapitalistin birikim sürecine girişidir. Sermaye birikim sürecine özgülenen sermayenin hukuksal kontrolü tacirin ellerine bırakılmıştır; ancak bu kontrol alelade ve keyfi bir kontrol değil, bir 'işletme' faaliyeti

olarak karşımıza çıkmaktadır. Sermaye birikimi, özgülenen sermayenin daha fazlası ile süreci tamamlaması ile gerçekleşir. Tacir, işletme faaliyetini bunu sağlayabildikçe, hukuken, sürdürebilir. Taciri bir hukuki özne olarak inşa eden hukuk, birikimi sürdüremediği anda, onu sürecin dışına atmanın yollarını da düzenlemiştir. Bu düzenlemeleri, sermayenin devamlılığı üzerine kurulmuştur. Zira tacir-özne olan birey dışarı atılsa da, sermaye başka ellerde birikime özgülenmeyi sürdürür. Hukuksal düzenleme üç ayrı kurum ile tacirin birikim sürecini sürdürememesi karşısında sermayenin değerlendirilmesini sürdürmenin yollarını düzenlemiştir. Bunlar, ticari işletmenin rehini, ticari işletmenin devri ve iflastır. İlk iki kavramdan ilkinde tacir sermayeyi işletmeyi, kredi karşılığı ticari işletmeyi güvence göstererek sürdürür; ikinci olarak ise sermayenin işletilme imkânını, ticari işletmeyi devrederek, bir başkasına bırakır. Üçüncü ve son hukuksal kurumu olarak tacir sıfatının kaybı anlamına gelen ‘İflas’ kavramını tacir başlığında incelerken iflasın sermaye birikim sürecinin tamamen dışında bırakılmak ve sermayenin tasfiye edilerek birikimi başka ‘özne’lerin ellerinde sürdürmesini düzenlediği ifade edilmiştir.

Hukuksal ideolojinin bireye seslenmesi, ‘büyük özne’nin bireyi ‘özne’ye dönüştürmesi hususları çalışmanın ilk kısımda incelenmişti. Tacir, bir hukuksal ‘özne’dir. Ancak, tekrar belirtmekte yarar var, ‘özne’ inşa edilir; tacir de inşa edilmiş bir ‘özne’dir. Burada kast edilen, tacir kavramının bir ‘yansıma’ ile ortaya çıkmadığıdır. Tacir, bir hukuksal özne olarak inşa olunurken, sermaye birikim sürecinde sermaye işletmek isteyen, yani hukuksal özne olmak isteyenler için hukuksal kurum ve kavramlar çerçevesinde inşa olunur. Çalışmanın ikinci kısmının ikinci bölümünde bu husus üzerinde duruldu. Özellikle bölümün ikinci ayrımında, basiretli iş adamı gibi davranma ilkesi ve iflasa tabi olma çerçevesinde, diğer hukuksal kavram ve kurumlarla tacirin, hukuk ideolojisi seslenmesi ve hukuksal düzenlemeler eliyle nasıl inşa edildiği açıklanmaya çalışıldı. Ancak, bu ifadeler ile ‘seslenme’ ve düzenlemelerin bir ‘emir’ ilişkisi içermediğini de titizlikle beyan edildi. Tacir olmak, hukuksal özneye dönüşmek isteyen birey, sermaye birikim sürecinde işleten sıfatını taşımak istiyorsa belli sicillere kaydolmak, belli kurallara uymak durumundadır. Burada temel hukuksal kavramın ‘Basiretli iş adamı gibi davranma’ ilkesi, tacirin iş ve işlemleri için asgari bir hareket ve öngörü sınırı göstermesi ile kurucu bir kavram olduğu ifade edildi. İflas kavramı ise sermayenin devamlılığını sağlamanın yanında, sermaye birikim sürecinde artı-değer

temellükünü gerçekleştiremeyen her bir tacirin sürecin dışına atılmasını, sermayenin merkezileşmesi imkânını sağlayan bir düzenleme olarak ele alındı. Tacirin, salt işletme faaliyetini yürütürken değil, tüm hayatı boyunca basiretli iş adamı gibi davranmasının hukuk tarafından beklendiği ifade edildi. Buna dair en açık delil, gerçek kişi tacirin, henüz ‘tacir’ sıfatını kazanmadığı dönemdeki bir borcundan ötürü iflasının istenebilmesi, yani sermayesinin tasfiye edilebileceği hususudur. Bölümün son ayrımında ise tacir kavramının tarihsel kopuşu açıklandı. Bu ayrımında tacir kavramının sosyolojik anlamındaki ve işlevindeki dönüşümü dikkatle incelendi. Feodalizmde, feodal toprak mülkiyeti ile lonca hukuku eliyle tacirin üretim süreci dışında, salt dolaşım süreci içerisinde, ucuza alıp pahalıya satmak üzerine kurulu bir ticaret anlayışı ile konumlanmaya zorlandığı, ilk birikim neticesinde üretim araçlarını ele geçiren, dolaşımı üretime hâkim kılan tacirlerin sermaye birikim sürecinin iki kanadını, hem üretim, hem de dolaşımını kontrol altına aldığı ifade edildi. Aradaki kopuş açıktır. Kavram aynı kalsa da anlamı, içeriği ve işlevi dönüşmüştür.

Çalışmanın ikinci kısmının son bölümünde ‘Şirket’ kavramı üzerinde yoğunlaşıldı. Şirketi hukuksal bakımdan bir ‘Tacir örgütlenmesi’ olarak ele alındı. İlk ayrımında, şirket kavramının kurulmasına imkân sağlayan tüzel kişilik ve organlar vasıtasıyla temsil kurumları ile sınırlı sorumluluk, pay sahibi mülkiyeti gibi diğer hukuksal kurumları incelendi. Bunlar, bir örgütlenme olarak şirketin hukuk eliyle inşa edilmesini, sermayeyi kontrol etmesini, meta alıp satmasını, hukuksal düzlemde var olmasını sağlayan hukuksal araçlardır. İkinci ayrımında ise, pay sahibi mülkiyeti kavramı üzerinden sermaye şirketlerinin atıl sermayeleri sermaye birikim sürecine çekmekteki işlevleri üzerinde yoğunlaşıldı. Bu ayrımında, çalışmanın ilk kısmında, sermaye birikim süreci ele alınırken ifade edildiği bir olguyu, kapitalizmde tüm toplumsal değerlerin sermaye birikim sürecine katılması amacı hatırlatılarak, pay sahibi mülkiyetinin bu bağlamda taşıdığı önemli işlevleri ifade edildi. Sermaye payı, sahibine, paya denk düşen oranda kazançtan pay isteme ve oy kullanma haklarını vermektedir. Bu bağlamda, bir sonraki ayrımında, oy hakkı üzerinden, pay sahibi mülkiyetinin bir sınıfsal tahakküm aracı olarak kullanılabilirliği de ifade edildi. Bir pay eşittir bir oy prensibi üzerinden, sermayesi paylara bölünmüş bir şirkette, ancak büyük sermaye paylarına sahip olanların sermayenin işletilmesinde etkili olacağı, bunun bir sonucunun da büyük sermayedarın, bireysel tasarruflarını hisse senedi olarak değerlendiren emekçi sınıfların varlıklarını da

kontrol etmeleri sonucunu doğuracağı belirtildi. Pay sahibi mülkiyeti ile buna bağlı sonuçlar, bu hâkimiyete imkân sağlamaktadır. Ayrıca, son olarak ana akım hukuk çalışmalarında ele alınan sermaye şirketi-şahıs şirketi ayrımı üzerinde duruldu. Kolektif ve komandit şirketin sermaye birikim sürecinde önemli işlevler taşımaktan uzak iki şirket türü olduğu, bu şirketlerin kapitalizmin genel özellikleriyle uyuşmayan tarafları ele alındı. Bölümün ikinci ayrımında şirket türlerine yoğunlaşıldı. Limited ve anonim şirketi, genel özellikleri ve taşıdıkları işlevler üzerinden ele alındı. Bölümün ilk ayrımında ifade edilen düşünceler, şirket türleri özelinde yeniden ele alınarak geliştirilmiştir. Limited şirket ile anonim şirket arasında bir işlev paylaşımı olduğu, bu başlık altındaki tartışmalar neticesinde iddia edilebilir. Ancak bu kısımda özellikle anonim şirket üzerinde durulmuştur. Bunun sebebi, limited şirketin hukuksal özellikler bakımından anonim şirketin bir sınırlı hali olarak kurgulanmış olmasıdır. Anonim şirket, tacir örgütlenmesi olarak ele alındığı ‘şirket’ kavramının en yetkin halidir. İlk kısımdaki tüm tartışmaların istisnasız nesnesi olan anonim şirket kavramı ile ‘Halka açık anonim şirket’ kavramını ele alındığı burada tekrar edelim. Özellikle sermaye paylarının anlamı üzerinden pay sahibi mülkiyeti bu kısımda tekrar ele alınmış ve daha önce ifade edilen düşünceler teferruatlandırılmıştır. Devamında, tek kişilik anonim ve limited şirketlerden, bu şirketlerin özel sermayenin ortaklara ihtiyaç duymayan bir son hali olduğundan bahsedilmiştir. Bölümün son ayrımında ise, kapitalist ortaklıkların tarihsel gelişimi ele alınarak bölüm tamamlanmıştır. Bu son ayrımında, şirket türlerinin her biri, ortaya çıkmalarının toplumsal gerekçeleri ekseninde, tarihsel bir gerekçelendirme ile ele alındı.

Çalışmanın genel bir sonucu olarak, ticaret hukukunun temel hukuksal kavramları yoluyla, bir ‘biçimlendirme’ gerçekleştirdiğinin ifade edildiğini söylemek mümkündür. Sermaye birikim sürecinde faaliyet gösteren her bir hukuksal ‘özne’, değerlendirilen her bir sermaye parçası ve sermayelerini birleştiren her bir insan topluluğu bu biçimlendirmeden geçmek durumundadır. Ancak bu süreç, belli bir öznenin kontrolünde geçmez. Bu devlet dolayımıyla olsa dahi devletin kontrol ettiği bir süreç değildir. Öznesi yoktur. Sermaye birikim sürecinin temel amacı, biriktirmek, daha fazla biriktirmek, temellük etmek amacı, bu düzenlemelerin, biçimlendirmelerin arkasındaki yapının oluşumuna neden olan amaçtır. Ticaret hukuku, genel olarak hukukla benzer biçimde, ne temellük etmeyi doğurur, ne de düzenlemenin mantığını. Ticaret hukuku,

bu mantığın işletilmesine imkân sağlayacak hukuksal biçimleri ve kavramları düzenler. Bu hukuksal biçimlerin, düzenlemenin mantığı ile rabitasını ortaya koymaya çalışıldı. İtiraf etmek gerekir ki, bu amacın, bu çalışmanın götürdüğü sonuçlar, bu konuda çalışan/çalışmak isteyen kimseleri şimdi veya ileride tatmin etmeyebilir veya bu kimseler çalışmanın sonuçlarını doğru bulmayabilir. Çalışmayı yapan kişinin bilimsel toyluğu, bu tenkitlerin bir kısmına karşı ileri sürülebilir bir delil olmasa da, bir özür olarak hatırdan çıkmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Akipek, P. D., & Akıntürk, P. D. (2007). *Türk Medeni Hukuku-Başlangıç Hükümleri Kişiler Hukuku*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Allen, L. (2011). *Keseden Bankaya Tezgahtan Borsaya(Küresel Finans Sisteminin Öyküsü)*. (M. Tekçe, Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Althusser, L. (2006). *Yeniden Üretim Üzerine*. (A. I. Ergüden, Çev.) İstanbul: İthaki Yayınları.
- Althusser, L. (2014). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. (A. Tümertekin, Çev.) İstanbul: İthaki Yayınları.
- Althusser, L. (2016). *Filozof Olmayanlar İçin Felsefeye Giriş*. (İ. Birkan, Çev.) İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Arkan, S. (2014). *Ticari İşletme Hukuku*. Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Enstitüsü.
- Arslanlı, H. (1956). *Kollektif ve Komandit Şirketler(1. Kısım)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Bafra, E. (2014). İngiliz Mahkemelerince Şirket Tüzel Kişiliği Perdesinin Kaldırılması. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*(112), 355-372.
- Benton, T., & Craib, I. (2015). *Sosyal Bilim Felsefesi*. (Ü. Tatlıcan, & B. Binay, Çev.) İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Bilgişin, Ş. M. (1950). *Ticaret Hukuku Prensipleri 1. Cilt(Ticaret ve Tüccar)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Bottomore, T. (2012). *Marksist Düşünce Sözlüğü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Carney, J. W. (2000). Limited Liability. B. a. Bouckaert içinde, *Encyclopedia of Law and Economics, The Regulation of Contracts* (Cilt 3, s. 659-691). Cheltenham: Edward Elgar Pub.
- Collins, H. (2013). *Marksizm ve Hukuk*. (U. D. Tuna, Çev.) Ankara: Dipnot Yayınları.

- Çeker, M. (2015). Limited Şirketlerde Ortak Sayısının Sınırlandırılması. *Ticaret ve Fikri Mülkiyet Hukuku Dergisi*, 1, 57-64.
- Çevik, O. N. (1978). *Kollektif Şirketler Hukuku ve Uygulaması*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Çizakça, M. (1999). *İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi*. (Ş. Layikel, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Engels, F. (2010). *Ailenin, Özel Mülkiyet'in Devletin Kökeni*. Ankara: Alter Yayıncılık.
- Enthoven, V. (2005). Joint-Stock Company. S. E. John J. McCusker içinde, *History of World Trade since 1450* (Cilt 1, s. 433-435). New York: Macmillan Reference USA.
- Faulkner, N. (2014). *Marksist Dünya Tarihi*. (T. Öncel, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Ferguson, N. (2015). *Paranın Yükselişi-Dünyanın Finansal Tarihi*. (B. Pala, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Fülberth, G. (2010). *Kapitalizmin Kısa Tarihi*. (S. Usta, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Harman, C. (2013). *Halkların Dünya Tarihi*. (U. Kocabaşoğlu, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Hickson, C. R., & Turner, J. D. (2005a). Corporation or Limited Liability Company. S. E. John J. McCusker içinde, *History of World Trade Since 1450* (Cilt 1, s. 163-166). New York: Macmillan Reference USA.
- Hickson, C. R., & Turner, J. D. (2005b). Partnership. S. E. John J. McCusker içinde, *History of World Trade since 1450* (Cilt 2, s. 557-559). New York: Macmillan Reference USA.
- Hilferding, R. (1995). *Finans Kapital(Birinci Kitap)*. (Y. Öner, Çev.) İstanbul: Belge Yayınları.
- Hilman, R. W. (1997). Limited Liability in Historical Perspective. *Washington and Lee Law Review*, 54(2), 613-627.

- Hirsch, J. (2011). *Materyalist Devlet Teorisi-Kapitalist Devletler Sisteminin Dönüşüm Süreçleri*. (L. Bakaç, Çev.) İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Itoh, M., & Lapavistas, C. (2012). *Para ve Finansın Ekonomi Politikası*. (T. Öncel, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Jessop, B. (2008). *Devlet Teorisi/Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak*. (A. Özcan, Çev.) Ankara: Epos Yayınları.
- Kars Kaynar, A. (2016, Ekim 25). *Devlet Kuramları: Düzenleme Okulu*. Academia: https://www.academia.edu/2294421/Devlet_Kuramlar%C4%B1_D%C3%BCzenleme_Okulu?auto=download adresinden alınmıştır
- Kaymak, M. (2010). 1873-1896 Krizi: Mit mi Gerçeklik mi? *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(2), 165-194.
- Köse, M. (2002). Ticaret Hukuku Tarihi Açısından Mudarebe ve Commenda Ortaklıklarının Etkileşimi Hakkında Bir Deneme. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(17), 145-171.
- Kraakman, R., Armour, J., & Hansmann, H. (2009). What is Corporate Law? R. Kraakman, J. Armour, P. Davies, L. Enriques, H. B. Hansmann, G. Hertig, . . . E. B. Rock içinde, *The Essential Elements of Corporate Law* (s. 1-33). New York: Oxford University Press.
- Kuru, B., Arslan, R., & Yılmaz, E. (2011). *İcra ve İflas Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Lenin, V. İ. (2003). *Devlet ve İhtilal*. (K. Somer, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- Marshall, G. (2005). *Sosyoloji Sözlüğü*. (O. Akinhay, & D. Kömürcü, Çev.) Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Marx, K. (2007). *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*. (S. Belli, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2011). *Ekonomi Politikasının Eleştirisine Katkı*. (S. Belli, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2013). *Kapital 2*. (M. Selik, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.

- Marx, K. (2014). *Kapital 1*. (M. Selik, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Marx, K. (2015). *Kapital 3*. (M. Selik, & E. Özalp, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Marx, K., & Engels, F. (1996). *Seçme Yazışmalar 2*. (Y. Fincancı, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K., & Engels, F. (2013). *Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar*. (O. Göçmen, Ş. Alpagut, & N. Satlıgan, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Özdemir, A. M. (2008). *Sözün Mülkiyeti*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Özdemir, A. M. (2014). *Kolektif Emperyalizm*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Paşukanis, E. B. (2013). *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*. (O. Karahanoğulları, Çev.) Birikim Yayınları.
- Pirenne, H. (2009). *Ortaçağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. (U. Kocabaşoğlu, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pirenne, H. (2014). *Ortaçağ Kentleri*. (Ş. Karadeniz, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Poroy, R., Tekinalp, Ü., & Çamoğlu, E. (2014). *Ortaklıklar Hukuku 1*. İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Sander, O. (2006). *Siyasi Tarih, İlk Çağlardan 1918'e*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Savran, S. (2014). Sınıfları Haritalamak. S. Ed. Savran, K. Tanyılmaz, & E. A. Tonak içinde, *Marksizm ve Sınıflar* (s. 25-67). İstanbul: Yordam Kitap.
- Schivelbusch, W. (2012). *Keyif Verici Maddelerin Tarihi*. (Z. A. Yılmaz, Çev.) Ankara: Genesis Kitap.
- Schulz, M., & Wasmeier, O. (2012). *The Law of Business Organizations: A Concise Overview of German Corporate Law*. Heidelberg: Springer.
- Shakespeare, W. (2015). *Venedik Taciri*. (Ö. Nutku, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Smith, B. M. (2004). *A History of the Global Stock Market: From Ancient Roma to Silicon Valley*. Chicago: University of Chicago Press.

- TDK. (2016, Şubat 20). *TDK-Güncel Türkçe Sözlük*. TDK: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=TAC%C4%B0R adresinden alınmıştır
- Tekinalp, P. D. (2015). *Sermaye Ortaklıklarının Yeni Hukuku*. İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Ulusoy, E., & Erlüle, F. v. (Dü). (2008). *I. Uluslararası ticaret hukuku sempozyumu "Tüzel Kişilik Perdesinin Aralanması "*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi.
- Ülgen, P. (2013, Mart). Geç Ortaçağ Avrupasında Lonca Teşkilatı. *History Studies*, 471-487.
- Wallerstein, I. (2012). *Bildiğimiz Dünyanın Sonu*. (T. Birkan, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- West, D. (2013). *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*. (A. Cevizci, Çev.) İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Wood, E. M. (2012). *Özgürlük ve Mülkiyet-Rönesans'tan Aydınlanma'ya Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi*. (O. Köymen, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap.
- Yılmaz, L. (2008). Anonim Şirketlerde Tüzel Kişilik Perdesinin Kaldırılması Meselesi Hakkında İsviçre Federal Mahkemesi Kararları Işığında Düşünceler. *I. Uluslararası Ticaret Hukuku 'Tüzel Kişilik Perdesinin Aralanması' Sempozyumu* (s. 233-259). İstanbul: Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

EK-1: ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU

	<p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU</p>
<p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA</p>	
<p>Tarih: <u>12.06.2015</u></p>	
<p>Tez Başlığı / Konusu: Ticaret Hukuku ve Sermaye Birikim Süreçleri</p>	
<p>Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmam:</p>	
<ol style="list-style-type: none"> 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır, 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir. 4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir. 	
<p>Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p>	
<p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p>	
<p>Adı Soyadı: Koşun Özgür Özbey</p> <p>Öğrenci No: N14123357</p> <p>Anabilim Dalı: Kamu Hukuku</p> <p>Programı: Tezli Yüksek Lisans</p> <p>Statüsü: ☒ Y.Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.</p>	<p>Tarih ve İmza</p> <p>12/06/2015</p>
<p><u>DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI</u></p>	
  <p>Prof. Dr. Ali Murat Özdemir</p>	
<p>Detaylı Bilgi: http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr</p>	
<p>Telefon: 0-312-2976860</p>	<p>Faks: 0-3122992147 E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr</p>

EK-2: ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 06/02/2017

Tez Başlığı / Konusu: SERMAYE BİRİKİM SÜRECİNDE TİCARET HUKUKUNUN İŞLEVİ

Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 140 sayfalık kısmına ilişkin, 04/02/2017 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 3 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orjinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı: Koşun Özgür Özbek
Öğrenci No: N14123357
Anabilim Dalı: Kamu Hukuku
Programı: Kamu Hukuku-Yüksek Lisans
Statüsü: Y.Lisans Doktora Bütünleşik Dr.

Tarih ve İmza
06/02/2017

DANIŞMAN ONAYI

Prof. Dr. Ali Murat Özdemir

UYGUNDUR.

(Unvan, Ad Soyad, İmza)